

BEZDĚZ

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK ČESKOLIPSKA

1994

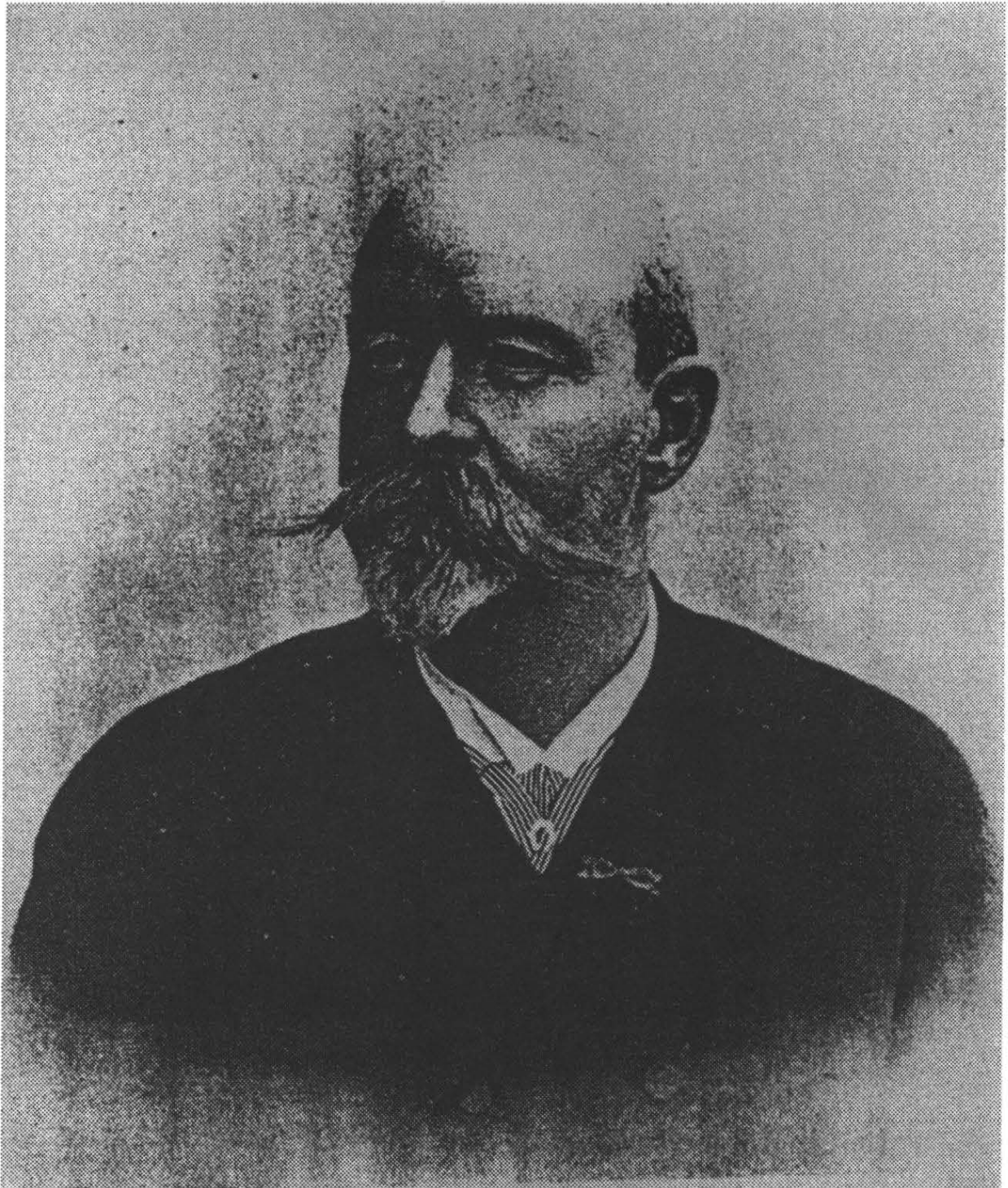
albis international
Česká Lípa 1994

*Vydáno v roce 150. výročí narození vlastivědných
pracovníků Antona Amada Paudlera a Franze Hantschela*

© Státní okresní archiv Česká Lípa 1994
ISBN 80-900838-8-9

Anton Amand Paudler

Franz Hantschel

ÚVOD

Když se nám roku 1989 podařilo po 40 letech vzkřísit vlastivědný sborník Bezděz, netušili jsme, že svazek, který vyšel na sklonku roku 1990, zůstane na další 4 roky osamělým výsledkem naší snahy bez dalších následovníků. Roku 1989 se podařilo prolomit administrativní překážky, stojící v cestě pravidelné ediční činnosti, po změně politických poměrů tyto problémy samy o sobě zmizely, vynořily se však nové, tentokrát finanční. Na každoroční vydávání Bezdězu se nedostávalo peněz, přitom další svazek ležel téměř připraven k vydání. Teprve nyní se však podařilo shromáždit potřebné finanční prostředky k vydání dalšího sborníku.

Z připravených příspěvků vydal Státní okresní archiv Česká Lípa jako interní tisk v omezeném nákladu pouze bibliografii časopisu Bezděz z let 1930-1938 a z roku 1948. Tento krok byl motivován jednak snahou přiblížit vážným zájemcům obsah tohoto dnes již těžko dostupného časopisu, jednak vědomím, že obsáhlý text bibliografie by zbytečně ubíral v našem sborníku místo jiným článkům. Bibliografie Bezdězu je k dispozici ve všech vědeckých knihovnách.

Nejistota, limitující naše další ediční záměry, vedla k četným úvahám nad strukturou sborníku. Zejména oddíl Zprávy se s ohledem na nepředvídatelnou periodicitu jevil jako neaktuální a proto byl v tomto svazku vypuštěn. Základem sborníku tedy zůstanou články a studie, ostatní oddíly (zprávy, kronika, materiály ap.) budou zařazovány podle momentální situace. Jsme si vědomi toho, že tento postup může být považován za nekoncepčnost, vychází však z reálného hodnocení současné situace. Věříme ale, že se nám již podařilo překonat kritické období a že se finanční situace sborníku natolik stabilizovala, aby mohl být Bezděz vydáván pravidelně alespoň jednou ročně, i když jeho vnitřní struktura se bude měnit a vyvíjet.

Redakční rada

ČLÁNKY A STUDIE

K OTÁZCE KOSTELA SV. PETRA A PAVLA V ČESKÉ LÍPĚ

Jaroslav Panáček - František Gabriel

Úvod

Při studiu městského jádra České Lípy vyvstává vždy znovu problém děkanského kostela sv. Petra a Pavla, zaniklého beze stopy v průběhu minulého století. Děkanský kostel a od roku 1418 kaple sv. Mikuláše, dnes rovněž zaniklá, představovaly jedinou sakrální architekturu středověkého města. Ostatní kostely, jižně od městského jádra gotický kostel sv. Máří Magdaleny, na východě rovněž gotický kostel Povýšení svatého Kříže, severně od městiště v baroku přestavěný kostel Nanebevzetí Panny Marie a na západní straně až po roce 1627 zbudovaný klášterní kostel Všech svatých, leží na předměstích. Ačkoliv k zániku a rozebrání děkanského kostela došlo v 19. století, máme o jeho podobě pouze přibližnou představu, zprostředkovanou rozporuplnými vyobrazeními na vedutách města z 18. století a nepříliš přesným popisem.

Příspěvek, který se pokouší o rekonstrukci děkanského kostela, si vedle doplnění informací o stavebním vývoji České Lípy klade za cíl prověřit vypovídací možnosti uvedených pramenů při studiu zaniklé architektury. Ukazuje na obtížnost hodnocení zmizelého hmotného pramene z neúplné či nezáměrné dokumentace. Metodu konfrontace zkoumaného objektu s ostatními prameny, běžnou a úspěšně využívanou při jejich kritice, však nelze uplatnit, takže zbývá pouze možnost vzájemného porovnání dokumentace v podobě vedut a popisu. Tato cesta však má řadu úskalí, před které stavíme budoucí badatele, opomíjíme-li dnes při přestavbách či likvidování architektonických památek cílenou dokumentaci. Ta je

ostatně zatížena řadou chyb, vyplývajících z nedokonalosti pouze relativně dokonalých současných metod.

Vznik a dějiny kostela

Starší regionální historiografie (Willomitzer 1859, 3 a po něm další) považovala za zakladatele kostela pražského biskupa Daniela I. (1148 - 1167), který podle kronikáře Václava Hájka z Libočan (1541, 184) byl synem jakéhosi Zdislava z Lipé, tedy člena rodu Ronovců. Neopodstatněnost tohoto názoru rozpoznal již A. Frind (1864, 207), ač ještě připouštěl možnost udržení tradice o původu Daniela v době Hájkově. Z historických pramenů lze genealogii Ronovců sledovat od Smila, uvedeného prvně k roku 1188 (CDB I, 294). Prvním příslušníkem rodu, který se psal po Lipé (České Lípě) byl v roce 1262 Čeněk (RBM II, 133). Z druhé poloviny 13. století známe i nejstarší archeologické doklady osídlení v prostoru budoucího města, dokládající však pouze předlokační strukturu osídlení (Gabriel - Panáček 1990, 18). Představy o založení kostela biskupem Danielem I. proto odmítáme jako zcela neopodstatněné.

Nevěřohodně působí i další zpráva, informující nás o velkém požáru Lipé 8. srpna 1244, kdy vyhořelo město včetně kostela, školy, radnice i hradeb. Zpráva, zdá se, má svůj původ v českolipské kronice Hanse Kriescheho z let 1569 - 1621 (OA Č. Lípa, fond MÚ Č. Lípa, karton 3, fol. 5b). Pochybnosti vzbuzují především jmenované objekty, z nichž by například radnice představovala nejstarší instituci svého druhu v českých zemích, následovanou Starým Městem pražským až v roce 1338 (Petráň a kol. 1985, 564). Je-li tedy Kriescheho údaj o požáru správný, což nelze s ohledem na tradici vyloučit, pak ji autor formuloval nejspíše podle soudobé podoby města, v jeho době uvedenými objekty nepochybně vybaveného.

Nepřímo dokládá existenci kostela listina z roku 1341, která připomíná starší přeložení děkanátu z Děčína do České Lípy (Smetana 1985, 268 v pozn. 69). Přeložení církevní správy nepochybně znamenalo i existenci kostela s děkanátem spojeného a tím byl v pozdější době kostel sv. Petra a Pavla. V souvislosti s tím nabývá na zajímavosti údaj kronikáře Josefa Brücknera (Die Kirche ... I, 31-32) bez udání pramene, že v roce 1312 vysvětil kostel sv. Petra a Pavla mohučský arcibiskup Petr z Aspeltu za přítomnosti českého

krále Jana Lucemburského. Iniciátorem události mohl být Jindřich z Lipé, který snad v této době Lipou držel, ač majitel není nikde výslovně uveden (Sedláček 1923, 242).

V roce 1352 jmenuje rejstřík papežských desátků Českou Lípu jako sídlo děkanátu (RDP, 76) a od druhé poloviny 14. století také zaznamenáváme v písemných pramenech zvýšenou aktivitu církevního života farnosti i péče o kostel. Patronátní právo ke kostelu a tedy i k hlavnímu oltáři sv. Petra a Pavla náleželo majitelům města, v té době Berkům z Dubé a Lipé. Zsvěcení, jak uvádí Balbín (1683, 57), je prvně zmíněno v roce 1371.

Téměř o deset let dříve v roce 1363 založili bratři z rodu Weitmilů (Beneš, pražský kanovník a známý kronikář Karla IV., Jan, lipský plebán, a Petr ze Slivna) zádušní oltář sv. Anny s nadací pro oltářníka a čtyři kleriky (LE I, 42). Roku 1398 daroval Hynek Berka z Dubé pozemek na stavbu domu pro oltářníka, což jeho nástupce Hynek Hlaváč potvrdil v roce 1415 (LE X, F4). K oltáři pak směřovaly četné donace (LE VII, H6, L2; IX, E12). Po celou dobu od založení až do roku 1421 vykonávali patronátní právo k oltáři sv. Anny členové rodu Weitmilů, ať již usazení v Lípě, na Slivně či Košátkách (LC III - IV, 62; V, 180; VII, 13, 143; VIII, 3). Rod pánů z Weitmile seděl v České Lípě v letech 1363 - 1421 (Sovadina 1978).

Druhý postranní oltář Nejsvětější Trojice a sv. Zikmunda založili rovněž příslušníci rodu Weitmilů, měšťané Jindřich a Jeklin s rychtářem Frenclinem, jehož příslušnost k Weitmilům není jednoznačně prokázána, v roce 1371 blízko prvního sloupu u vchodu vpravo (LE I, 85). Další donace v roce 1411 pocházela od Hynka Berky z Dubé (LE IX, K1). Patronátní právo u oltáře vykonávali jeho zakladatelé (LC V, 103; VI, 77), od roku 1406 již pouze Jeklin (LC VI, 190, 192, 209). Po jeho smrti držel patronát Hynek Hlaváč Berka z Dubé spolu s purkmistrem, přisedícími a obecními staršími (LC VII, 193).

Zvláštní místo mezi postranními oltáři zaujímal oltář sv. Václava a Ludmily, umístěný v severní boční kapli, nazývané v pramenech "capella Boemorum" (LC V, 136, 231). Oltář založil v roce 1391 Hynek Berka z Dubé a věnoval k němu 6 kop grošů ročního platu (LE IV, 378). Současně při něm zřídil nadaci pro čtyři kněze. K jejich bydlení určil zakladatel dům, jehož místo hledal A. Paudler (1894, 117) na hřbitově u kostela, zatímco autor článku Die Kirche... (I, 50)

jej lokalizoval do domu dnešního čp. 132. Patronátní právo vykonával Hynek Berka až do roku 1399 (LC V, 136, 187, 198, 231, 290), pak Hynek Hlaváč Berka z Dubé, pán na Lipém (LC VI, 25, 252, 274; VIII, 10).

V roce 1396 získal kostel hned dva oltáře. První opět od příslušníka rodu Weitmilů, měšťana Hynka, který jej nechal postavit u sloupu nebo sochy proti kostelní věži (circa columnam aut statuum ex opposito turris eccl. situatum, LE IV, 438). V roce založení vykonával podací právo zakladatel oltáře (LC V, 249, 254), poté přešel patronát na purkmistra a další členy městské rady (LC VII, 143, 201, 208).

Oltář Panny Marie "po levé straně, když se jde na kůr" založili lipští měšťané Roman, Marek a Matouš, synové Mikuláše Phlugka (LE IV, 438). Donátoři také vykonávali k oltáři podací právo (LC V, 254), v roce 1418 již pouze bratři Roman a Marek (LC VII, 254).

O významu města i církevního života v něm svědčí rovněž papežské desátky v roce 1384, kdy fara s filiálním kostelem v Dobranově platila jednu kopu grošů (RDP, 76). Podobný trend pokračoval i v prvních dvaceti letech 15. století. V roce 1406 byl založen oltář Těla Kristova (LE VII, G4), před rokem 1407 oltář sv. Vavřince (LC VI, 204), roku 1408 oltář Všech svatých (LE IX, B8) a konečně v roce 1409 oltář sv. Mikuláše a Kateřiny (LE IX, D12). Do těžkého období husitských válek tedy kostel sv. Petra a Pavla v Lipé vstupoval vybaven vedle hlavního i devíti postranními oltáři.

Husitské války se České Lípy dotkly bezprostředně 19. května 1426, kdy ji husité dobyli a vypálili (CDL II-1, 321). Ačkoliv o osudech kostela prameny mlčí, zdá se, i přes tvrzení některých autorů (např. Willomitzer 1859, 8; Dreßler 1912a, 8) o zpusťování kostela či oltářů husitskými vojsky, že v něm církevní život nerušeně pokračoval. Již roku 1427 totiž majitel města, Jaroslav Berka z Dubé, podával k oltáři sv. Vavřince (LC IX, 134). Ať již byla situace jakákoliv, a s ohledem na jiné případy můžeme předpokládat, že k poškozování kostela skutečně došlo, neznamenaly husitské války a následné boje Vartenberků s Lužičany pro děkanský kostel větší pohromu. V roce 1460 předpokládá F. Dreßler (1912a, 8), neuváděje ovšem pramen, nové vysvěcení opravených městských kostelů.

K výraznějšímu narušení kostela přispěl 12. dubna 1515 požár města, při kterém vedle školy, radnice a zámku vyhořel i farní kos-

tel (Kriesche, fol. 6a). Pramen škody nespecifikuje a zůstává otázkou, zda s nimi můžeme spojit výstavbu špice na farní věži, ke které byl pět let po požáru, v roce 1520, přizván zhořelecký tesař Jost Müller (Die Kirche ... I, 21). Stejný zdroj uvádí i zřízení nového postranního oltáře sv. Jiří a Víta v roce 1565 Zbyňkem Berkou z Dubé (Die Kirche ...I, 55). Kostel se stal i pohřebištěm šlechtických rodů. Na prvním místě je třeba jmenovat Berky, náhrobky zde však v 16. století měli i Vartenberkové a Ebersbachové (Schlegel 1937, 8-12; Die Kirche ... II, 8 - 9).

V 17. století doznal změn především interiér kostela. Luteráni, kteří zde působili od roku 1609 (Dreßler 1912a, 9), postavili hned v prvním roce svého působení nové kruchty a k nim vedoucí šnekové schodiště. Změna katolického na luteránský kult vedla pravděpodobně i k odstranění původních oltářů, o kterých se až do konce 17. století v pramenech ani v literatuře nehovoří. V roce 1617 se po snesení zvonů zaměřila stavební aktivita na přestavbu ochozu věže a o rok později byly instalovány nové varhany (Willomitzer 1859, 25; Dreßler 1912a, 9). Ve stejné době se stavěla východně od farní školy na místě dnešního domu čp. 137 i nová zvonice, zvaná Stadtturm, kam po jejím dokončení roku 1618 byly osazeny zvony z věže kostela. Éra luteránských predikantů skončila v roce 1623, vystřídána opět katolickými kněžími.

Upevňování katolicismu s sebou neslo i jiné kulty svatých, odražející se v zasvěcení nových oltářů, pořizovaných na sklonku 17. století a ve století osmnáctém. Změně pravděpodobně napomohlo i zrušení oltářů středověkých, odstraněných nejspíše při epizodickém působení luteránů. Před požárem v roce 1787 bylo v kostele vedle hlavního oltáře dalších deset postranních, zasvěcených většinou jiným patronům, než v době předhusitské: Neposkvrněného početí blahoslavené Panny, bolestné Matky Boží, svatého Vincence Ferrarského, Nejsvětější Trojice, svatého Josefa, svatého Martina, svatého Jana Křtitele, svaté Anny, svatého Jana Nepomuckého. Hlavní oltář, zasvěcený nyní Matce Boží, pocházel z roku 1579 (Pamětnice I, 5 - 6, OA Č.Lípa, fond Děkanství, karton 70). Starší původ přisuzují prameny i pastoforiu, stojícímu na evangelijní straně presbytáře a dosahujícímu svojí špičkou až k jeho klenbě. (Die Kirche ... I, 41). O podobě této jedinečné součásti vnitřního zařízení

nás informuje kresba Johanna Korba (obr. 1; Pamětnice I, 4, OA Č.Lípa, fond Děkanství, karton 70).

Osudovým zlomem pro dějiny kostela sv. Petra a Pavla byl rok 1787, kdy 6. října vypukl v Zámecké ulici požár, který během několika hodin zničil celé město (Heimrich 1887, 12). Vysoká věž kostela, narušená již před požárem trhlinami statického původu, se zřítla a prorazila klenbu kostela nad kůrem. Tudy pronikl oheň na půdu a zničil celou střechu. Shořelo rovněž veškeré dřevěné zařízení s výjimkou vybavení sakristie, kryté dvojitou klenbou a zabezpečené železnými dveřmi (Heimrich 1887, 25). Zbyly pouze kamenné zdi, pastoforium a poškozená klenba, vše vystaveno podzimním deštům, které po čase dílo zkázy dokonaly. Tentokrát nevydržela klenba presbytáře a její padající trosky zničily i pastoforium (Dreßler 1912b, 8). Další ztráty způsobovalo vylupování hrobek a vykrádání sakristie, kam se po požáru soustředila nezničená výbava kostela (Seidlich 1880, 7 - 10).

Zoufalá situace měšťanů, kteří se snažili zaopatřit před zimou především sami sebe, oprava města v následující letech a později na počátku 19. století napoleonské války, udržující v celé Evropě napětí, byly příčinou laxního přístupu obce k opravě děkanského kostela. Došlo sice k výstavbě či opravě presbytáře a započaly i další blíže nespecifikované stavební práce na dosud pevných obvodových zdech (Heimrich 1887, 26), jejich pokračování však přerušil v roce 1820 další městský požár.

Požár vypukl 12. května a "Dříve než za 6 hodin bylo 519 domů w popel obráceno, an 4/5 města ode dřewa byly" (Krátké popsání 1821, 5). Stav kostela asi zůstal nezměněn, jednalo se stále ještě o kamennou substrukci stavby, jeho oprava však již nepřicházela v dohledné době v úvahu. Proto bylo povoleno jeho stržení a rozprodání stavebního materiálu měšťanům (Heimrich 1887, 26). Poslední zbytky zdiva pak odstranila úprava terénu v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století, vyrovnávající svažité terén náměstí (OA Č. Lípa, fond MÚ Č. Lípa, karton 870).

Prameny ke stavební podobě kostela

O stavební podobě kostela sv. Petra a Pavla před jeho zánikem nás informuje řada pramenů od roku 1712 do roku 1866. Vedle

vyobrazení máme k dispozici i plány a popisy jak z doby před požárem roku 1787, tak z období následujícího. Vypovídací hodnotu této pramenné základny ovšem snižují značné rozdíly ve verbálních i grafických popisech stavby, které evidentně nezachycují stavební vývoj kostela v rozmezí let 1712 - 1787, ale odrážejí odlišný přístup jednotlivých autorů k zachycení reality. Míru reálného vyjádření skutečnosti dnes můžeme ověřit pouze vzájemným porovnáváním popisů a srovnáním se skutečnou podobou jiných objektů, rovněž graficky vyjádřených.

Nejstarší popis, grafický, obsahuje jedna ze 42 mědirytin, doprovázejících dílo Mauritia Vogta (1712). Na vedutě, zachycující od jihu Českou Lípu, vyobrazil autor kostel sv. Petra a Pavla jako patrovou, dispozičně nečleněnou budovu východo - západní orientace se sedlovou střechou, kterou převyšuje na západní straně sanktusník (obr. 2). Do jižního průčelí se otevírají dvě řady oken se stlačenými oblouky, zdůrazněnými lemováním. Mezi první a druhou třetinou zprava k tomuto průčelí přisedá čtyřpatrová věž, zakončená nad ochozem střechou, znázorňující přilbovou či cibulovou helmici s lucernou a makovicí.

Podobným způsobem jako děkanský kostel zachycuje veduta i všechny ostatní kostely, včetně dodnes gotických kostelů sv. Kříže a sv. Máří Magdaleny na předměstích. Je zřejmé, že se jedná o schematické vyjádření staveb, bez ohledu na skutečný vzhled, určující jejich slohovou příslušnost. Schematicky vyjádřil autor i ostatní zástavbu. Reálné, a to jen do určité míry, je zachycení urbanismu-města, tedy i poloha kostela v jeho rámci.

Jen pro úplnost se zmiňujeme o oltárním obraze Claude Monnota z roku 1713 (Cisar 1937, 66) či 1707 (Poche a kol. 1977, 198), umístěném v českolipském kostele Panny Marie. Vlevo v zadním plánu dramatického výjevu morové epidemie zachytil autor městské panorama, obehnané hradbami, nad které vystupují věže bran a kostelů. K mohutné věži farního kostela s ochozem a cibulí je přiložena na západní straně obdélná loď s nízkou sedlovou střechou, zakončenou na západě valbou. Ze tří oken na jižním průčelí lodi se v pohledu uplatňuje pouze jejich část, zbytek ukrývá hradba. Míru věrohodnosti můžeme v tomto případě posoudit jen stěží, zdá se však, že kulisu města přizpůsobil autor dobovým představám, shod-

ným s realitou snad pouze v zastřešení věže, jak ji známe z veduty, pořízené před rokem 1787 (viz dále).

Z roku 1744 se dochoval nejstarší plán České Lípy, uložený v mapovém oddělení Vojenského archivu ve Vídni pod označením Inland CIV (Cisar 1937, 73). Půdorysy kostelů vyjadřuje plán schematicky. Orientaci, ne vždy správně, udává naznačený presbytář. V případě městského kostela je vyznačen na východní straně. Plán nezachycuje skutečnou dispozici kostela a rovněž jeho lokalizaci v rámci města, jehož půdorys vzbuzuje rozpaky, musíme chápat spíše jako orientační.

Veduta F. B. Wenera z doby okolo roku 1752 (Poche a kol. 1982, 463) či z let 1730 - 1740 (Jůzová - Ságl 1984, 274) pochází ze sborníku kreseb českých a moravských měst, uloženého dříve ve Vratislavi. Českou Lípu zachytil autor jak v jižním pohledu, tak i na plánu. Farní kostel, zakreslený na plánu v opačné orientaci, než jakou má na plánu z roku 1744, zachytil Werner na vedutě jako objekt se strmou sedlovou střechou, uzavřenou na východě štítem, na západě snad valbou nad závěrem presbyteria, odlišeného pouze jiným rytmem okenních os a zdůrazněným sanktusníkem na západním konci hřebene střechy (obr. 3). Jižním průčelím prostupují v pěti nezakrytých osách úzká vysoká okna. Mezi první a druhou třetinou zleva, v místech tušeného styku presbytáře s lodí, přisedá k průčelí věž, krytá nad ochozem střechou, zachycenou stejně jako na vedutě z roku 1712.

Hodnotíme-li Wernerovu vedutu města, zjišťujeme značné nesrovnalosti u objektů, jejichž podobu známe. Kostel Všech svatých, součást raně barokního augustiniánského kláštera, vyobrazil autor jako gotický a stejně tak i kostel Panny Marie, postavený v barokní podobě již roku 1710. Chybná je i orientace kostela Všech svatých, sv. Máří Magdaleny a pravděpodobně i farního kostela sv. Petra a Pavla. Důvěřovat nelze ani vyobrazení zámku, obracejícího se na vedutě mimo zámecký areál k jihu mohutným portálem. Je zřejmé, že vypovídací hodnota Wernerovy veduty a plánu není pro námi sledovaný problém důvěryhodným pramenem.

Josefské vojenské mapování poskytuje plán města z roku 1764 - 1767 na sekci 28. Reprodukci originálu, uloženého ve Vojenském archivu ve Vídni, přinesl článek H. Cisar (1937, před stranou 73). Měřítko mapy dovoluje pouze konstatovat, že kostel sv. Petra

a Pavla ležel na prostranství, otevírajícím se úzkými průchody do dvou sousedních ulic na východ a západ.

V roce 1780 byla v červnové řadě Zittauer monatliche Tagebuch spolu s popisem města otištěna veduta, zachycující střed města od klášterního kostela Všech svatých ke kostelu Panny Marie (obr. 4). Porovnáme-li posledně jmenované kostely se zobrazením na vedutě, zjišťujeme, že se neliší od reality. K posouzení vypovídací hodnoty této veduty slouží i prospekt města na rytině tzv. Tovařyského listu od F. A. Weisera (OA Č. Lípa, fond MÚ Č. Lípa, karton 619). Výrazná shoda vyjádření jednotlivých objektů ve městě, často až do nejmenších detailů, nás vede k přesvědčení, že obě mají společnou předlohu, není-li ovšem Weiserovo podání, zabírající pohled od Holého Vrchu na západě až po tzv. Anewand na východě (obr. 5), samo předlohou rytiny z roku 1780. Datování Weiserova prospektu České Lípy není známo, stejně jako není datována ani malba na dřevě, uložená v českolipském Okresním muzeu, zachycující v jiné výtvarné technice totéž. Na těchto širších pohledech jsou věrně zobrazeny nejen oba výše uvedené kostely, ale i ostatní nám známé objekty. Považujeme proto všechna tři uvedená vyobrazení za nejhodnotnější grafický pramen, informující nás o podobě kostela sv. Petra a Pavla před požárem v roce 1787.

Stavba, orientovaná v ose východ - západ, má výrazně odlišen na východní straně presbytář. Jeho pravoúhlému závěru odpovídá i štítem zakončená sedlová střecha, přiložená na západní straně ke štítu lodi, nad kterým se zdvíhá sanktusník. Jižní průčelí presbytáře člení vertikálně dvě osy s vysokými prolomenými okenními otvory, zakončenými obloukem, podle naznačených ostění lomenými. Mezi nimi prostupují opěráky, snad odstupňované v úrovni soklu. Styk presbytáře s lodí překrývá polygonálně ukončená boční kaple s obdobnými okny v jednotlivých stěnách. V nárožích jsou vykresleny opěráky. Průčelí lodi překrývá z části zvonice (Stadtturm), stojící mimo kostel v jižní frontě náměstí. V uplatňujících se úsecích leží tři osy se stejnými okny jako v předchozí architektuře, oddělené od sebe opěráky. Při pravidelném rytmu os leží za věží další tři okenní otvory, takže celkové rozvržení jižního průčelí lodi bylo šestiosé. Při jeho západním okraji přisedá k průčelí věž se čtyřmi patry včetně patra s ochozem. Nad ním vystupuje ještě jakési polopatro, kryté již cibulovou helmicí s lucernami, ukončené makovicí. Průčelí věže,

vyjádřené jako stavba na čtvercovém základě, prostupovala velká okna s plným obloukem, ve třetím patře s osazenými hodinami. V průčelí se uplatňovalo režné zdivo z kvádrů.

Dáme-li za pravdu posledně popsanému vyobrazení kostela, byl jeho interiér příčně rozvržen do minimálně osmi polí klenby v lodi, neboť k šesti polím okenních otvorů dlužno přičíst nejméně jedno pole při věži a jedno pole při boční kapli, a dvou polí klenby presbytáře. Více informací o dispozici kostela veduty samy o sobě nepodávají.

Těsně před požárem, v roce 1786 pořídil Johann Christoph Preisler, duchovní správce českolipského děkanátu v letech 1761 - 1796, verbální popis kostela do biskupského protokolu a znovu v roce 1788 jej zaznamenal do pamětnice českolipského děkanství (Pamětnice I, 4 - 8, OA Česká Lípa, fond Děkanství, karton 70). Tyto prameny se staly zdrojem informací pro autory článků o kostele (Seidlich 1880; Dreßler 1912a-b; Die Kirche ...). Jejich cena je o to větší, že se jedná o technické, ač značně nedokonalé a poněkud rozporné popisy. Jejich vyhodnocení provádíme současně, vzájemným porovnáním.

Popisy nas shodně informují o jeho gotické podobě před požárem. Obvodové zdivo charakterizují jako silné, z lomového kamene a přisekaných pískovcových kvádrů. Jižním průčelím prostupovala řada vysokých gotických oken. Autor spisu Die Kirche ... (I, 28) vyslovil názor, že k severu se stavba otevírala okenními otvory jen ojediněle, nebo vůbec. Kryla jej sedlová střecha z tvrdě pálených tašek. Kolem stavby se rozkládal hřbitov, kde se však již v 18. století pohřbívalo ojediněle. Doplníme-li informace z jiných pramenů, dozvídáme se ze špitální knihy počtů (Die Kirche ... I, 28), že kostel měl tři brány. Ze zasedacího pořádku kostela z roku 1678 (OA Česká Lípa, fond MÚ Č. Lípa, karton 188) známe i jejich jména. Hlavní vstup je nazýván "bey der grossen Kirchen thür", o bočních se hovoří jako o "bey der kleinen Kirchen Thür" a "bey der Tauff thür". Vedle nich je uváděn i "Thurm Thür", vedoucí do věže.

Popisy udávají i rozměry kostela. Po přepočítání českých loktů na metry (1 loket = 0,5914 m) uvádí první pramen délku kostela 37,3 m a šířku 21,3 m. Údaje z druhého pramene jsou zdánlivě odlišné, délka 42,6 m, šířka 17,7 m, bez započítání síly zdiva. Předběhneme-li poněkud následnost pramenů a porovnáme roz-

měry s mírami na plánech (vídeňský sáh = 1,896 m), zachycujících ruiny kostela v roce 1851, zjišťujeme že šířka zakresu přesně odpovídá prvnímu prameni v exteriéru i druhému prameni v interiéru se silou zdí 1,8 m. Délka kostela, na plánu 44,6 m neodpovídá přímo ani jedné z uvedených hodnot. Druhý pramen, uváděný bez síly zdiva, se liší o 2 m, které mohou sílu zdiva s určitou mírou tolerance reprezentovat, první pramen pak asi opomíjí presbytář, který by měřil 7,3 m. Rozměry kostela tedy rekonstruujeme na 21,3 m šířky a 44,6 m délky, ze kterých 7,3 m zabíral presbytář.

S rozměry kostela sv. Petra a Pavla souvisí i dobové představy, ve kterých byla stavba pokládána za jednu z největších, ne-li vůbec největší, v severních Čechách (Die Kirche ...I, 28-29), jak dokládá i jeho přívlastek Großkirche (Velký kostel). Jsou-li však získané rozměry správné, nevyznívá srovnání s ostatními kostely v České Lípě tak výrazně. Kostel sv. Kříže má délku 34,2 m (presbytář 12,7 m), šířku lodě 14,8 m. Kostel Panny Marie, ovšem ve své barokní podobě, je dlouhý 36,2 m a široký 16,0 m. Gotické kostely v Benešově nad Ploučnicí a v České Kamenici měří cca 42 x 16 m a 37 x 20 m. Vidíme, že ačkoliv českolipský sv. Petr a Pavel je skutečně největší, nepřesahuje svými rozměry ostatní sakrální architektury v okolí nikterak výrazně. Zdá se, že dobové představy o velikosti kostela ovlivnilo více pojednání vedut, kde je kostel sv. Petra a Pavla záměrně zveličen, než realita.

Dispozici kostela popisují prameny jako trojlodí, vydělené řadami mohutných kamenných sloupů o šířce střední lodi asi 11,8 m. V každé řadě bylo po šesti sloupech, z nichž 4 stály v lodi a 2 v presbytáři. Sakristii mezi dvěma sloupy presbytáře vpravo uzavíralo zdivo. Lavice ve dvou řadách oddělených uličkou probíhaly střední lodí, po jedné řadě pak obsahovaly lodi boční. Celkem byla v kostele 91 lavice. Vedle hudebního kůru s varhanami obíhaly nad bočními loděmi další, nejspíše tři, kůry.

O kostelní věži sdělují popisy, že vyrůstala do svých čtyř pater z téměř čtvercového přízemí. Třemi patry prostupovala velká okna s oblouky, čtvrté, obíhané dřevěným ochozem, bylo vyhrazeno pro byt zvoníka. Výška, odhadovaná autorem spisku Die Kirche ... (I, 20) na 59 m, byla při nedostatečném založení příčinou její zkázy.

Rekonstrukce kostela sv. Petra a Pavla z daných popisů není jednoduchá. Nepřesná terminologie nedovoluje vždy jednoznačné

řešení. Vcelku jasné je trojlodí, podle vysokých oken nejspíše síňové, o rozměrech 37,3 x 21,3 m. Uvedený odhad šířky střední lodi však působí problémy. Při její šířce 11,8 m a odečtení síly zdí (1,8 m) zbývají na šířku boční lodi 3 m, představující přibližně čtvrtinu šířky střední lodi. Obdobný poměr lodí neznáme ani v nejbližším okolí, ani jinde, ať již hledáme analogie ve staré či pozdně gotické sakrální architektuře. Jedná se nejspíše o mylný odhad, který by bylo třeba korigovat na poměr nejvýše 1:3, tedy 3,5 a 10,5 m či menší (Most, Nanebevzetí P. Marie: 1:1,71; Č. Kamenice, Sv. Jakub Větší: 1:1,71; Benešov n. P., Narození P. Marie: 1:1,33). Závěr kostela znejasňuje zpráva o dvou dvojicích sloupů v presbytáři. Takovéto řešení připouští pouze katedrální závěr s ochozem kolem kněžiště. Jak dále ukážeme, je tato rekonstrukce v přímém rozporu se třemi pohledy na kostel před požárem roku 1787.

Po vyhoření kostela a částečné devastaci zdíva vznikla série plánů, zachycujících jednak jeho umístění v rámci náměstí, jednak jeho dispozici na různé úrovni podrobnosti. Nejstarší z nich, již zmíněný, zachycuje půdorys kostela v roce 1851 (OA Česká Lípa, MÚ Č. Lípa, karton 474). Obdélný půdorys kostela překračuje na východní straně presbytář ve tvaru stlačeného oblouku. Půdorys, označený "Alte Kirchenruine", leží ve východní části náměstí, posunut více k severu. Svými rozměry se shoduje s rekonstruovanými mírami s tím, že loď je značně delší na úkor presbytáře.

Někdy krátce před rokem 1865 nebo v tomto roce vznikl plán k protokolu z 3. července 1865 (obr. 6). Pod přilepenou klapkou najdeme půdorys zjevně barokního trojlodního kostela se dvěma vtaženými věžemi při hlavním průčelí (OA Česká Lípa, MÚ Č. Lípa, karton 475). Svými rozměry i situováním odpovídá plánu z roku 1851. Na klapce pak je vynesena ve dvou polohách půdorys nejspíše nového projektu kostela v pseudogotickém slohu. Třetí alternativa situování novostavby je navrhována přes blok domů mezi oběma náměstími.

Pod stejným uložením najdeme i dva další, tentokrát nedatované plány. První z nich je totožný s plánem kostela k protokolu z roku 1865 pod klapkou, je však doplněn o kótované pohledy na ruiny ve třech řezech a dalších třech řezech okolního terénu. Druhý, bez jakéhokoliv popisu, zachycuje trojlodí se sakristií v levé lodi vzadu a věží vpravo vpředu (obr. 7, 8). K jihu vystupuje polygonální

přístavba, k východu na půdorysu stlačeného oblouku presbytář. Před hlavním průčelím vystupuje ze severní fronty objekt, prodloužený k jihu čárkovaně, snad v době zákresu již snesený. Plán doplňuje příčný řez kostelem, znázorňující zdivo do výše oken s lomeným obloukem polygonální přístavby na jihu. Metricky odpovídá plán rekonstruované šířce lodi, délka 41 m je pod délkou rekonstruovanou.

Závěr

Shrneme-li informace získané z vedut, verbálních popisů a plánů, pořízených po destrukci stavby, získáváme dosti nejasnou podobu kostela. Již vlastní situování v rámci dnešního Škroupova náměstí není zcela jednoznačné. Téměř s jistotou můžeme tvrdit, že byl orientován presbytářem k východu, ačkoliv jej některé veduty zobrazují v opačné orientaci. Excentrickou polohu vůči ose náměstí zachycují všechny plány po požáru. Kostel je situován více k severní hraně náměstí, ve východní části. Jen stěží lze tuto polohu upřesnit, neboť severní hrana náměstí doznala v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století změny, a to nejen výškopisné, ale i polohopisné. S ohledem na vyrovnaní sklonu terénu selhalo i archeologické studium výkopů z 12. 10. 1977 (Gabriel 1977). Zjištěné zbytky zdiva lze jen stěží interpretovat jako relikv církevní stavby.

Při pokusu o rekonstrukci dispozice kostela narážíme na protichůdné zprávy. Veduty zachycují síňový typ kostela s lodí o osmi klenebních polích a výrazně odsazeným pravoúhlým presbytářem, rozvrženým do dvou klenebních polí. Vnější podoba, zachycující některé detaily, i rekonstruovaný typ stavby jasně ukazují na běžný městský gotický kostel. Naproti tomu verbální popis hovoří o typu katedrálního trojlodí, rozvrženého do sedmi klenebních polí, z nichž pět náleží lodi a dvě závěru. I v tomto případě souhlasíme s přežitím jeho gotické podoby až do 18. století, jak jej klasifikuje pramen. Nejblíže analogií by mu byl kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě, zbudovaný v letech 1517 - 1594 (Poche a kol. 1978, 431). Mladší plány, přesnější, avšak pořízené až po destrukci zdiva a tedy s možností chybné interpretace, přinášejí obdélnou dispozici lodě s apsidálním, dispozičně mírně stlačeným závěrem na východ-

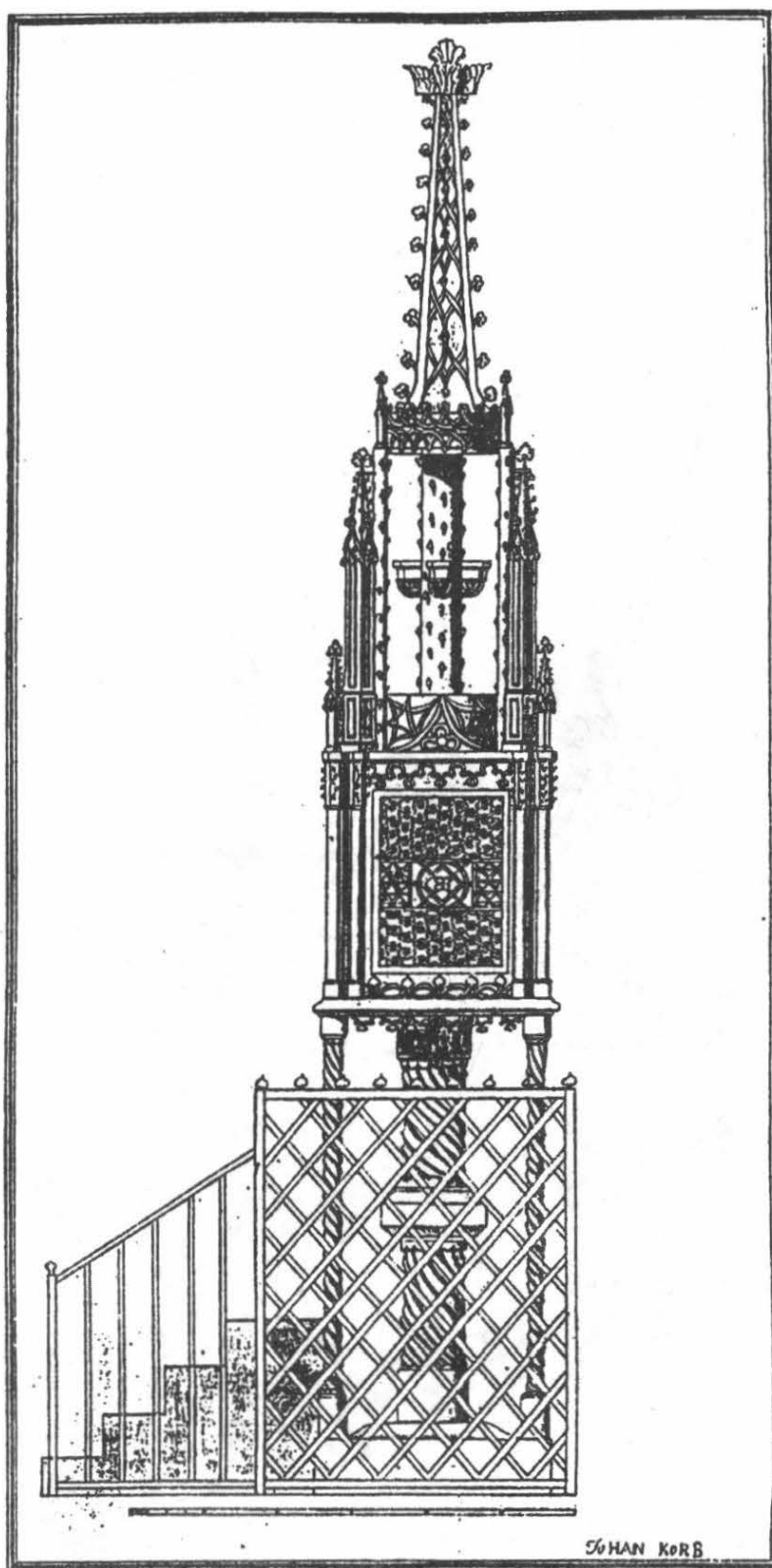
ní straně. Půdorys neodpovídá ani jednomu z výše uvedených typů a slohově se hlásí ke stavbám barokním. Tomuto slohovému hodnocení zcela odporuje zachycení kostela na plánu bez popisu (obr. 7, 8), s naznačenými gotickými okny v boční kapli. Jen stěží lze rozhodnout, který z pramenů nejvěrněji odráží realitu. Poslední variantu, je-li ovšem náš odhad o barokní dispozici správný, odmítneme se zdůvodněním, že výraznější stavební aktivita kolem děkanského kostela by se v období baroku nepochybně odrazila v písemných pramenech. Rozhodnout mezi dvěma zbývajících variantami dnes může pouze archeologický výzkum, jehož možnosti však do určité míry omezuje pravděpodobné odtěžení kostela na severní straně.

Snaha o zjištění polohy a podoby českolipského kostela, definitivně odstraněného zhruba před sto lety, vyzněla, přes veškerou snahu a využití všech dostupných pramenů naprázdno. Tento závěr je varováním před podobnými případy, opakujícími se i dnes při úpravách, přestavbách a asanacích v historických jádrech měst či zásazích do historických objektů. Jejich zničení znamená pro budoucnost nenahraditelnou ztrátu pramene.

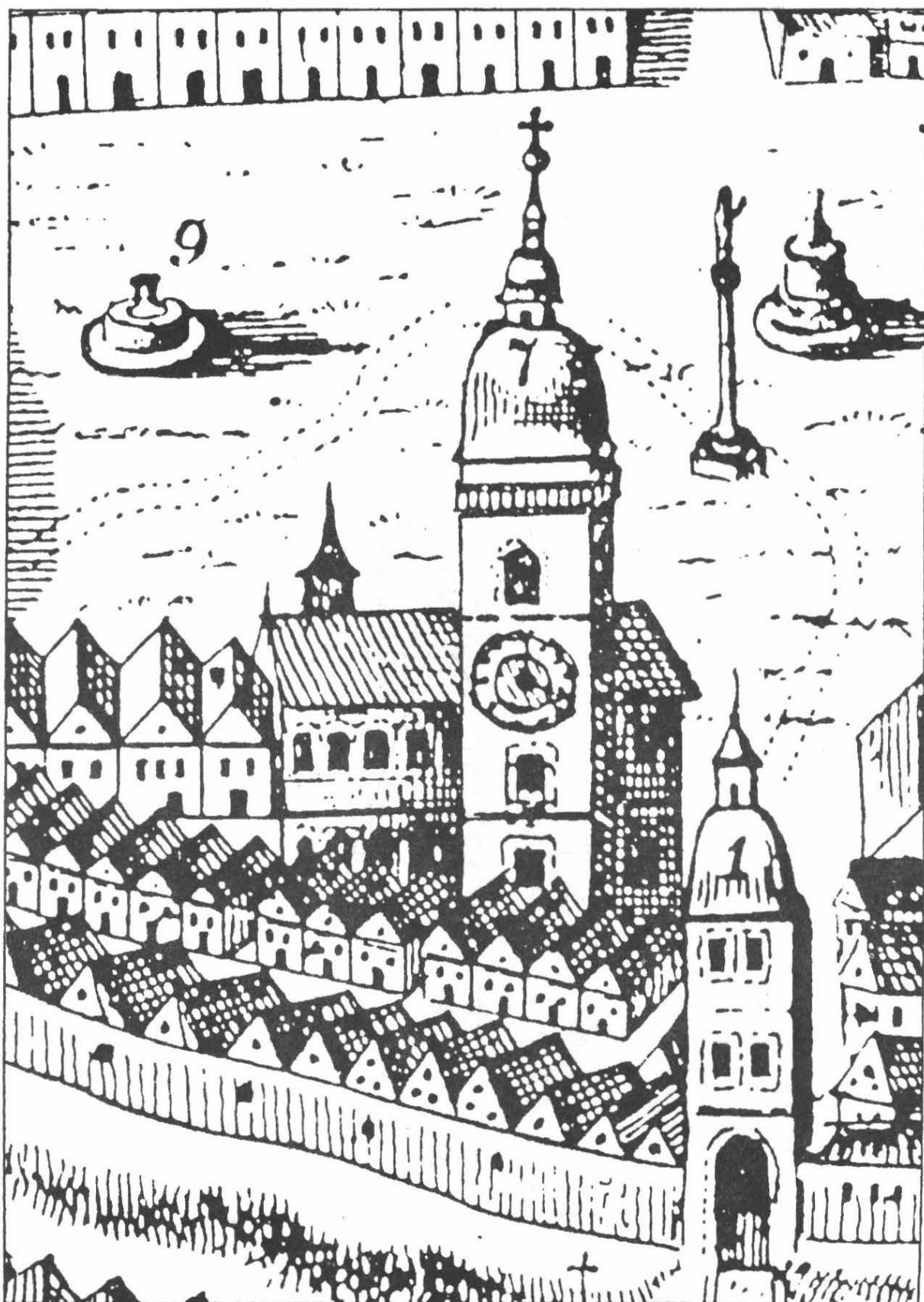
L I T E R A T U R A

- Balbín, B. 1683: *Miscellanea historica regni Bohemiae I/V*, Praha
- CDB: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I* (ed. G. Friedrich), Praha 1904 - 1907
- CDL: *Codex diplomaticus Lusatiae superioris II - 1* (ed. R. Jecht), Görlitz 1896 - 1899
- Cisar, H. 1937: *Ein alter Leipae Stadtgrundriß*, *Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* 60, 66 - 74
- Die Kirche ...: *Die Kirche des hl. Apostel Petrus und Paulus in B. Leipa I, II* (nesignovaný a nedatovaný rukopis z doby před rokem 1945 v majetku J. Panáčka)
- Dreßler, F. 1912a: *Die Leipae Großkirche und ihre Geschichte I.*, *Deutsche Leipae Zeitung* z 24.4.1912, 8 - 9
- Dreßler, F. 1912b: *Die Leipae Großkirche und ihre Geschichte II.*, *Deutsche Leipae Zeitung* z 1.5.1912, 7 - 8
- Frind, A. 1864: *Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und in ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diöcese I*, Praha
- Gabriel, F. 1977: *Nálezová zpráva (strojopis v archeologickém odboru Krajského muzea v Teplicích)*
- Gabriel, F. - Panáček, J. 1990: *Vznik a počátky České Lípy*, *Bezděz 1990*, 11 - 38
- Hájek z Libočan, V. 1541: *Kronika česká*, Praha
- Heimrich, W. 1887: *Der große Brand in Leipa am 6. October 1787*, *Česká Lípa*
- Júzová, E. - Ságl, J. 1984: *Severozápadní Čechy*, Praha
- Krátké popsání 1821: *Krátké popsání vyhoření Města České Lípy v noci 12tého května 1820 (nesignováno)*, Praha
- LC: *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I - X* (ed. F. A. Tingl, J. Emler), Praha 1865 - 1889
- LE: *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV., I - VI* (ed. K. Borový, A. Podlaha), Praha 1875 - 1927; VII, IX, X, XI z originálů
- MÚ: fond městského úřadu
- OA: Okresní archiv
- Paudler, A. 1894: *Ein deutsches Buch aus Böhmen I*, *Česká Lípa*
- Petráň, J. a kol. 1985: *Dějiny hmotné kultury I*, Praha
- Poche, E. a kol. 1977: *Umělecké památky Čech 1*, Praha
- Poche, E. a kol. 1978: *Umělecké památky Čech 2*, Praha
- Poche, E. a kol. 1982: *Umělecké památky Čech 4*, Praha
- RBM: *Regesta diplomatica nec non epistolaria regni Bohemiae et Moraviae* (ed. J. Emler), Praha, II (1882), IV (1892)

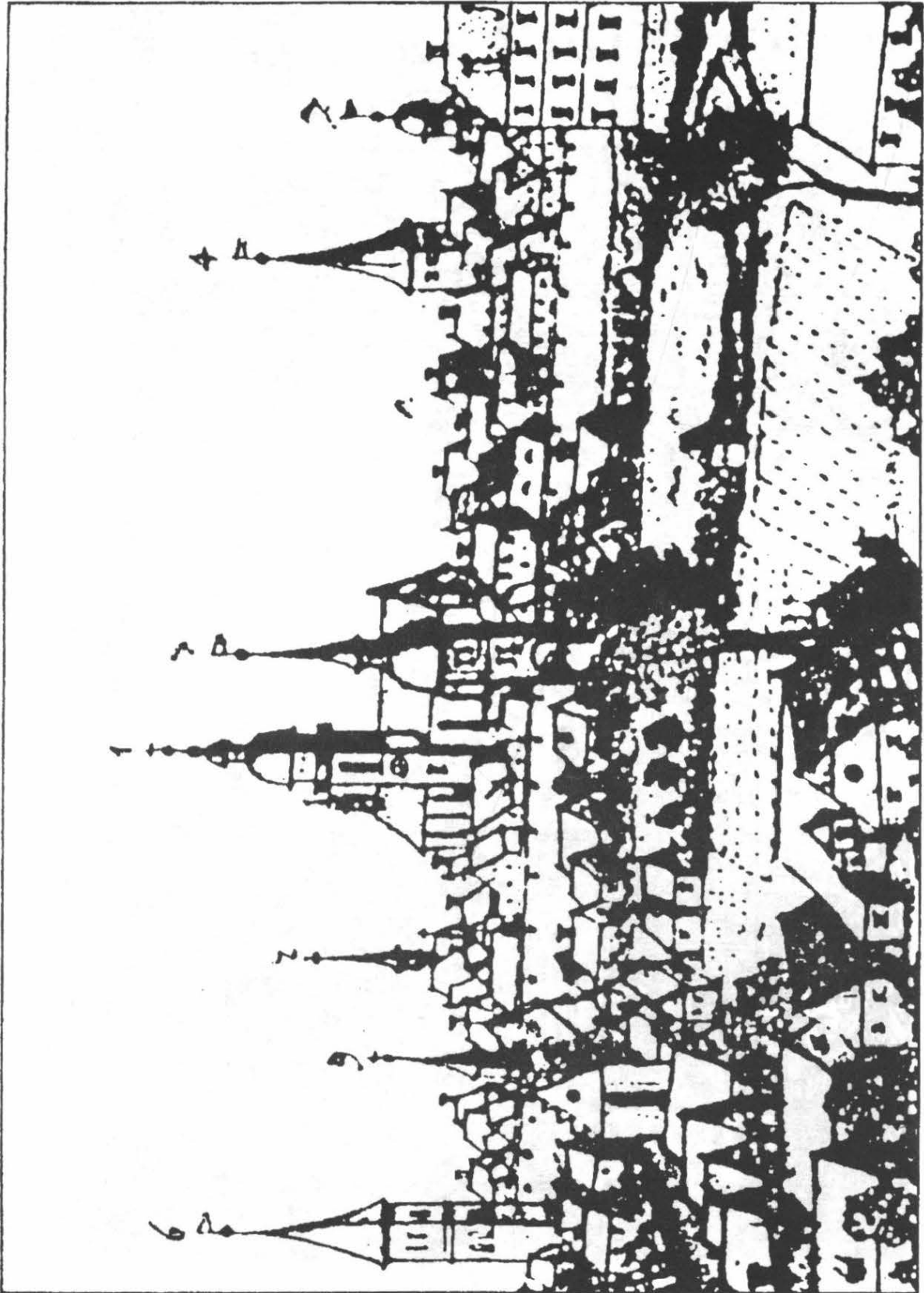
- RDP: Registra decimarum papalium (ed. V. V. Tomek), Praha 1873
- Sedláček, A. 1923: Hrady, zámky a tvrže království Českého XIV, Praha
- Seidlich, J. 1880: St. Peter und Paul in Böhm.-Leipa, Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs 3, 5 - 10
- Schlegel, T. 1937: Die Berkafamilie im Besitze der Stadt Leipa, Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs 60, 5 - 14
- Smetana, J. 1985: K počátkům města Děčína, Z minulosti Děčínska a Českolipska 4, 241 - 277
- Sovadina, M. 1978: Beneš Krabice z Weitmile a jeho vztah k České Lípě, Českolipsko literární 2, 15 - 25
- Vogt, M. 1712: Das jetzt lebende Königreich Böhmen, Frankfurt und Leipzig
- Willomitzer, J. N. 1859: Die alte oder Groß-Kirche St. Petri und Pauli in Böhmisch-Leipa, Litoměřice

Obr. 1:- Gotické pastoforium z kostela sv. Petra a Pavla na kresbě J. Korba v pamětní knize českolipského děkanství z roku 1788.

Obr. 2: Kostel na vedutě M. Vogta (1712). Detail.

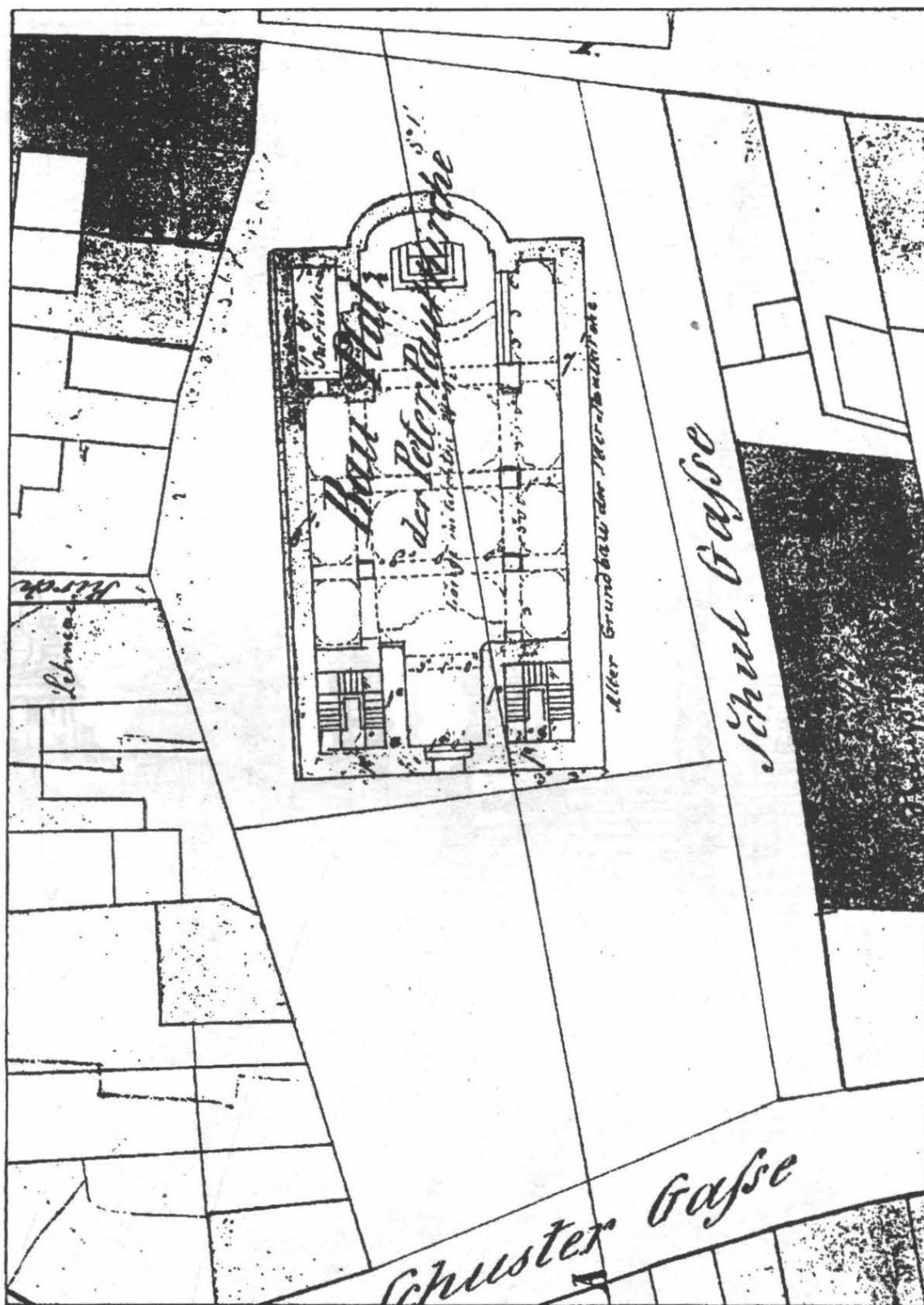
Obr. 3: *Kostel na vedutě F. B. Wenera z poloviny 18. století (Jůzová -Ságl 1984). Detail.*

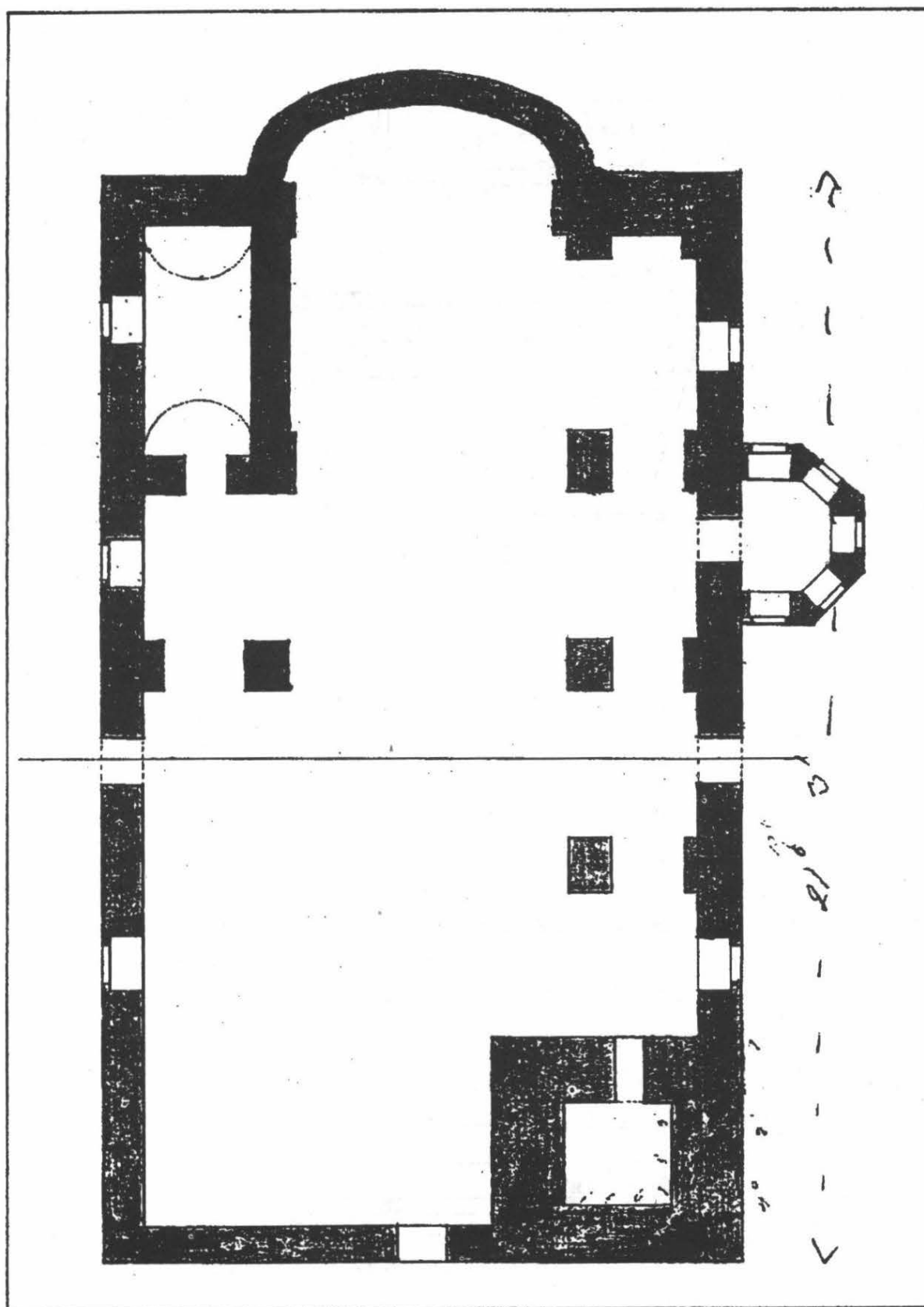
Obr. 4: Kostel na tzv. tovaryšském listu od F. A. Weisera z doby před rokem 1787. Detail.

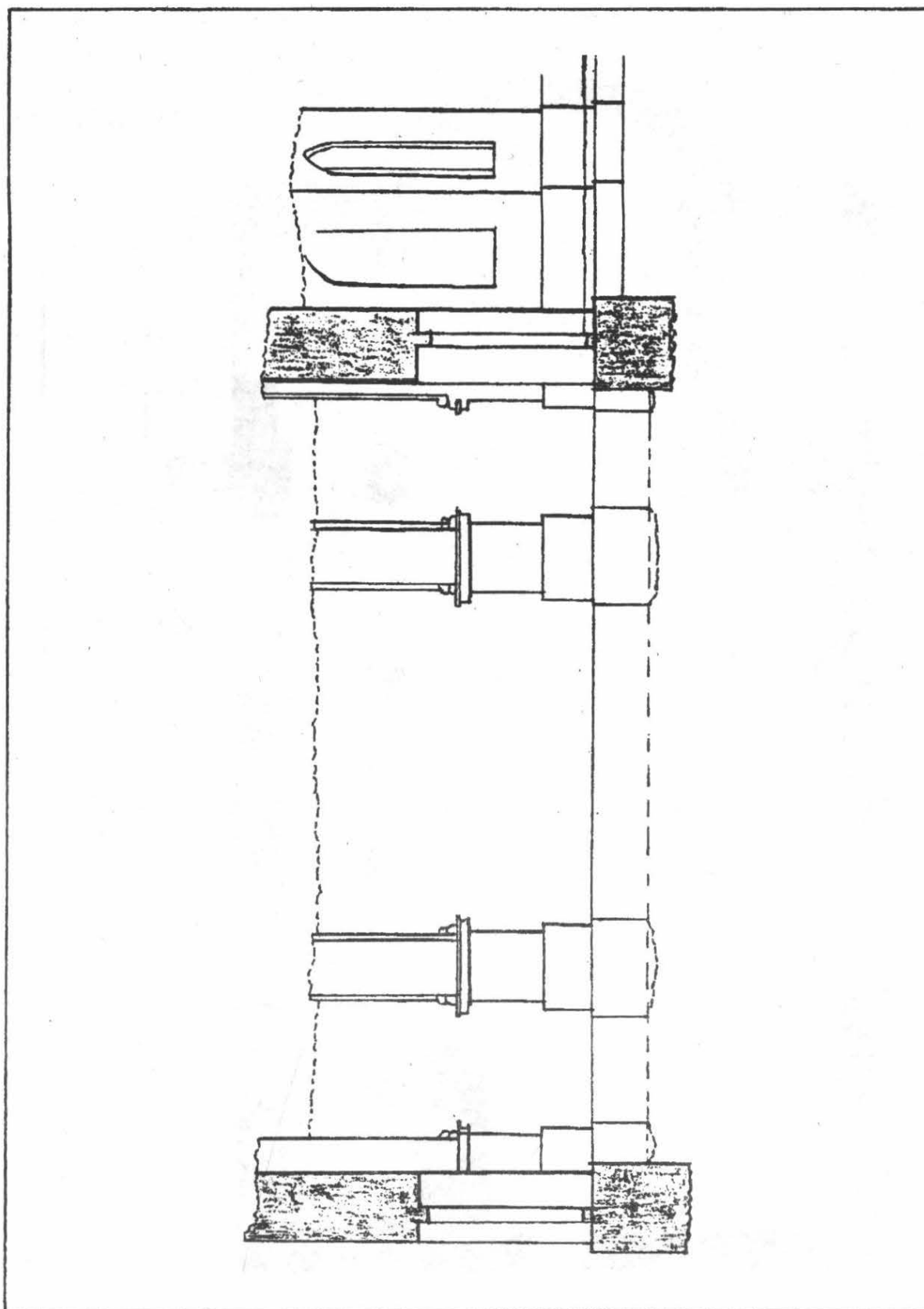
Obr. 5: *Kostel na vedutě, otištěné v červenové řadě Zittauer monatliche Tagebuch roku 1780. Detail.*

Obr. 6: Situační plán Kostelního náměstí k protokolu z 3. července 1865 se zákresem zbytků zbořeného kostela (výřez pod klapkou). Detail.

Obr. 7: Plán kostela bez jakéhokoliv popisu (výřez z plánu, viz i obr. 8).

Obr. 8: Plán kostela bez jakéhokoliv popisu (výřez z plánu, viz i obr. 7).

O BÝVALÉ TVRZI V TLUSTECKÉ - NOVÉM TOLZBACHU

Jiří Úlovec

Oblast ležící mezi Mimoní a Jablonným v Podještědí, které dominují dva vysoké vrchy, Ralsko a Tlustec, přináleží k částem českolipského okresu s mladší vrstvou osídlení převážně ze 14. století. I přes tento fakt je ale zajímavá. Bezprostředně v okolí vrchu Tlustec (591 m n.m.) bylo postupně založeno několik vsí s panskými sídly, z nichž nejstarší býval pravděpodobně Tlustec a mezi nejmladší pak patřily Hlemýždí - Šnekendorf a Tlustecká - Nový Tolzbach či Tulcpach (obr. 1).

Okolí Jablonného vlastnili v 15. století Berkové z Dubé, význačný panský rod, jehož členové drželi celou řadu panství a statků právě v této části severních Čech. Na Českolipsku a Jablonsku pak vytvořili jakési obdoby manských systémů, vznikajících již dříve především kolem královských hradů (např. Tachov, Loket aj.). Pro oblast Jablonného je přitom příznačné, že podstatnou část tohoto systému obsadili příslušníci jednoho rytířského rodu, známého rodu Blektů z Útěchovic (viz obr. 2). Ti pak získali do vlastnictví postupně rovněž všechna panská sídla, vzniklá jižně a jihozápadně od Jablonného.

Obdobná situace přetrvávala rovněž během první poloviny 16. století. Tak roku 1540 drželo pět bratří Blektů z Útěchovic, Fridrich, Henrych, Hanuš, Jiřík a Jáchym, vsi Valtinov, Hlemýždí a část Brniště,¹⁾ jejich strýc Sebastian Blekta pak Tlustec, část Valtinova a Postřelnou²⁾ a Anežka z Helfenštejna a na Ronově, vdova po Vilémovi z Ilburka, pak roku 1545 rovněž část Brniště³⁾. Výše jmenovaní bratři však zanedlouho získali také zboží strýce Sebastiana a někdy

¹⁾ Státní ústřední archiv (dále SÚA) - Desky zemské větší (dále DZV) 249, fol. B 5v-6 (= fol. B 12-12v.), zápis z roku 1542

²⁾ Tamtéž, fol. B 6-6v. (= fol. B 12v-13) zápis taktéž z roku 1542

³⁾ SÚA - Desky zemské menší (dále DZM), i.č. 76, fol. H 27v.

kolem roku 1550 se o veškerý rodový majetek rozdělili. Z mladších písemných pramenů víme, že Valtinov držel nadále Jiří, tlustecké zboží Jáchym, Hlemýždí pak Hanuš. Bohužel není přesně známo, jaká část majetku připadla zbývajícím dvěma bratrům, totiž Fridrichovi a Hendrychovi. Jeden z nich držel zřejmě část tlusteckého či valtinovského zboží, druhý pak část Brniště. Zbytek této vsi vlastnila tehdy stále ještě hraběnka Anežka z Helfenštejna.

Jak vidno z uvedených údajů, v době kolem poloviny 16. století ves Tlustecká - Nový Tolzbach (nadále budeme užívat tohoto historického místního jména) ještě neexistovala. Klíčem k jejímu založení pravděpodobně byla ves Brniště. Prozatím se zdá, že hraběnka Anežka z Helfenštejna někdy záhy po roce 1550 svou část majetku v této vsi ztratila. Tu totiž získala neznámo jakým způsobem Kateřina Blektovna z Útěchovic, s největší pravděpodobností sestra nebo dcera jednoho z výše jmenovaných členů rodu Blektů.

O Kateřině víme, že byla provdána za Jiříka Mengesreitera z Truglova. Poprvé se s ní setkáváme v písemných pramenech k roku 1559, a to za velice zajímavých okolností. Roku 1560 byla totiž zapsána do zemských desk žádost Jáchyma Blekty, majitele sousedního tlusteckého statku. Jáchym žádal onoho roku 1559 na zemskodeskovém úřadě komorníka k soupisu škod na jeho majetku. Vyžádaný komorník (byl jím Zikmund Žibřid) pak vypověděl, že 4. září 1559 se skutečně dostavil k panu Jáchymovi a ohledal a sepsal škody, způsobené jemu právě zmiňovanou Kateřinou a jejím manželem na pozemcích v Brništi a okolí. Vypověděl, že byl veden nejprve k louce řečené "hodrbizn", okolo níž byl plot, v některých částech spálený, což učinili lidé "kderziz se tu blizko v tee lauky w nowie wystawieli na gruntich pani Katterziny blegktowy z Autiechowicz, kterychzto chalup sem widiel piet a trzy z tiech sau podle same czesty a blizko toho plotu spaleneho a tu zie g(es)t nikda na tiech mistech nebeywalo a ten plot zie g(es)t od tiech lidi kderziz se tu stawiegi spalen". Dále pak byl veden k lesu, za nímž byly již grunty pana Hanuše Blekty, patřící k Hlemýždí.⁴⁾

Zdá se, že toto místo, kde bylo vystavěno pět nových obytných domů, se dá poměrně dobře lokalizovat. Muselo ležet někde poblíž hranic statků Tlustec a Brniště, přičemž velmi blízko ležely meze

⁴⁾ SÚA - DZV 54, fol. G 14-15

dalšího statku, totiž Hlemýždí. Tomuto místu odpovídá velmi dobře poloha pozdější vesnice Nový Tolzbach. Můžeme tak s velkou pravděpodobností konstatovat, že tato ves byla založena poddanými Kateřiny někdy po roce 1550 na brništských pozemcích.⁵⁾ Někdy mezi léty 1559 - 1570 pak došlo k dalšímu rozvoji osídlení, byla dokončena výstavba nově založené vesnice, postaven vrchnostenský poplužní dvůr a v jeho areálu nové panské sídlo - tvrz jako sídelní a správní centrum nově vytvořeného malého rytířského zboží. Tím byla zřejmě dovršena aktivita Kateřiny a jejího manžela Jiříka Mengesreitera o vytvoření vlastního statku se sídlem. Z neznámých důvodů nebylo k tomuto úsilí vhodné Brniště. Oba manželé se rozhodli pro vysazení nové vsi na brništských pozemcích.

První písemné zprávy, hovořící již přímo o nové vsi a panském sídle, pocházejí právě z uvedeného roku 1570. Tehdy probíhal dosti ostrý hraniční spor mezi Kateřinou a Jáchymem Blektou na Tlustci o některé pozemky. Jáchym Blekta pohnal Kateřinu před komorní soud a ona, tehdy se již píšící jako Kateřina Mengesreiterová z Útěchovic na Novém Tolzbachu, žádala u úřadu menších desk zemských úředníka k ohledání hranic jejích pozemků, sousedících s tlusteckým statkem. Pražský úředník - tehdy jím byl Matyáš Pekárek - po ukončení akce vypověděl, že dne 17. července roku 1570 se dostavil na požádání paní Kateřiny do Brniště, ohledal a popsal místa, která utrpěla škody, totiž pozemky a mezníky "przy dworze Brnisstskym gi pani Katerzynie wewsy Brnissti nalezitym".⁶⁾ Ihned po tomto ohledání pak sama Kateřina "z Autiechowicz w Brnissti a na Nowem Tolspachu" obeslala před soud pana Jáchyma Blektu. Obvinila ho z výtržnosti, "a to takowe, Jakož gest se on Joachym Blekta wložil w grunty gi Katerziny Mengesreyterowe diediczny, przez meze ktereż grunty gehu Joachyma Blekty Brnisstske, a grunty gegi Katerziny Mengesreyterowe tež Brnisstske dieli, w dil lauky kteraż lezii zadu v maleho Tolspachu kgruntu gegi(m)v poplatnimu

⁵⁾ V minulosti bylo uvažováno rovněž o jiné možnosti, a to na základě zápisu z roku 1546. Tehdy, dne 31. května, byla uzavřena smlouva o meze a hranice mezi statky výše zmiňovaných pěti bratří Blektů z Útěchovic a panem Baltazarem Hyršpergárem z Kynigsheimu na Vartenberce (viz AČ 30, str. 123-124, č. 41). Jedním ze sporných míst, kvůli nimž byla smlouva uzavírána, byl průběh hraniční čáry pod horou Tlustcem (zvanou tehdy Tlustecká) a to v úseku mezi Hlemýždím, Hlohovou a Luhovem. Poloha dnes již zaniklého místa Hlohová bývá někdy lokalizována do míst pozdější vsi Tlustecká - Nový Tolzbach (viz např. Fr. Roubík, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha 1959, str. 94, č. 7/1a, a zde uvedená další literatura; naposledy M. Vojtíšková a kol., Osídlení českolipského okresu ve světle archivních dokladů, Česká Lípa 1978, str. 99). Z výše uvedeného materiálu je ovšem tato myšlenka zřejmě jen velmi málo pravděpodobná.

⁶⁾ SÚA - DZV 60, fol. E 28-29v.

przyslussegiczy we wsy Brnissti, na kteremż sediel niekdy Bartolomiey ginak Bartl czlowiek poddany gi Katerżiny Mengesreyterowy, a nyni gehu tez wdrzieni gest Girzik Mengesreyter z Truglowa, Manżiel gegi, A tu za tymiż mezemi przy laucze na gegi Katerżiny sskodu gmenowanych gruntuw, dawssy on Joachym Blekta kolim wybiti, y ginak hradbu gest vdielati dal, tak nenalezitie ty grunty sobie proti gegi sprawedlnosti osobugicz przes dotcziene meze nemage se toho tak weytrżnie na gegi sskodu dopustiti".⁷⁾

Na to okamžitě zareagoval opět Jáchym; zažádal rovněž o úředníka od menšího deskového úřadu a 26. září roku 1570 proběhlo ohledání sporného průběhu mezi a hranic rovněž z jeho strany.⁸⁾ Jak spor dopadl, bohužel nevíme, neboť další písemný materiál k němu doposud není znám.⁹⁾ Z výše citovaných zápisů ovšem plyne, že roku 1570 existovalo sídlo zvané Nový Tolzbach či Tulspach, po němž se Kateřina psala, a rovněž tak i vesnice, zvaná prameny i nadále Tolzbach. Majitelka si však statek nepodržela příliš dlouho, neboť již roku 1573 nechala vložit do zemských desek zápis, že "diedicztwi swe twrz dwur p(oplužni) s p(oplužim)nowy tulczpach tudiż wes nowy Tulczpach d(wory) k(metczy) s p(latem) przy tez wsy mley n nachlebni a dwur pop(lużni) s po(plużim) w brnissti s diedinami lukami lesy rybniky" a dalším příslušenstvím prodala za sumu 625 kop českých grošů panu Jiřímu Berbisdorfovi z Berbisdorfu a "na Nowem Tulczpachu".¹⁰⁾

Nový Tolzbach tím změnil majitele. Dle Jiřího predikátu je ovšem zřejmé, že již před úředně potvrzeným vložением kupní smlouvy do zemských desek vlastnil alespoň část práv ma statek, neboť v jiném případě by se po něm rozhodně nemohl už tehdy psát. To ovšem mohlo způsobit několik příčin - zástava statku z finančních důvodů, koupě proběhla dříve než vložení zápisu do desk atp. Ani jedno tvrzení však nemůže být doloženo prameny, podobně jako skutečnost, jestli nový majitel držel statek celý nejen

⁷⁾ SÚA - Komorní soud (dále KomS), i.č. 64 (st.sign. 20F), fol. D 1v.

⁸⁾ SÚA - DZV 59, fol. Q 2v.-3v.

⁹⁾ Že i další průběh sporu nebyl jednoduchý, svědčí juxta při zápisu Kateřinina púhonu (tamtéž, fol. D 1v.) "odlozieno pro wiezeni czlo/wie/ka". Těžko říci, kdo tím byl myšlen; rozhodně to však nemohl být ani jeden z hlavních protagonistů sporu.

¹⁰⁾ SÚA - DZV 18, fol. C 9. Jak A. Sedláček (Hrady, zámky a tvrže království českého, sv. 10, Praha 1895, str. 292), tak i dílo A. Profouse a J.Svobody (Místní jména v Čechách, sv.4, Praha 1957, str. 346-347) uvádějí shodnou - a chybnou - citaci DZV 17, fol.C 9

podle zápisu, ale rovněž ve skutečnosti. Některé pozdní písemné zprávy tomu totiž nenasvědčují.

Nový majitel statku byl osedlý v severních Čechách zřejmě již dříve; alespoň se tomu zdá nasvědčovat zpráva z roku 1558, kdy Jan Sezima ze Sezimova Ústí obeslal právě Jiříka z Berbisdorfu z výtržnosti, neboť ten ho napadl v hospodě v Litoměřicích zbraní.¹¹⁾ Již krátce po nabytí nového majetku v Tolzbachu však proběhly další bouřlivé události. V roce 1575 propukl znovu spor mezi majiteli Nového Tolzbachu a Tlustce, jmenovitě mezi Jiřím a Jáchymem Blektou. Jiří z Berbisdorfu totiž tehdy opět požadoval po deskovém úřadě v Praze komorníka, který měl ohledat mezníky mezi oběma statky, nově osazené Jáchymem. Komorník po ukončení úředního ohledání pak vypověděl a nechal zapsat toto prohlášení:

" ... Item neyprwe byl sem prziweden od twrze Noweho Tulczpachu kpotoku ržeczienemu mali Tulczpach, vkazana mi wolsse stogiczci nad tymž potokem a nani krziz wnowie wysekany misto mezniku yak se gruonty dieliti magi, ...".¹²⁾ Zdá se tedy, že v tomto sporu se jednalo o meze mezi stejnými pozemky, kvůli kterým vedla při s Jáchymem již roku 1570 Kateřina. Toto byl ovšem pouze začátek.

Ještě roku 1575 podal Jáchym Blekta stížnost na Jiřího ohledně mostů přes potok.¹³⁾ Jiří se ovšem bránil a v listu pražskému úřadu poznamenal, že on přece není povinen udržovat mosty přes potok, které on sám neužívá.¹⁴⁾ Následující rok 1576 přinesl pokračování pře. Jáchym si nejprve postěžoval na Jiřího, že on nechal strhnout most přes potok přímo pod horou Tlustcem, takže proto nemůže svážet úrodu z polí. Žádal nejen o pomoc, ale současně navrhl některé své sousedy z okolí jako svědky proti Jiřímu.¹⁵⁾

Po předložení tohoto listu s vyjádřením nejvyšších úředníků ke sporu vstoupil do pře přímo panovník, totiž Rudolf II. Svým listem z 19. července 1576 nařídil sousedům obou svářících se majitelů, aby oni sami vše oficiálně prohlédli a o výsledku šetření podali

¹¹⁾ SÚA - KomS, i.č. 63, fol. L 6v. (fol. 231)

¹²⁾ SÚA - DZV 62, fol. A 7v. - 8v.

¹³⁾ SÚA - Stará manipulace (dále SM), sign. G 31/9, fol. 15-16

¹⁴⁾ Tamtéž, fol. 14 a 17

¹⁵⁾ Tamtéž, fol. 2 a 4-5

zprávu.¹⁶⁾ Výsledkem všech jednání bylo konečné nařízení Jiřímu, aby nechal jezdit přes své pozemky Jáchymovy vozy a poddané.¹⁷⁾

Ani toto nařízení ovšem nevedlo ke konečnému vyřešení sporu. 29. března roku 1577 zaslal Jiří na úřad další list ohledně stejného sváru s Jáchymem a jeho synem Adamem starším.¹⁸⁾ Pře pokračovala ještě roku 1578 za Jáchymových synů Adama staršího, Jindřicha, Kryštofa, Fridricha a nedospělého Bernarta.¹⁹⁾ Vůbec poslední zpráva o něm pochází z roku 1584. Tehdy bratři Blektové z Útěchovic podali další stížnost na Jiřího, který prý mimo všech dosavadních ústrků vůči nim navíc ještě rozoral přístupovou cestu k mostu; žádali proto o jeho přísné napomenutí a rozkaz, aby dal vše do pořádku.²⁰⁾ To je tedy poslední zmínka o soudním sporu, který se táhl více než devět let.

Jiří vedl ovšem i jiné spory, než pouze s Jáchymem a jeho syny. Tak již roku 1579 pohnal ke komornímu soudu Adama Blektu z Útěchovic jménem svého poddaného Jana, jinak Hanuše, Spetrlíka, rychtáře, "czlowieka poddaného geho pod Tlusteckau horau", kterému Adam dlužil 20 kop českých grošů.²¹⁾ I tato soudní pře se táhla poněkud déle; ještě roku 1581 obeslal Jiří Adama "o cedule řezané" ve stejné při.²²⁾ Půhon byl vyřešen v Jiřího prospěch až roku 1585 (!), načež ovšem Adam pohnal vzápětí Jiřího "ze škod útratních".²³⁾

Roku 1578 byl Jiří z Berbisdorfu zřejmě v dobré finanční situaci, neboť tehdy zakoupil od Anny Elsnicové, rozené z Útěchovic, její stateček Hlemýždí - Šnekendorf.²⁴⁾ Od té doby se proto psával sezením po obou sídlech, která vlastnil. A tak např. roku 1584 pohnal Adolf z Hagen a na Benešově pana Jiřika z Berbisdorfu "na Nowem Tolspachu a Ssnekndorffu" v otázce půjčky 500 tolarů.²⁵⁾ Ovšem vzápětí pohnal Jiří pana Jindřicha Berku z Dubé a Lipého na Novém Falkenburce a Lemberce, aby postavil před soud svého poddaného z města Jablonného jako svědka právě ve při s Adolfem.²⁶⁾

¹⁶⁾ Tamtéž, fol. 6-7

¹⁷⁾ Tamtéž, fol. 12

¹⁸⁾ Tamtéž, fol. 3

¹⁹⁾ Tamtéž, fol. 9-10

²⁰⁾ Tamtéž, fol. 13

²¹⁾ SÚA - DZM, i.č. 219, fol. A 16v.-17

²²⁾ SÚA - KomS, i.č. 32, fol. 75v.-76v. (= fol. 102 -103)

²³⁾ Viz pozn. 21

²⁴⁾ SÚA - DZV 64, fol. M 10v.-12v.

²⁵⁾ SÚA - DZM, i.č. 47, fol. A 21v.-22v.

²⁶⁾ Tamtéž, fol. E 26

Těžko říci bez znalosti dalšího aktového materiálu, jak spor nakonec dopadl.

Roku 1586 pohnal Jiří ke komornímu soudu Václava Blektu z Útěchovic z pokuty 100 kop českých grošů.²⁷⁾ Spor probíhal opět několik let, konkrétně ještě roku 1590, ale Jiří ho tentokrát prohrál.

Konec Jiřího držby obou statků byl neradostný, avšak písemné prameny ho rovněž nikterak dobře neosvětlují. Vše začalo pravděpodobně roku 1583. Tehdy totiž Jiří, zastávající vysokou funkci "hofrychtěře Horní Lužice", nechal vložit do zemských desk poslední pořizení. V něm vyznal, že všechny vlastní děti, které měl nebo ještě bude mít společně s manželkou Barborou, rozenou z Kyjova, a také všechny nemovité i movité majetky poručil tímto zápisem manželce a dále Michalovi Španovskému z Lisova na Pacově, nejvyššímu písaři království českého, Bohuslavu Mazancovi z Frymburka na Mimoni a Slatiňanech, písaři menších desk zemských, Erasmovi Hiršpergárovi z Kynigsheimu na Vartenberce a Bernartovi Elsnicovi z Elsnic a na Vrbičanech, a to tak, že veškerý majetek bude spravovat Barbora s jejich pomocí a zaopatří všechny děti. Dále pak "ma powinna beyti z duchoduw statkuw hlemeyždieczkeho a noweho Tulspochu wsseczky diety geho s ni splozene sewssemi potrřebami czožby na vczeni strawu ... a pocžtem žiadnym z tiech statkuw hlemeyždieczkeho a Tulspochskeho nema powinna beyti". Kdyby pak nehospodařila dobře a statek Hlemýždí více nechtěla držet, nemá být hned postoupen nejstaršímu synovi Gottfriedovi, za něhož už bylo vydáno příliš mnoho peněz na školy, ale po jeho - otcově - smrti se musí ještě tři roky učit a teprve potom může dostat svůj díl statku nebo peněz. A pak Jiří pokračoval v závěti dál: "A kdyžby dotčzena manžielka geho na Hlemeyždích yakž oznameno gest gospodaržiti nechtiela a nebo nemohla, tehdy aby gi postaupe no bylo dwur nowy Tulspoch s tiemi zahradami okolo tehož dworu a sdiedinami prži temž dworže ležiczymi pocžnauce od czesty Brniske až k mezy ktera od starodawna mezowala grunty Tulspochsky a hlemeyždieczky až k potoku welikyho Tulspochu slowe pod Bržizowym hagikem, ktomu gesstie dwa kusy diedin geden za zahradnikem Horczgertem pod Tlusteckau horau ležiczy kteryž bez toho k temuž dworu Tulspochskemu naleži. A druhy kus diediny

²⁷⁾ SÚA - DZM, l.č. 219, fol. D 7, 7v. a 8

podtauž horau leżiczky ktery naleži ke dworu hlemeyždieczkemu y stau lukau pod tauž diedinau a pod horau Tlusteczka u a tyž ke dworu hlemeyždieczkynu należiczym."²⁸⁾

Ovšem záhy po tomto odkazu se Jiří z Berbisdorfu dostal do těžké finanční situace. Jeho obtíže byly nakonec takového rázu, že si musel vypůjčovat větší částky u pana Dětricha ze Švendy. Roku 1587 byl ovšem nucen přiznat, že jeho celkový dluh u Dětricha dosahuje sumy 5 750 kop českých grošů, což bylo už příliš. Proto mu ve stejné sumě propustil statek Hlemýždí a "tež twrze Tulczpachu s dworem po(plužnim) s po(plužim) tudiž wsy nowyho Tulczpachu a d(woruow) k(metczych) s p(latem) we wsy Brnissti dwora po(plužniho) s po(plužim) s diedinami" a veškeré příslušenství obou statků.²⁹⁾

Statek Nový Tolzbach tak po více než dvaceti letech změnil majitele. Po prodeji majetku byl bývalý držitel Jiří samozřejmě nucen zrušit své poslední pořízení, které prodejem statků ztratilo smysl; stalo se tak roku 1590.³⁰⁾ Ovšem - jak bylo naznačeno již výše - zdá se, že jak Jiří, tak ani nový majitel Dětrich nedrželi celý statek sami. Svědčí o tom informace z tituláře české šlechty z roku 1589, podle něhož tehdy žili Dětrich Švenda ze Švendy "a na Nowém Tulcpachu" a současně Meynestreyter Giřjk z Truglowa a na Nowém Tulcpachu".³¹⁾ Tyto zápisy můžeme snad vysvětlit tak, že podstatnou část novotolzbašského statku vlastnil skutečně Dětrich ze Švendy, kdežto Jiřímu Mengesreyterovi patřil zřejmě jen onen poddanský dvůr, zmiňovaný již roku 1570.

Dětrich Švenda pocházel z tehdy známé rodiny. Současník o něm zaznamenal tolik, že "o geho Prředku gsau paměti, že gest sobie hrdinský počínal proti Pohanům w Vhřjch, a to za Cýsaře Maximiliána".³²⁾ Jeho potomek držel Nový Tolzbach ovšem velmi krátce, a to ještě beze vší slávy. Dětrich se totiž dostal záhy - podobně jako předchozí majitel - do dluhů a počátkem devadesátých let 16. století ho musel zastavit Blektům z Útěchovic, jmenovitě Fridrichovi. Stalo se tak roku 1593. Ještě toho roku jsou totiž zmiňováni "Dienerinen der Fraw Schwendin ... Im forbrige auff

²⁸⁾ SÚA - DZV 21, fol. O 7-10v., citovaná pasáž na fol. O 7v.-8

²⁹⁾ SÚA - DZV 90, fol. J 3v.-4

³⁰⁾ SÚA - DZV 21, fol. O 7, juxta

³¹⁾ Citováno dle B.Paprockého, *Diadochos*, část O stavu rytířském, Praha 1602, str 416 a 426

³²⁾ Tamtéž, str. 426

Tolisspach",³³⁾ ovšem již roku 1594 je v rodné matrice farnosti Brniště záznam o narození "Jonas Theodorus filius D. Friderici a Blecta Vonn Autigsshornn Vff Newtolissbach".³⁴⁾

Novým držitelem statku se tedy stal Fridrich Blekta. Zprvu se jednalo o prostou zástavu novotolzbašského statku, o čemž svědčí Dětrichova závěť z roku 1595.

Dětrich, píšící se tehdy ještě stále po Hlemýždí a "Tolspachu", odkázal veškerý majetek synu Rudolfovi, nad nímž a dcerou Žofií ustanovil jako poručníci manželku Alžbětu, rozenou Adršpachovou Berkovnu z Dubé a Lipého a Náchoda. V odkazovaném majetku tehdy zmiňoval statek "Tolspach pokudžbych geg zase vyplatil". Rovněž mezi spoluporučníky společně s manželkou Alžbětou tehdy uvedl "Vrozeného pana Frydrycha Blektu z Autiechowicz bytem na Tolspachu".³⁵⁾

Dětrichovi se ovšem nepodařilo novotolzbašský statek vyplatit, takže v jeho držení zůstal nadále Fridrich. Ten zapsal roku 1601 své manželce Anně, rozené z Pojetic, na "twrzy Nowem Tulzpachu, na dworu popluznim s popluzym, na wsy Tulspachu czele, s dwory kmetczymi s platy skrczmau weysadni, s diedinami lukami lesy hagi porostlinami a ginym wssim a wsseliyakym ke twrzy a wsy przisussenstwim se wsy zwoly s plnym panstwim" další plat k jejímu věnu.³⁶⁾ Snad i z tohoto důvodu se roku 1602 připomíná "Fraw Anna Blecktin, geborene Konogedzschkin, Fraw vff Tolitzpach".³⁷⁾

Fridrich Blekta je zmiňován jako majitel Nového Tolzbachu naposledy v soupisu poplatníků království z roku 1603.³⁸⁾ Záhy po tomto datu zemřel, takže veškerý majetek po něm zdědila vdova Anna. Ta si ho podržela až do roku 1613, kdy "twrz nowy Tulczpach s dworem popluznim s poplužim przy tež twrzy leziczym, s diedinami ..." a příslušenstvím prodala panu Kryštofovi z Donína.³⁹⁾

Tímto prodejem vlastně končí dějiny novotolzbašského statku jako samostatného rytířského majetku s rezidenčním panským sídlem. Kryštof postupně skoupil všechny okolní drobné statky, spojil

³³⁾ A. Wiechowsky, Aus den Brimser Kirchenmatriken, in: Mittheilungen des nordböhmisches Excursionsclubs, roč. VII, 1884, str. 110-113, zde str. 11

³⁴⁾ Tamtéž, str. 112

³⁵⁾ SÚA - DZV 128, fol. J 7-12

³⁶⁾ SÚA - DZV 130, fol. M 25

³⁷⁾ A. Wiechowsky, cit.d., str. 113

³⁸⁾ J. Marat, Soupis poplatnictva 14 krajův království Českého z roku 1603, in: Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, roč. 1898, Praha 1899, č. I, str. 17

³⁹⁾ SÚA - DZV 186, fol. G 27-28

je s panstvím Jablonné - Nový Falkenburk a to pak odkázal roku 1608, přesněji díl města Jablonného a statky Valtinov, Tlustec a Nový Tolzbach, strýci Kunrátovi - Konrádovi z Donína.⁴⁰⁾

* * *

Jak vidno z krátkého přehledu historie, ve vsi Tlustecká - Nový Tolzbach existovalo od druhé poloviny 16. století panské sídlo - tvrz, zmiňované několikrát přímo písemnými prameny. Jeho počátky musíme hledat současně se založením vsi, která vznikla někdy těsně okolo roku 1559. To tvrz ještě nestála; s její existencí je však nutné počítat již roku 1570, kdy se tehdejší majitelka vsi psala jako Kateřina Mengesrejterová na Novém Tulcpachu. Roku 1573 je pak o tvrzi již přímá zmínka při tehdejší prodeji statku.

Z historie dále plyne, že jako panské sídlo sloužila místní tvrz až do roku 1613, kdy byla - po koupi statku Kryštofem z Donína - připojena k jeho jablonskému panství. Rezidenční funkci tak vykonávala po dobu přibližně padesáti let, poté sloužila jako obytná budova poplužního dvora, nejspíše coby sídlo jeho správce. Topograf J. G. Sommer se ve svém díle zmiňuje pouze o tom, že "hier (tj. v Tlustecké, pozn. aut.) ist ein zur Herrschaft Wartenberg gehörender Maierhof", tedy že ve vsi leží poplužní dvůr patřící k panství Vartenberk.⁴¹⁾ O tvrzi ve dvoře se nezmínil. Neučinil tak ani A. Sedláček,⁴²⁾ ani mladší literatura. P. Randus míní, že ve vsi Tlustecká renesanční tvrz zcela zanikla. Dochovala se jedna stavba z bývalého poplužního dvora v dnešním areálu JZD Brniště.⁴³⁾ Podobně i nejnovější zpracování severočeských hradů, zámků a tvrzí uvádí, že "z celé osady (tj. Tlustecké, pozn. aut.) zbylo jen několik osamocených stavení podél potoka, ale o žádném z nich nelze s jistotou prohlásit, že je pozůstatkem někdejší tvrze nebo poplužního dvora".⁴⁴⁾ Z uvedených citací by se tedy dalo soudit, že nejen tvrz v Tlustecké, ale rovněž budovy bývalého poplužního dvora zanikly

⁴⁰⁾ SÚA - DZV 139, fol. F 15v.-23v.

⁴¹⁾ J.G.Sommer, Das Königreich Böhmen, sv. II., Bunzlauer Kreis, Prag 1834, str. 272, č.8

⁴²⁾ A. Sedláček, cit.d., str. 292

⁴³⁾ P.Randus, Hrad, zámky a tvrže Českolipska, část 7, Okolí Valtinova. Seriál vycházel na podzim roku 1981 v novinách Českolipský nástup

⁴⁴⁾ Kolektiv, Hrad, zámky a tvrže v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, svazek 4, Severní Čechy, Svoboda, Praha, 1984, str. 470

a za současné situace nelze vůbec soudit, kde kdysi stály. Pravda je však zcela jiná.

Dvůr, pozdější poplužní dvůr v Tlustecké, byl založen v mírně klesajícím návrší severozápadně nad vsí, tísnící se v údolí Panenského potoka pod horou Tlustcem. Dnes se nachází v těsné blízkosti silničního přejezdu přes železniční trať; silnice spojuje Brniště s Velkým Valtinovem. Nejstarší podoba dvora je zachycena v mapě tzv. Josefského vojenského mapování (viz obr. 3). V tomto zobrazení se jeví jako pravidelné čtyřkřídlé založení nad potokem, přes nějž vede mostek, mezi několika rybníky.⁴⁵⁾ Někdy po roce 1781 byl však dvůr podstatně pozměněn, neboť podle indikační skicy z roku 1843 sestával již jen ze tří budov, uzavírajících poměrně velké nádvoří; východní strana dvora byla přitom otevřená (viz obr. 4). Severní frontu dvora vyplňovala obdélná budova, dlouhá přibližně 50 metrů.⁴⁶⁾

Po roce 1843 došlo k mnoha dalším podstatným zásahům do organismu dvora. Jižní i západní budova mezitím podlehly neúprosnému zubu času, pouze ono dlouhé stavení se jakoby zázrakem dochovalo až do našich dnů, v nevábné společnosti spalovny kostí ještě nedávné farmy JZD "Nástup" Brniště (obr. 5,6). Obzvláště zajímavá je přitom její východní část. Závěr budovy tvoří původně rozlehlá místnost osvětlená šesti okny od severu, východu a jihu, zaklenutá valenou klenbou s výraznými lunetami. V nedávné době byla sice rozdělena novějšími příčkami na několik prostor sloužících jako šatny, sprchy a WC, ale její půdorys zůstal velmi dobře zachován. Na tuto prostoru navazuje další obdélná místnost s vlastním vstupem do budovy, tvořící komunikační uzel přízemí. Rovněž tato vstupní místnost je zaklenuta valenou křížovou klenbou. Západním směrem navazuje na vstupní místnost schodiště do prvního patra a krátká chodba, ústící do dvou dalších místností. Z nich západní je klenutá prostou valenou klenbou, severní pak křížovou valenou klenbou. Z ní vede opět vchod do další rozsáhlé prostoty, táhnoucí se západním směrem, klenuté valeně do pasů.

Na rozdíl od přízemí je patro plochostropé a z jeho původní vybavy se nic nedochovalo. Žádnými detaily již neupomíná na původní funkci budovy. Ta sama byla vystavěna z poměrně velkých

⁴⁵⁾ SÚA - Josefské vojenské mapování, sekce č. 19 z roku 1781

⁴⁶⁾ SÚA - Indikační skicy, Boleslavsko 58, (Brniště)

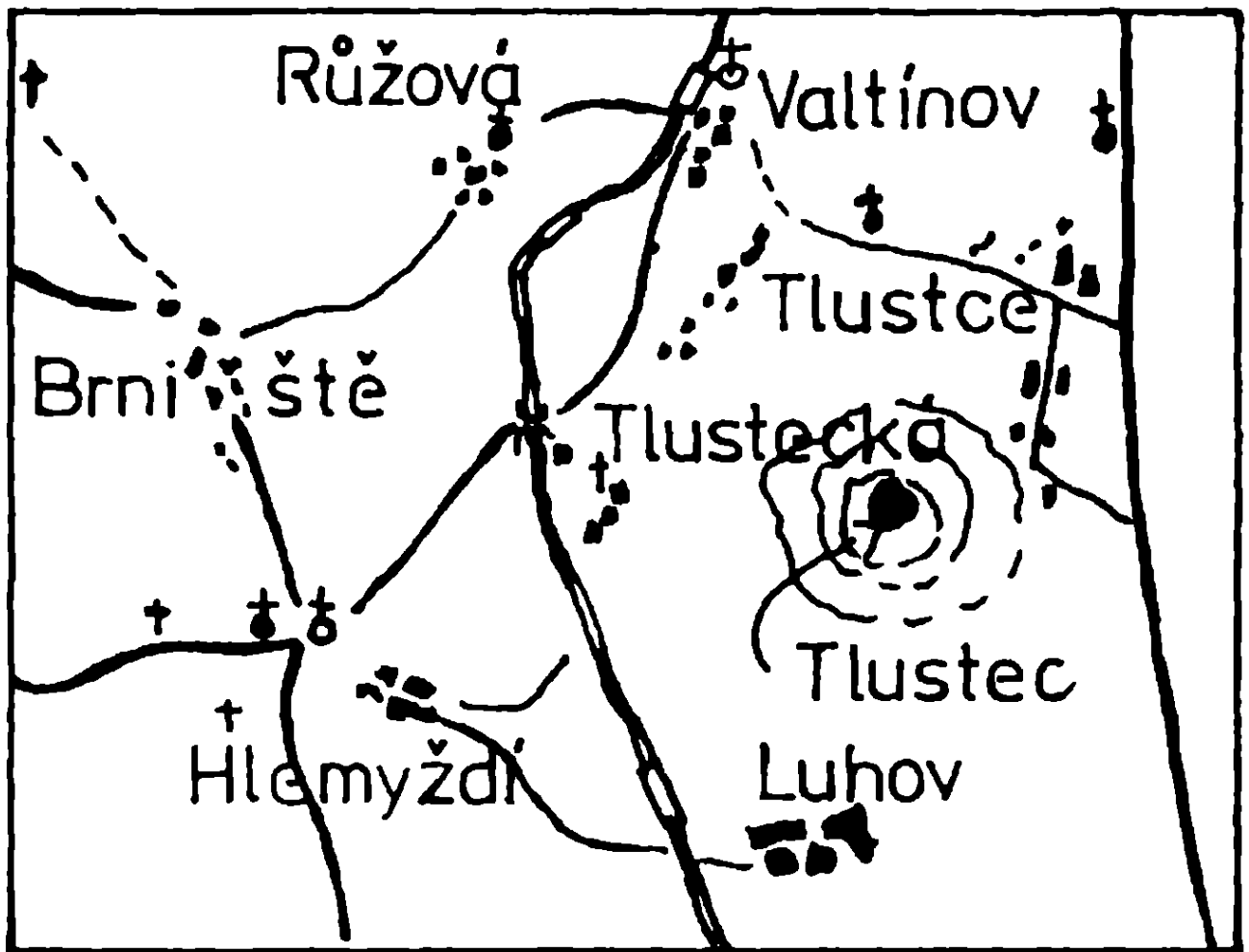
pískovcových štuk zděných na maltu. Její původní omítka již dávno zmizela, novodobá se pak loupe ve velkých plochách a opadává, takže odkrývá samotné zdivo. Všechny okenní i dveřní otvory byly v minulosti přezděny; ve východním průčelí pod vysokým štítem sedlové střechy bylo jedno okno upravováno v souvislosti s vestavbou nových příček (obr. 7,8).

Není pochyb o tom, že před námi stojí budova bývalé tvrze, sídla majitelů novotlusteckého statku. Vzhledem k architektonické podobě budovy, která se nám dochovala až do současnosti, můžeme vyloučit, že by v rámci bývalého poplužního dvora existovala dříve nějaká další, ještě reprezentativněji vybavená budova. Stavební podoba novotlustecké tvrze přitom vcelku odpovídá majetkovým poměrům či možnostem jejich stavitelů, příslušníků nižší šlechty, rytířstva. Její stavební podoba není v rozporu s podobou jiných sídel, která vznikla v obdobných sociálních poměrech, jako např. dosud nepublikovaná tvrz stojící nepovšimnuta v nedalekém Hlemýždí či nedávno lokalizované zbytky renesanční tvrze v Krutěnicích na Klatovsku.

Povrchový průzkum lokality, provedený roku 1985, tak přinesl překvapivě výsledek, který vzhledem k tvrzením starší literatury nebyl očekáván. Opět se tedy potvrdilo, že nelze věřit nepodloženým závěrům literatury bez řádného povrchového a archivního průzkumu, neboť ještě v mnohém je možné ji doplňovat či přímo korigovat. O tom, že příjemných překvapení není dosud konce, svědčí i příklad bývalé tvrze v Tlustecké - Novém Tolzbachu.

DALŠÍ POUŽITÁ LITERATURA:

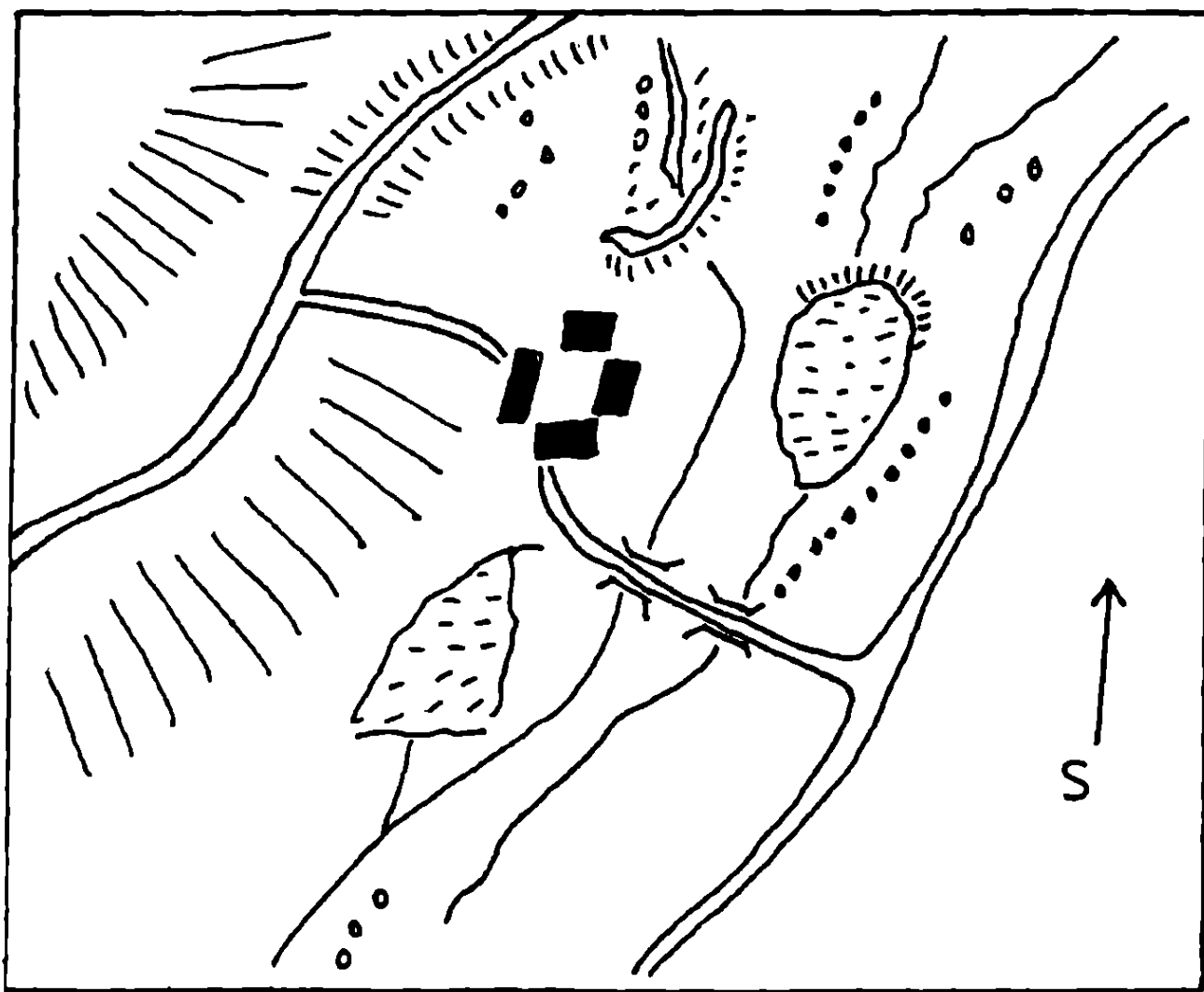
- Bílek, T.V.: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, sv. 1, Praha 1882, str. 82-83; sv. 2, Praha 1883, str. 807
- Orth, J. - Sládek, Fr: Topograficko-statistický slovník Čech, Praha 1870, str. 832
- Sedláček, A.: Místopisný slovník historický, Praha s.d. (1908), str. 889
- Schaller, J.: Topographie des Königreichs Böhmen, 4. Th., Bunzlauer Kreis, Prag u. Wien 1790, str. 260, č. 8
- Svoboda, J. - Šmilauer, V.: Místní jména v Čechách, sv. 5, Praha 1960, str. 284

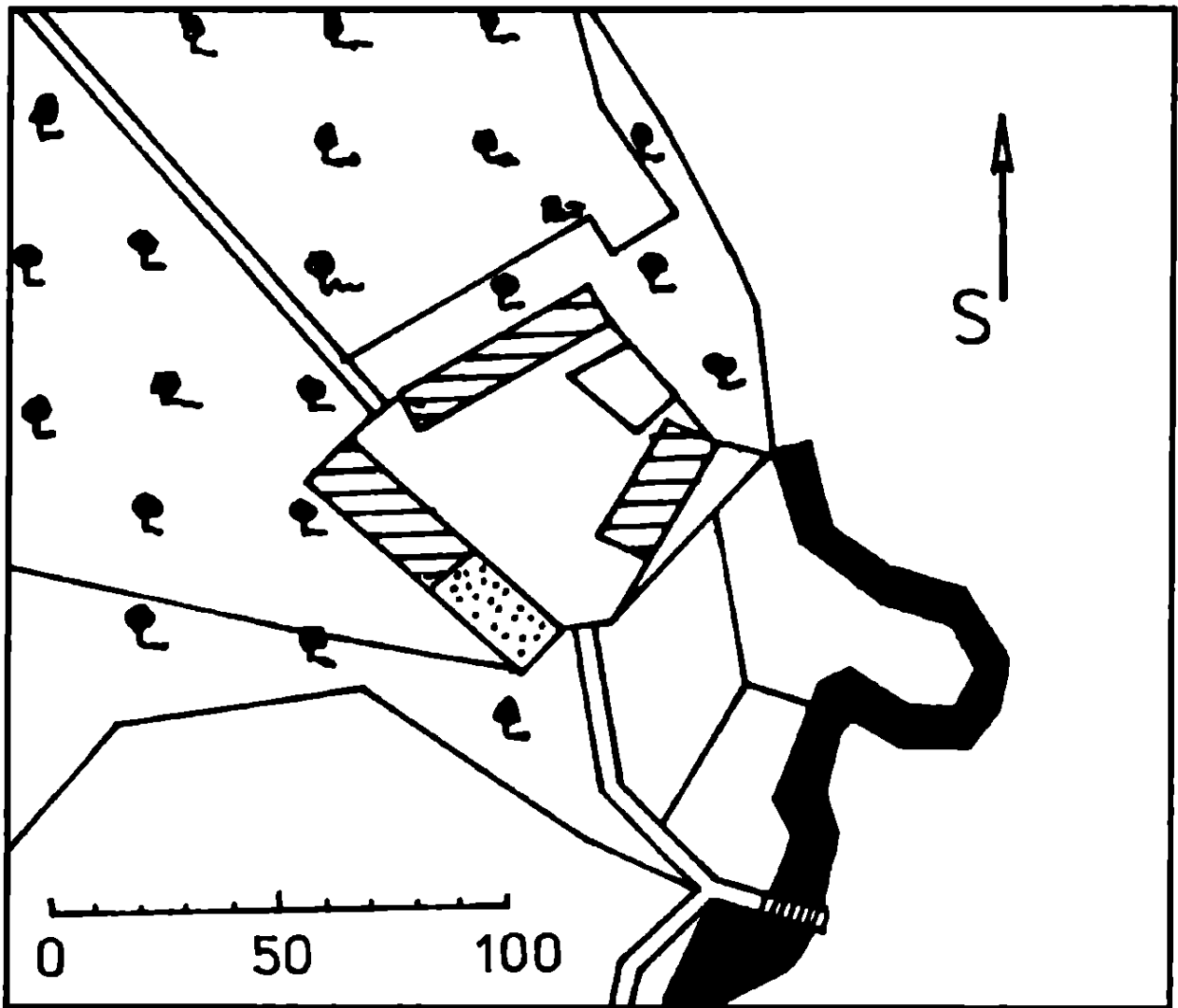
Obr. 1: - Orientační plánek nejbližšího okolí Tlustecké - Nového Tolz-
bachu

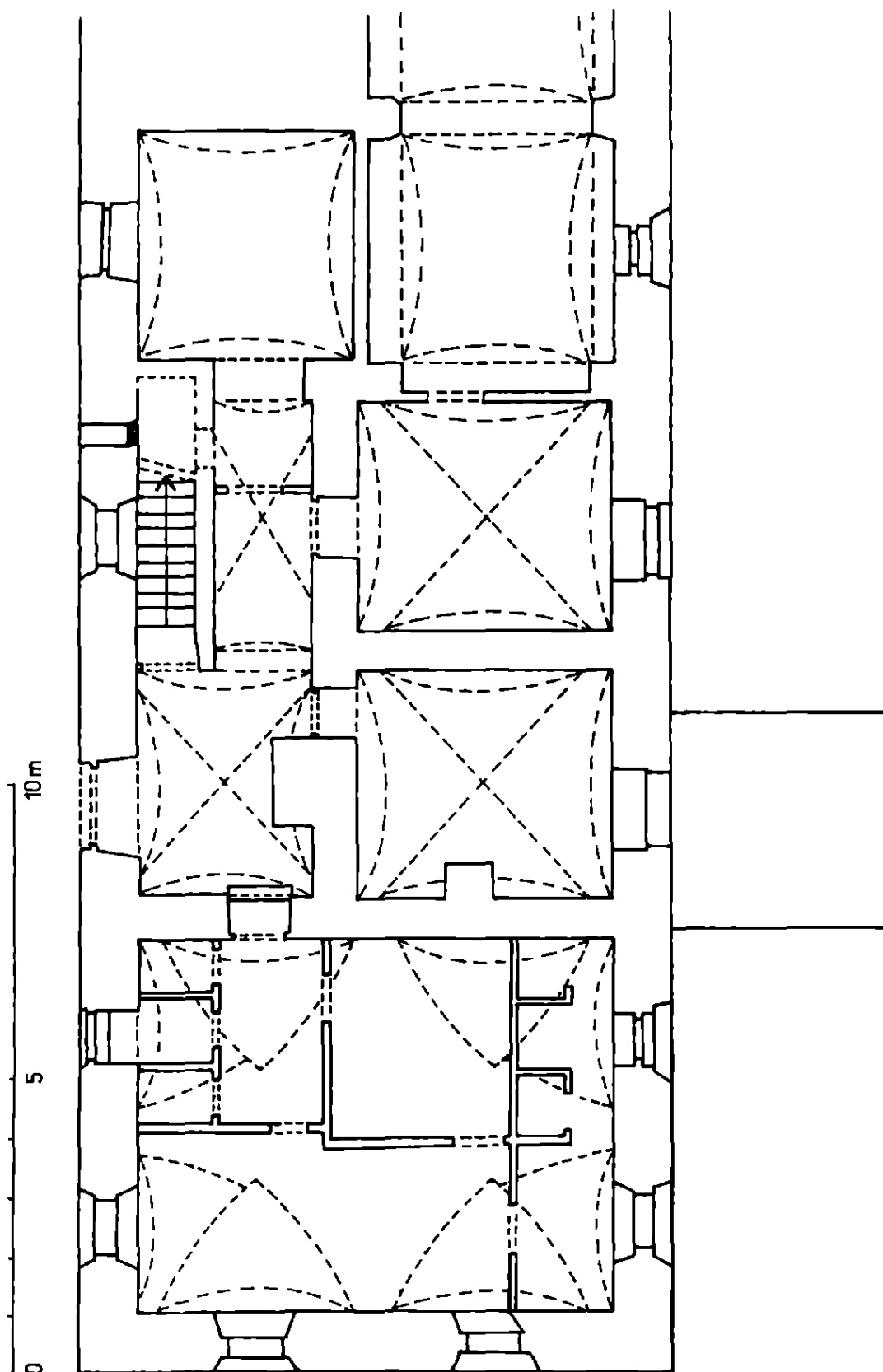
Obr. 2: Erb rytířského rodu Blektů z Útěchovic

Obr. 3: *Novotolzbašský dvůr podle Josefského vojenského mapování*

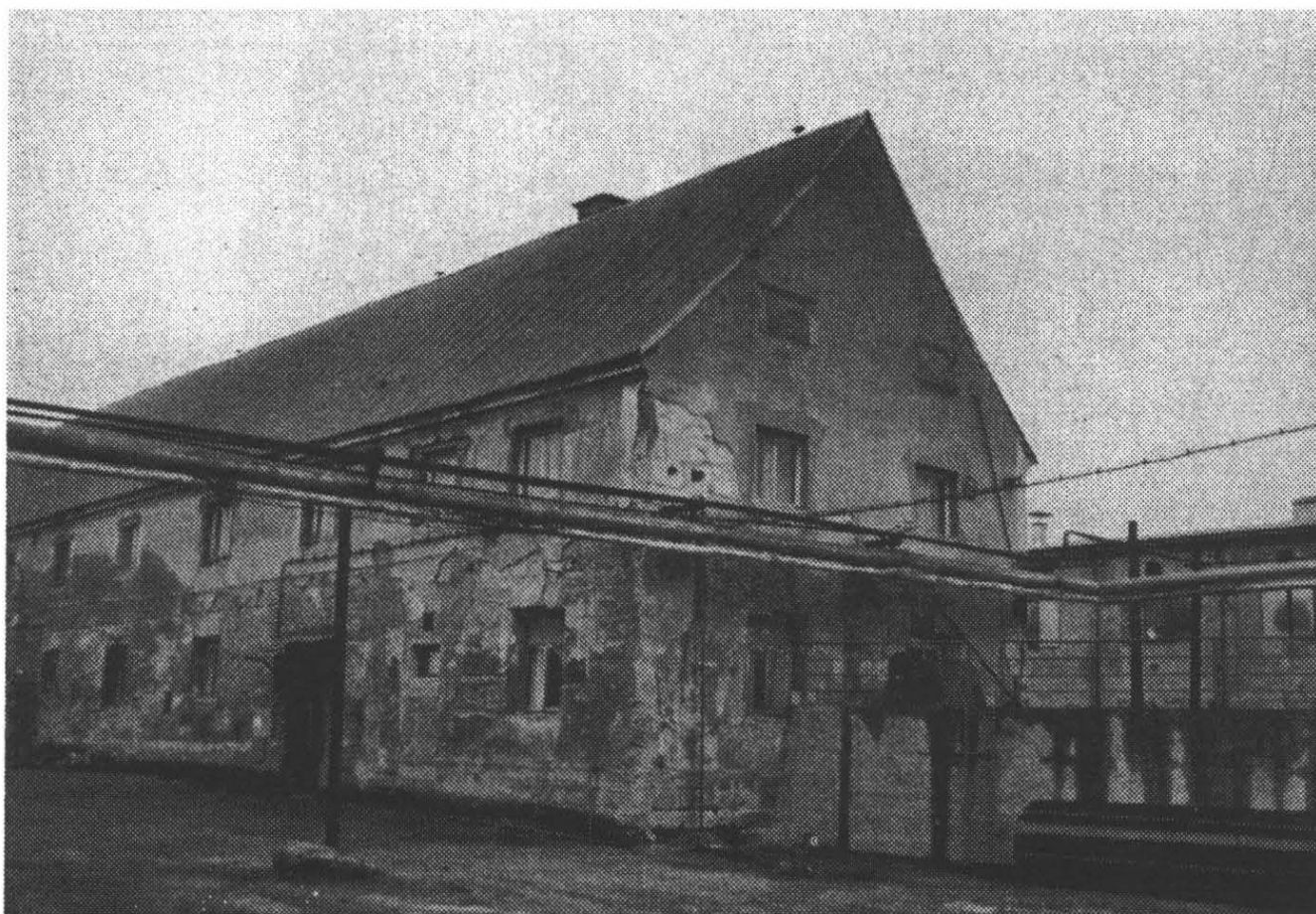
Obr. 4: Dvůr Nový Tolzbach roku 1843 podle katastrálního plánu. Šrafovaně nespalné budovy dvora, plně vodní plochy

Obr. 5: Thustecká - Nový Tolzbach, plán přízemí renesanční budovy bývalého polužního dvora - tvrze. Stav roku 1992

Obr. 6: Severovýchodní část tvrze, stav roku 1992

Obr. 7: Severovýchodní průčelí se štítem sedlové střechy. Stav roku 1992

Obr. 8: Detailní pohled na stejné průčelí. Dobře patrné velké pískovcové kvádry, z nichž byla budova vystavěna. Stav roku 1985 (všechny kresby a fotografie autor)

ŘEZÁČ SKLA FRANTIŠEK DE PAULA ZACH 1820-1881

Jarmila Brožová

Ke známým a proslaveným řezáčům skla devatenáctého století se řadí u nás dosud neznámá osobnost, jejíž dílo je v posledních třiceti letech předmětem zájmu evropských i amerických historiků skla. Je to pražský rodák František de Paula Zach, který byl větší část svého života činný v Bavorsku. Zájem o něj a jeho dílo vyvolala v roce 1964 studie Roberta J. Charlestona¹⁾, kurátora oddělení keramiky Victoria and Albert Museum v Londýně, v níž se zabýval dvěma skly ze sbírek tohoto muzea, které zdobila řezba, signovaná "F. Zach". K témuž problému se Robert Charleston vrátil roku 1973²⁾, kdy již bylo známo více Zachem signovaných skel. Odmítl dosavadní předpoklad, že jde o dílo řezáče skla ze 17. století, a přiřadil jeho mistrovské řezby k okruhu prací severočeských řezáčů skla druhé a třetí čtvrti 19. století, representovaných dílem Dominika Biemanna, Karla Pfohla a Karla Günthera. Obě studie Roberta Charlestona vyvolaly neobyčejný zájem nejen o osobu Františka Zacha, ale i o jeho zaměstnavatele v Bavorsku Franze Steigerwalda, obchodníka sklem a výrobce skla. Díky Waltru Spieglovi, zejména pak manželům sběratelům Leonardu S. a Juliettě K. Rakowovým³⁾, byla zjištěna mnohá fakta o životě F. Zacha a objeveny další, dosud neznámé, signované práce. V roce 1983 jejich počet přesáhl dvacet. V nedávné době publikovala paní Ingeborg Seyfertová⁴⁾ výsledky svého zkoumání, zaměřeného na důkladné objasnění osudů F. Zacha v Bavorsku, zejména na jeho spojení s mnichovským obchod-

¹⁾ Charleston, R.J.: The Glass-Engraver F.Zach: 17th or 19th Century? In: Apollo, Februar 1964, s. 133-136

²⁾ Charleston, R.J.: More about F. Zach. In: Annales du 6e Congres d'Association Internationale pour l'Histoire du Verre, Paris 1973, Liege 1974, s. 213-221

³⁾ Spiegl, W.: Gläser des Historismus, Braunschweig 1980, s. 186-195; Rakow, L.S. a J.K.: Franz Zach, Nineteenth-Century Bohemian Master Glass Engraver. In: Journal of Glass Studies, 25, Corning 1983, s.195-200

⁴⁾ Seyfert, I.: Franz Paul Zach /1820-1881/: Ein Glasschneider aus Prag im Dienste der Steigerwald. In: Journal of Glass Studies, 34, Corning 1992, s. 79-88

níkem skla Franzem Steigerwaldem. Mnoho dokladů o Zachově životě poskytly materiály bavorských, zejména mnichovských archivů, a paní Seyfertová dokázala sledovat F. Zacha až do jeho smrti v Mnichově roku 1881.

Vzhledem k dosavadnímu zájmu historiků i uměleckých historiků o F. Zacha, rozhodla jsem se podniknout průzkum v českých archivech a pokusit se doplnit Zachova životní data. Přesto, že průzkum není dosud uzavřen, zjištěná fakta dovolují sledovat F. Zacha od jeho narození do jeho odchodu do Bavorska kolem roku 1840 a do závěru čtyřicátých let 19. století, kdy se do Čech vracel. Byly tak objasněny rovněž kořeny jeho řezáčského umění.

František de Paula Jan Vincenc Zach byl pokřtěn dne 5.4.1820 v kostele sv. Jindřicha na Novém Městě pražském⁵⁾. Narodil se v domě č. 1000 v dnešní Hybernské ulici (tehdy "Pflastergasse"), který stál proti bočnímu křídlu tehdejší pražské celnice. Jeho otcem byl Josef Zach, poboční myslivec ("Büchsenspanner") hraběte Kinského, jehož povinností bylo mimo jiné nabíjet hraběti zbraně při lovu do zásoby. Josef Zach byl synem sedláka Jana Zacha z vesnice Prosetín, která byla součástí obce Vokřejšov na rychnovském panství v Chrudimském kraji ve východních Čechách; jeho majitelem byl tehdy Filip hrabě Kinský. V obci Prosetín žily v závěru 18. století tři rodiny Zachů⁶⁾. Rodina Kateřiny Zachové, Norberta Zacha a Jana Zacha, otce Josefova. Roku 1823 koupil panství Rychnov kníže Thurn-Taxis. Služba myslivce Josefa Zacha na jiném panství Kinských, na panství Sloup v severních Čechách, vyplývala z jeho povinností poddaného.

Matka F. Zacha Antonia, rozená Storchová, byla dcerou Jana Storchy, lokaje ("Tafeldecker") hraběte Kinského, který byl v době jejího sňatku již mrtev. Storchové přišli v 18. století do Prahy z panství Česká Kamenice v Litoměřickém kraji. Antonia byla služebnou v rodině obchodníka Josefa Christiana Marxe, majitele domu č.1000 v dnešní Hybernské ulici. Zde slavila Antonia svou svatbu⁷⁾ a zde se též narodil její syn František. Byl prvním dítětem

⁵⁾ Archiv hl.m. Prahy, matrika narozených fary kostela sv. Jindřicha na Novém Městě pražském, N 18 /1815-1824/, pag. 305, fol. 215

⁶⁾ Státní ústřední archiv Praha, Josefský katastr, kniha č. 1733, kraj Chrudim, panství Rychnov

⁷⁾ Archiv hl.m. Prahy, matrika sňatků fary kostela sv. Jindřicha na Novém Městě pražském, O 10 /1806-1826/, pag. 257, fol. 143

svých rodičů, kteří uzavřeli sňatek dne 24.11.1819 v kostele sv. Jindřicha na Novém Městě pražském. Poté jejich stopy v Praze mizí.

Další zprávu o Františkově otci, Josefu Zachovi, poskytla kronika obce Sloup⁸⁾, která byla střediskem stejnojmenného panství Kinských v severních Čechách. V soupisu panských zaměstnanců je roku 1821 uveden Josef Zach jako myslivec - revírník v obci roku 1825 v obci Svojkov. Roku 1822 se narodila v Maxově, součásti obce Radvanec, sestra F. Zacha Aloisie, která odešla roku 1846 do služby v Mnichově. Byl jí tehdy vystaven cestovní pas stejně jako jejímu bratru Františkovi. Je více než pravděpodobné, že sloužila u téhož zaměstnavatele jako F. Zach, u Franze Steigerwalda.

František Zach byl v patnácti letech přijat na dobu tří let do učení k významnému pražskému sklenáři a obchodníku sklem a skleněnými lustry Janu Brambergerovi, jehož předkové - sklenáři působili v Praze již v první čtvrti 18. století na Novém Městě pražském⁹⁾. F. Zach byl vyučen roku 1837 a zůstal dál pracovat u Brambergera, který měl dílnu a obchod v dolní části dnešního Václavského náměstí nedaleko ulice Na můstku¹⁰⁾. Bylo by chybou předpokládat, že se Zach učil u Brambergera - sklenáře jen zasklívat okna. Pražští mistři - sklenáři již po celé 18. století nejen zasklívali okna, ale prodávali též zrcadla, skleněné lustry, které mnozí sami stavěli, a luxusní sklo, které sami zušlechťovali brusem a řezbou nebo jeho výzdobu podle přání náročných zákazníků šlechticů a městských patricijů zadávali v Praze pracujícím řezáčům skla ze severních a severovýchodních Čech. Pro pražské zemské gubernium byli přední pražští sklenářští mistři již v 18. století odbornými poradci, kteří podávali dobrozdání o kvalitě výrobků českých skláren. Každý pražský sklenářský učeň se v dílně svého mistra učil také brousit a řezat sklo, aby mohl zpracovat tabule zrcadlového skla, eventuálně vyzdobit duté, především nápojové sklo, podle přání zákazníka. Z toho vyplývá, že vyučený sklenář František Zach uměl sklo také brousit a řezat. Příležitost ke zdokonalení těchto dovedností měl ve vsi Radvanec, kde jeho rodina několik let žila. Působil tu Franz Hansel, vynikající řezáč skla, mezi jiným i tvůrce

⁸⁾ Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Archiv obce Sloup, inv.č.73, Eduard Gerthner: Kronika obce Sloup, cca 2. polovina 19. století, složka č. 88

⁹⁾ Archiv hl.m. Prahy, fond cechy, sklenáři, "Aufdingbuch" B 5786, fol. 49b, sub č. 189: 16.2.1834

¹⁰⁾ Archiv hl.m. Prahy, fond cechy, sklenáři, "Freisprechungsbuch" B 5791, sub.č. 185, rok 1837

portrétu Filipa hraběte Kinského, řezaného ve dvacátých letech 19. století na číše z čirého křišťálového skla¹¹⁾).

Sklo se brousilo a řezalo rovněž v dílnách pražských sklenářů Steigerwaldů, kteří se v Praze usadili na konci 17. století. Četní potomci sklenáře Hanse Georga Steigerwalda, který byl přijat za pražského měšťana roku 1680, stejně jako potomci sklenáře Johanna Steigerwalda, který získal pražské měšťanské právo roku 1687, oba na základě propouštěcích listů würzburského biskupa, zabydleli tři hlavní pražská města, Staré Město, Nové Město a Malou Stranu, kde dál provozovali sklenářské řemeslo a obchod sklem. Na počátku 19. století odešel Franz Steigerwald z malostranské větve této rodiny do Bavorska. Roku 1810 požádal o měšťanské právo ve Würzburgu jako "Glasschneiderkünstler aus Prag" a také je obdržel. Steigerwaldové se stali v Bavorsku v průběhu let úspěšnými obchodníky sklem i výrobci skla. Do Čech, zejména však do Prahy, se vraceli i v dalších letech na návštěvu rodiny a za obchodem. Tak roku 1839 navštívil Čechy Franz Steigerwald, syn zemřelého stejnojmenného řezáče skla z Würzburgu, jak prozrazuje obchodní korespondence harrachovské sklárny Nový Svět. Vedle objednávky nových skel v této huti hledal Franz Steigerwald ml. též nového řezáče skla pro svůj obchod v Mnichově. O tomto jeho záměru napsal správci hutě Nový Svět Janu Pohlovi dne 23.4.1839 pražský obchodník sklem a významný rafinér skla v Praze a Karlových Varech Vilém Hoffmann¹²⁾). Dopis je zajímavý i z hlediska sociálního postavení tehdejších českých řezáčů skla. Není vyloučeno, že onen řezáč, který příležitostně pracoval pro Viléma Hoffmanna v Praze a kterého získal F. Steigerwald pro sebe, byl František Zach. Podle zjištění paní Seyfertové pracoval F. Zach snad již v roce 1839 v bavorské sklárně Steigerwaldů Theresienthal, neboť v roce 1840 obdržel od okresního úřadu v Regen prozatímní osobní průkaz.

¹¹⁾ Baumgärtner, S.: Die Kinsky-Porträts von dem Glasschneider Franz Hansel /1802-1883/. In: Weltkunst 58, Mnichov 15.12.1988, s. 3747-3751

¹²⁾ Státní oblastní archiv Zámorsk, fond Harrachovské sklárny, kniha korespondence 23.4.1839: " Es tritt der Umstand ein, dass der Glasschneider, dem ich die Vase zum Weissdurchschneiden übergeben wollte, einen Platz wahrscheinlich bei Herrn Steigerwald angenommen hat, was mich zu der Bitte veranlasst, wenn Sie einen dortigen in derlei Arbeiten geübten Glasschneider kennen oder vielleicht selbst einen entbehren können, für mich auf einige Monate zu engagieren. Derselbe erhält freie Kost und Logis und für seine Arbeit ich ihm nach Möglichkeit belohnen."

František Zach pracoval pro Franze Steigerwalda v Bavorsku, především v Mnichově. Po četných urgencích mnichovských úřadů předložil svůj cestovní pas policejnímu úřadu v Mnichově až roku 1846. Tento dokument¹³⁾, vystavený v Praze presidiem zeskeho gubernia na základě vyjádření litoměřického hejtmanství, prozrazuje, že F. Zach v roce 1846 pracoval v obci Lindava na sloupském panství hrabat Kinských. V Lindavě byla v činnosti brusírna zrcadel, součást zrcadlářny Kinských, kde se vyráběly též řezbou zdobené zrcadlové rámy po benátském způsobu. S vycestováním řezáče skla F. Zacha vrchnost souhlasila; Zach chtěl odejít do Bavorska, aby si doplnil své znalosti řezby na skle. V cestovním pasu byl zaznamenán i jeho popis¹⁴⁾, stejně jako popis jeho sestry Aloisie, z roku 1846. Oba byli hnědovlasí a hnědoocí. Zach obdržel pas na dobu dvou let. Bavorská badatelka I. Seyfertová se domnívá, že F. Zach po odchodu z Čech do Bavorska se ve svém novém působišti usadil a stal se "Mnichovanem". Paní Seyfertová se mýlí. Zatím víme, že F. Zach byl opět v Čechách roku 1849. Tehdy žil v Boru (Novém Boru) v domě č. 182, který tehdy patřil tkalci Wilhelmu Grohovi. S ním bydlila Alžběta Czebischová¹⁵⁾. Zatím lze jen předpokládat, že pobyt Zachův v severních Čechách roku 1846 i 1849 byl spojen s plněním úkolů pro Franze nebo Wilhelma Steigerwalda (obchod v Mnichově, sklárna v Schachtenbachu). Wilhelm Steigerwald vedl v Boru již ve třicátých letech 19. století rafinerii skla, v níž dával dekorovat sklo určené pro obchody svého bratra Franze v Bavorsku. V Boru se narodily i jeho děti, Aloisia 1832 a Oskar 1837. Steigerwaldova rafinerie měla výstavku skel v Boru v domě č.1 spolu se skladem. V témže domě umístil své výrobky i Friedrich Egermann. O kvalitě Steigerwaldových skel pochvalně psal Johann Pohl, správce harrachovské hutě Nový Svět, ve svém hlášení o své cestě do severních Čech adresovaném hraběti Harrachovi 7.6.1832. Podle Pohla "byly Steigerwaldovy výrobky krásné, zaměstnává četné lidi, vynikající pracovníky posílá často do Francie. Vše dodává svému bratru

¹³⁾ Státní ústřední archiv Praha, fond Presidium gubernia, fasc. 15 a/4, "Passtabelle" No 2032 pr., 5.10.1846, litoměřický kraj, 12.10.1846

¹⁴⁾ "Vor- und Zuname des Passwerbers: Franz Zach; Ort der Geburt: Prag; Ort des Aufenthaltes: Lindenau, Leitmeritzer Kreises; Charakter der Beschäftigung: Glasgraveur; Geburtsjahr: 1819; Religion: katholisch; Statut: gross; Gesicht: länglich; Haare: kastanienbraun; Augen: braun; Nase: breit; Mund: proportioniert; Besondere Kennzeichen: Mangel dreier Vorderzähnen der oberen Kinlade; Passwerber reiset: Baiern; Geschäfte, in welchen der Passwerber reiset: Ausbildung; Dauer des Ausbleibens: Zwei Jahre /Rok narození uveden chybně, F.Zach křtěn 1820/

¹⁵⁾ Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Archiv fary Nový Bor, soupis duší /Seelenbeschreibung/ 1849

Franzovi". Činnost Wilhelma Steigerwalda byla v Boru pro místní rafinéry skla velmi podnětnou, které, jak soudí Pohl, nutila k náročnější práci.

Borští rafinéři skla prezentovali své výrobky při příležitosti významných návštěv ve městě. Tak 24.9.1847 navštívili Bor mladí arcivévodové Franz Josef, pozdější císař, Ferdinand Max a Karl Ludwig. Friedrich Egermann tehdy uspořádal výstavu svých prací i okolních rafinérů skla. Druhého února roku 1850 navštívil Bor arcivévoda Albrecht. Při této příležitosti realizovali výstavu skla opět Friedrich Egermann spolu s Wilhelmem Steigerwaldem, která našla u vznešené návštěvy velkou odezvu. Na této výstavě se uplatnilo především řezané sklo, které Egermann, sám sice malíř skla, ale otec vynikajícího mladého řezáče skla Friedricha Egermanna, programově podporoval a prezentoval. Informuje o této akci Egermannova snacha v později otištěné vzpomínce. Nelze zatím doložit, ale lze předpokládat, že F. Zach za svého pobytu v Boru roku 1849 připravoval exponáty pro svého tehdejšího zaměstnavatele Wilhelma Steigerwalda. Zda se ještě v pozdějších letech F. Zach vracel do Čech, ukáže další studium v českých archivech.

Z dosavadních poznatků je zřejmé, že F. Zach vyšel a žil v prostředí, kde byla kultivována technicky i umělecky náročná řezba na skle. Zachův kontakt s řezáči skla, zejména borské oblasti, je nesporný. Ukazuje, jak dosud málo víme o řezáčích z Boru a okolí, zatímco badatelský zájem stále k sobě poutá především Kamenicko-šenovsko.

Zachovy úkoly pro Franze a Wilhelma Steigerwaldy, především jeho umění reliéfní řezby na modře a červeně vrstveném skle, jej spojují s dalším sklářským výrobním a rafinérským centrem v Čechách, s harrachovskou sklárnou Nový Svět v Krkonoších. Význam této hutě je dosud chápán především z pohledu výroby kvalitního křišťálového skla, vždy zušlechtěného náročným broušeným dekorem. Protože autor nejvýznamnější publikace o dějinách českého skla období biedermeieru, Gustav E. Pazaurek¹⁶⁾, nevěnoval sklu harrachovské oblasti tak velkou pozornost jako oblasti severočeské, není dosti dobře znám rozsah a význam výroby harrachovské sklárny Nový Svět a v okolí pracujících rafinérů skla. Archiv sklárny No-

¹⁶⁾ Pazaurek, Gustav E.: *Gläser der Empire- und Biedermeierzeit*, Leipzig 1923

vý Svět prozrazuje, že v druhé čtvrti 19. století pracovalo při huti Nový Svět více než 150 brusičů skla a dalších 40 až 50 brusičů v pěti až šesti "privátních" dílnách, které pracovaly především pro severočeské nákladníky a jen příležitostně i pro panskou sklářskou huť Nový Svět. Tyto "privátní" brusírny, jak byly ve statistikách o činnosti řemesel a manufaktur na harrachovském panství uváděny, vedli řezáči skla mimořádných kvalit, kteří navazovali na harrachovské řezáče skla 18. století. Roku 1732 pracoval při huti Nový Svět Christoph Pohl, roku 1733 Hans Christoph Langhammer. V době F. Zacha byli v Novém Světě a Harrachově činní členové řezáčských rodin Pohlů, Sacherů, Knappeů, Schierů a dalších. Řezáči Pohlové a Sacherové jezdili na počátku 19. století společně se svými pomocníky po českém království a do Vídně a zdobili sklo řezbou. Vše potřebné vozili s sebou.

Jedním z nejvýznamnějších obchodních partnerů hutě Nový Svět byl v druhé čtvrti 19. století mnichovský Franz Steigerwald a po jeho smrti jeho stejnojmenný syn. Mezi Steigerwaldy a Johannem Pohlem z Nového Světa nebyly jen dobré obchodní vztahy, ale dlouholeté skutečné přátelství. Steigerwaldové nakupovali ve sklárně Nový Svět vše, co nového bylo vyrobeno, eventuelně dávali přednost těm druhům skel, o něž byl v Bavorsku největší zájem. Patřilo k nim též sklo vrstvené červeně a modře, které se na huti Nový Svět vyrábělo od roku 1828 (červeně vrstvené) a od roku 1830 (kobaltově modře vrstvené). Dlouholetí obchodní partneři hutě dostávali přednostně veškeré novinky, které navíc byly tvarované a rafinované podle jejich osobitých přání. Sklo, objednávané Steigerwaldem nebo frankfurtským obchodníkem Tacchim a jinými, nesmělo být dodáno ostatním zájemcům, i když o to usilovali. Platí to rovněž o skle červeně a modře vrstveném, které huť posílala Steigerwaldovi nejen do Würzburgu, ale i do jeho filiálek v Mnichově a Londýně. Tyto dodávky byly významné pro řezáčské dílo F. Zacha.

Tvarový vývoj harrachovského červeně a modře vrstveného skla, od roku 1839 též zčásti matovaného, je dobře patrný na doprovodných kresbách skel, které doplňovaly záznamy o objednávkách a o odeslaném skle. Převažovaly číšky, číšky na nožce, poháry a vázy, jejichž broušený dekor, prováděný harrachovskými brusiči (jejich jména jsou u významnějších děl zaznamenána), byl postupem doby vyhraněný a stal se poznávací značkou výrobce.

Nedílnou součástí broušené výzdoby těchto skel byl kruhový nebo oválný medailón na přední straně skel (určený pro pozdější řezbu), na protější straně pak kruhová rozeta, již tvořilo zpravidla sedm kulovitých vybroušených čoček. Byla označována jako "Multiplikationschild", "Multiplikationschlieff" nebo "Kugelschild". Plocha mezi oběma medailóny, na přední a zadní straně nádob, byla vyplňována buď tzv. francouzskými vinnými úponkami, jak je známe ze skel francouzské sklárny Choisy-le-Roi od konce třicátých let 19. století, provedenými v hluboké řezbě, nebo od roku 1843 arabeskami, reliéfně řezanými a matovanými¹⁷⁾. Sklárna Nový Svět prodávala červeně a modře vrstvené sklo zásadně již zdobené brusem, zčásti matované a ornamentálně dekorované mezi oběma medailóny, přední a zadní rozetou z čoček (tzv. "Seitenarbeit"). Takto upravené sklo bylo objednavateli dodáno sklárnou Nový Svět s prázdným nebo již reliéfní řezbou vyplněným medailónem. Pokud nebyla objednána řezba u řezáčů sklárny Nový Svět, pak sklo s prázdným medailónem zákazník dával dekorovat řezbou sám. Řezáče si zajišťoval např. sklenář, obchodník se sklem a řezáč skla C. N. Riedl v Chebu, A. H. Pfeiffer v Karlových Varech, F. Pittrof v Mariánských Lázních, Ignác Pelikan a August Böhm v Mistrovicích, který objednával i červeně a modře vrstvené skleněné tabulky, které, zdobené reliéfní řezbou, tvořily výzdobu dekorativních lamp. Zvláštní zájem o červeně a modře vrstvené sklo měl obchodník sklem v Teplicích v Čechách Franz Haueisen, v Praze Vilém Hoffmann a J. Čermák. Do zahraničí je huť odesílala Johannu Kreissovi do Lipska a Berlína, Charlesovi Ahrenfeldovi do Paříže, Apsley Pellatovi do Londýna a, jak již bylo řečeno, též Franzi Steigerwaldovi do Würzburgu a Mnichova. Reliéfní řezby na dodaném skle byly zčásti dílem harrachovských řezáčů skla, zčásti řezáčů severočeských podle objednávky obchodníků sklem. Sklárna Nový Svět rovněž zadávala některé obtížnější řezby severočeským řezáčům skla. Dokládá to např. dopis Josefa Ant. Helzla z Kamenického Šenova datovaný 29.5.1839; Helzl Pohlovi sděluje, že je schopen obstarat pro harrachovskou huť Nový Svět "Glasschneiderarbeit nach beiden, rothen und blauen Mustern". Až od roku 1856 začala huť Nový Svět do-

¹⁷⁾ Státní oblastní archiv Zámbrsk, fond Harrachovské sklárny, kniha "Zpráv a rozhodnutí" 1843. Johann Pohl doprovodil první ukázkou reliéfně řezaného skla s arabeskami slovy "... mit roharbeiteten Arabesken ... aber diese Arbei ist mühsam, und lässt sich nicht so eilig bewerkstelligen!"

dávat toto sklo zásadně vždy nejen probroušené a matované, ale i dekorované řezbou, vesměs figurální. Dnes je velmi obtížné spojit přední harrachovské řezáče skla s určitými zachovanými památkami. V harrachovských knihách faktur jsou, na rozdíl od často uváděných jmen brusičů, jména řezáčů skla spíše výjimkou. O tom, kteří harrachovští řezáči skla byli specialisty na ten který druh reliéfní řezby, informuje seznam skel, která odeslala harrachovská huť Nový Svět na první světovou výstavu v Londýně roku 1851¹⁸⁾. Jednotlivá skla jsou doplněna jmény sklářů, kteří vyrobili sklo, kteří je brousili a kteří je dekorovali řezbou či malbou. Vše doprovází finanční odhad - cena jednotlivých úkonů, neboť vystavené harrachovské sklo na světové výstavě v Londýně 1851 předem zakoupila firma Behrens a Blumberg v Londýně, dlouholetý obchodní partner sklárny Nový Svět. Podle tohoto seznamu a podle poznámek v knihách faktur huť je zřejmé, že obtížné ornamentální reliéfní dekory ve stylu "14. století", jindy zvané alžbětinské (elisabethan), stejně jako ve stylu francouzského architekta Françoise Nicolase Blondela (1617-1686) zvané "blondischer Stil" a v "maurském" stylu prováděli řezáči Wenzel, Franz Eduard a Anton Sacherové, Josef Schier, ale i Karl Knappe, jinak specializovaný na řezbu loveckých výjevů, koní a vedut. Lovecké výjevy řezal též Josef Schier. Odměny za řezaný reliéfní ornament, který pokrýval kupy monumentálních pohárů s víky, bývaly vyšší než za řezby portrétů a loveckých výjevů. Dosud je známo jméno jediného harrachovského řezáče, který řezal portréty na kobaltově modře vrstvených sklech. Byl to Wenzel Sacher, který pro světovou výstavu v Londýně 1851 vyzdobil blíže neurčenými portréty dvě vázy vrstvené modře a bílým emailem. Lze předpokládat, že to byly portréty královny Viktorie a prince manžela. Již v roce 1850 dodala sklárna Nový svět londýnské firmě Behrens a Blumberg dvě vázy stejně vrstvené a probušované s portréty, které v knize faktur nebyly blíže určeny¹⁹⁾. Snad budou v budoucnu tato Sacherova díla objevena a poznán charakter Sacherovy reliéfní řezby.

Náměty reliéfně řezané výzdoby harrachovských skel červeně a modře vrstvených, které vznikaly v letech 1845-1865, byly různé.

¹⁸⁾ Státní oblastní archiv Zámorsk, fond Harrachovské sklárny, karton 51: "Verzeichniss zur Gewerbeausstellung nach London gelieferten Glaswaaren im Mt. Jänner und ... 1851."

¹⁹⁾ Ibid. "Verzeichniss", sub 7: "2 Blau auf Email u. Kristall Vasen mit Laubdecordurchschliff und erhaben ausgeschnittenen Porträts: Glas Veith 1.30 Florins, Wenzel Sacher 20 Florins, Anton Sacher 12.30 Florins."

V knihách faktur dodaného skla se nejčastěji opakovaly: Bacchus, Gambrinus, Falstaff, veselý piják ("fidell Zecher"), Ariadné, Amazonka, Madonna della Sedia, císař František Josef a několik rakouských armádních velitelů. Z žánrů to byly: hrající si římské děti, pasák koz, žnečka-Římanka, dívka s kanárem, vesničanka. Nechyběly lovecké výjevy: tyrolský lovec, lovec v krajině, lovec a pes, napálená liška ("geprellter Fuchs"), král střelců a rytíř, včetně rytíře na koni. Řezby byly hodnoceny od 4 do 26 zlatých.

Od roku 1849, kdy ve Vídni byly sklárnou Nový Svět představeny první zdařilé ukázky skel zdobených reliéfní řezbou, zájem o takto dekorovaná skla neustále stoupal. Vrcholu bylo dosaženo roku 1860, kdy červeně a modře vrstvená skla byla dekorována více než dvaceti různými figurálními řezbami. V tomto roce vznikly řezby Ariadné, Amazonka, skla s pijáky, italské žánry a opakovaně Madonna della Sedia. Od roku 1861 výzdoba harrachovského skla reliéfní řezbou mizí. Končí roku 1863, objevuje se ojedinelé do roku 1868. V té době byla již preferována výzdoba jiného druhu.

Řezáčské dílo F. Zacha spadá do let 1840-1865, to jest do doby velké obliby červeně a modře vrstveného matovaného skla, zdobeného reliéfní řezbou. Bylo preferováno především ve střední Evropě a Anglii. Řezáči skla, specializovaní na techniku reliéfní řezby ("Farbschichtgravur, Ueberfangreliefschnitt"), někdy kombinovanou s hlubokou řezbou, vytvářeli jak na dutém tak plochem skle vesměs figurální obrazy. Jemné barevné přechody při modelaci figur docilovali odřezáváním tenké vrchní barevné vrstvy skla. Tuto obtížnou řezáčskou techniku ovládlo jen několik mistrů řezáčů, mezi nimi též F. Zach. Předchozí nástin výroby a výzdoby červeně a modře vrstveného skla, nejdokonaleji v Čechách vytvářeném v harrachovské huti Nový Svět, exportovaném především do ciziny, ukazuje komplikované propojení výrobce, rafinérů a obchodníků sklem. Uměleckohistorická analýza prací řezáčů reliéfních řezeb, ať to byl Karl Pfohl, harrachovští řezáči skla nebo František de Paula Zach, v budoucnu ukáže, kterým z nich lze přiřknout mnohé nesignované práce, ať to jsou poháry, číše i vázy. Základním vodítkem je více než dvacet signovaných skel F. Zacha a jedno dílo, modře vrstvený pohár s víkem, signovaný Karlem Pfohlem. Bude nutno provést korekci dosavadních názorů, které hledaly a nalézaly jako jediného autora Karla Pfohla ve vazbě na místní kamenickošenov-

skou tradici. Studium knih vyfakturovaného skla harrachovské hutě Nový Svět, doplněných ve většině případů skizami dodaných skel, umožní odlišit skla harrachovská od skel z bavorských skláren Steigerwaldů, která vesměs dekoroval reliéfní řezbou F. Zach zcela v duchu harrachovských skel, včetně převzatých námětů. Až v průběhu padesátých a šedesátých let 19. století ukazují signovaná díla F. Zacha, dnes především v anglickém a americkém majetku, osobitost jeho mistrovské řezby, kterou akademicky chladně dokázal reprodukovat ženské alegorické a mytologické figury zcela v pokročilém novoklasicistním stylu. Ten ovládal západoevropské umělecké řemeslo od konce padesátých a v šedesátých letech 19. století.

Zbývá zmínit některé zahraniční řezáče skla, kteří se kvalitou své reliéfní řezby zcela vyrovnají českým řezáčům poloviny a třetí čtvrti 19. století. Patří k nim především Ernst Simon z krkonošské Josefininy hutě ve Slezsku, která je personálně i druhy vyrobených skel spojena s harrachovskou hutí Nový Svět. E. Simon dekoroval technikou reliéfní řezby dva kobaltově modře vrstvené poháry s víky, na nichž vytvořil portrét anglické královny a prince manžela Alberta. Oba poháry byly vystaveny na světové výstavě v Londýně 1851²⁰⁾. V Americe se věnoval reliéfní řezbě Louis Vaupel²¹⁾. Narodil se roku 1824 v Schildhorstu nedaleko Kasselu a do Ameriky odešel roku 1852. Začal pracovat v New England Glass Company, kde působil v třetí čtvrti 19. století také řezáč Henry S. Fillebrown, který rovněž dekoroval sklo reliéfní řezbou. Kvalita řezeb Vaupela byla dobrá, řezby Fillebrowna nejsou známy.

Život řezáče skla Františka de Paula Zacha je podobný životu mnoha severočeských řezáčů skla 19. století, kteří odcházeli ze země i do zámoří, aby prokázali své umění. F. Zach vyšel ze severočeského způsobu řezby na skle a v průběhu let si vytvořil svůj osobitý způsob podání. Ač byl dosud neznám, víme dnes o něm více, než o obecně uznávaných mistrech řezáčích, činných v oblasti severních a severovýchodních Čech v 19. století.

²⁰⁾ Tichy, Hans: Alte und neue Gläser der Josephinenhütte. In: Der Wanderer im Riesengebirge 1932, s. 79-82; Meinardus O.: Ein Glaspokal der Josephinenhütte im Staatsarchiv zu Breslau. In: Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, N.F. V., Breslau 1909, s. 201-204

²¹⁾ Wilson, Kenneth M.: Bohemian Influence on 19th Century American Glass. In: Annales du 5e Congres de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre, Prague 6.-11. Juillet 1970, s. 271-277

Číše na noze z čirého křišťálového skla, kobaltově modře vrstveného. Probrušovaná, zčásti matovaná, s reliéfně řezanou alegorickou ženskou postavou a s arabeskami. Značena "Z". Řezal František de Paula Zach kolem roku 1860. Muzeum skla v Pasově, sbírka Georga Höltla.

PLAZI OKRESU ČESKÁ LÍPA

Zdeněk Vitáček

Věnováno památce Petra Doubravy

Úvod.

Studium obojživelníků a plazů a sledování jejich výskytu na Českolipsku bylo v minulosti dosti opomíjeno. Důvodem byl snad poměrně hojný výskyt především žab či některých druhů čolků a ještěrek v minulosti a možná i přetrvávající neoblíbenost těchto živočichů. Během několika posledních let začali obojživelníci i plazi z naší krajiny takřka hromadně mizet, což dalo podnět k většímu zájmu o tyto skupiny živočichů. Přestože příčiny stálého úbytku těchto obratlovců jsou všeobecně známé, zastavit je se nám nedaří. Hlavním důvodem je ničení přirozených biotopů negativní činností člověka v přírodě. Právě mokřady a "nezkulturněná" území se často stávala místy, kde člověk přetvářel přírodu jen dle svých představ. Není však úlohou tohoto článku rozebírat tyto příčiny dnešního neutěšeného stavu. Chci zde prezentovat současný stav vědomostí o druhové skladbě plazů a jejich plošném rozšíření na území Českolipska. Navazuji tak na předchozí studii o obojživelnících (viz Bezděz č.1, 1990). Velmi malé vědomosti o stavu rozšíření obojživelníků a plazů mají za následek jen těžko se prosazující úspěšnou praktickou ochranu. Přitom je třeba si uvědomit, že právě tyto skupiny živočichů velice citlivě reagují i na naše měnící se životní prostředí.

Historie studia plazů na Českolipsku.

Výzkumy a sledování plazů se prováděly většinou jen na určitých zájmových územích, a to v souvislosti s ochranou přírody. Jednalo se převážně o zjištění základního druhového zastoupení plazů v rezervacích. Komplexní novodobý průzkum rozšíření plazů na Českolipsku nebyl do roku 1983 organizován.

První ucelený přehled o výskytu plazů uvádí ve vlastivědném kompendiu "Heimatkunde" F. Hantschel (1911). V této práci je uvedeno celkem 7 druhů plazů: ještěrka obecná, ještěrka živorodá, slepýš křehký, užovka hladká, užovka obojková, zmije obecná a želva rybníční, tedy bahenní. Je zajímavé, že u želvy bahenní jsou udána i místa nálezů, a to Sosnová, Česká Lípa, Manušice a Mimoň. Jedná se, dle mého mínění, o pozůstatky umělého vysazování této želvy, jak je známo i z jiných oblastí. Další z autorů, J. Michel (1929), uvádí mimo výše uvedené druhy ještě ještěrku zelenou a užovku podplamatou. České práce zabývající se problematikou rozšíření plazů na okrese se dotýkají pouze určitých oblastí. Jsou to především inventarizační průzkumy prováděné v NPR Břehyně - Pecopala (P. Voženílek, 1966), Lužických horách (M. Vlček, 1975), na Ploučnici (D. Holečková, 1984) a některých dalších území. Základní údaje lze získat ze tří prací, které se týkají obojživelníků a plazů Severočeského kraje. P. Voženílek a L. Vondráček (1973) ve své práci uvádějí z okresu Česká Lípa tyto druhy: slepýš křehký, ještěrka živorodá, ještěrka obecná, užovka hladká, užovka obojková a zmije obecná. Novější poznatky o rozšíření plazů Severočeského kraje zveřejňují J. Hromádka, A. Pešková a P. Voženílek (1982). V práci zdůrazňují údaje z let 1972 až 1982. Jsou zde zahrnuty jak literární údaje, tak především údaje řady informátorů. Z okresu Česká Lípa uvádějí autoři 7 druhů plazů: slepýš křehký, ještěrka živorodá, ještěrka obecná, užovka obojková, užovka hladká, zmije obecná a želva bahenní. U želvy bahenní se jedná pouze o údaje literární, a to z let 1885 a 1888. Flasar I. a M. (1975) ve svém kompendiu zabývající se obratlovci severozápadních Čech citují údaje převzaté od jiných autorů (Michel 1929, Voženílek a Vondráček 1973).

Současný stav výzkumu plazů.

Od roku 1983 probíhá na Českolipsku organizovaný průzkum rozšíření plazů (Reptilia). Průzkum je organizován v pětiletých cyklech, aby bylo možno provést srovnání stavu v delších časových odstupech. Poznatky o výskytu plazů jsou zaznamenávány do map a kartotéky s využitím výpočetní techniky. Okres Česká Lípa byl pro potřeby mapování rozdělen na čtyři přibližně stejná území. Každý rok se zaměřujeme na jedno z těchto území. V pátém roce se provede celkové zhodnocení a zpracování souhrnných podkladů včetně zpřesnění údajů. Vybrané lokality výskytu se zanášejí do celostátně používané čtvercové sítě a předávají se k dalšímu zpracování v celostátním měřítku. Do výzkumu jsou zapojeni dobrovolní spolupracovníci muzea, tzv. informátoři. Zvyšování jejich odborných znalostí je prováděno formou přednášek a metodik. V roce 1988 jsme ukončili první výzkumný cyklus. Výsledky byly zpracovány do map a vyhodnoceny. Pro každý druh vyskytující se na území okresu byla zpracována mapa, která bude sloužit pro srovnávání s výsledky dalších intervalů. Na mapě jsou vyneseny čtverce síťového mapování. Přibližné místo lokality je vyznačeno černým bodem a šrafováním. To představuje plošné rozšíření v dané lokalitě. V popisu k mapě je uvedena základní právní a ekologická charakteristika druhu. Tam, kde jsem zjistil pravidelný výskyt silných populací, používám pro vyznačení dvojitého šrafování. Ty lokality, které splňují podmínku opakujícího se výskytu minimálně po tři roky, jsou předávány do celostátního síťového mapování zajišťovaného Národním muzeem v Praze. Druhým typem je mapa souhrnná. Ta obsahuje vyznačení všech vyskytujících se druhů a jejich lokalit výskytu. Mapy budou vyhotovovány vždy po pěti letech a vzájemným porovnáváním pak získáme přehled o ubývání nebo naopak rozšiřování daného druhu. Výzkum na sledovaných lokalitách se opakuje v každém cyklu. Nově zjištěné lokality se porovnávají až po následujícím novém výzkumném období. Tím se snažíme zamezit zkreslování vlivem neznalosti základního stavu rozšíření. Porovnávají se proto lokality sledované minimálně ve dvou výzkumných obdobích. V současné době jsme po vyhodnocení prvního období získali základní přehled o druhové pestrosti a rozšíření plazů na

okrese Česká Lípa. Záměrně nejsou uváděny přesné lokality, protože se jedná o druhy chráněné, mnohdy se objevující v domácích chovech začínajících teraristů. Sledování výskytu a rozšíření živočichů vede ve svém důsledku ke stanovení ekologické i biologické stability okresu a k odhalení negativních vlivů, které se mohou projevit nenapravitelnými škodami již po několika letech.

Zhodnocení výsledků prvního výzkumného období.

Na okrese Česká Lípa je doložen výskyt sedmi druhů plazů, a to čtyř druhů hadů (*Amphisbaenia*) a tří druhů ještěřů (*Sauria*). Jedná se o tyto druhy:

1. <i>Anguis fragilis</i>	(slepýš křehký)
2. <i>Lacerta vivipara</i>	(ještěrka živorodá)
3. <i>Lacerta agilis</i>	(ještěrka obecná)
4. <i>Coronella austriaca</i>	(užovka hladká)
5. <i>Natrix natrix</i>	(užovka obojková)
6. <i>Natrix tessellata</i>	(užovka podplamatá)
7. <i>Vipera berus</i>	(zmije obecná)

Z hlediska rozšíření a četnosti výskytu jsou zastoupené druhy rozděleny do základních tří skupin, které platí pouze pro okres Česká Lípa.

1. Plazi rozšíření rovnoměrně na území okresu, relativně hojně. Vyskytují se i na lokalitách postižených činností člověka nebo hospodářsky využívaných. Radíme sem druhy: užovka obojková, ještěrka obecná a slepýš křehký.

2. Plazi rozšíření na vhodných lokalitách s minimálním vlivem činnosti člověka. Pro své udržení se v krajině potřebují přirozené nenarušené biotopy. Do této skupiny patří ještěrka živorodá a zmije obecná.

3. Plazi vyskytující se na okrese Česká Lípa ojediněle. Tyto druhy byly zjištěny na lokalitách, splňujících specifické životní podmínky. Jedná se o užovku podplamatou a užovku hladkou.

Toto rozdělení ve vazbě na lokalitu nám umožní sledovat pohyb vyskytujících se druhů ve skupinách. Při zařazení druhu do skupiny je třeba brát v úvahu polohu okresu ve vztahu k areálu rozšíření. V našem případě se jedná o užovku podplamatou (*Natrix tessellata*), která se zde vyskytuje na okraji svého rozšíření (Arnold a

Burton, 1983). Její výskyt je třeba dalším terénním výzkumem ověřit. Uvedena je proto, že byl nalezen jedinec tohoto druhu na lokalitě u Nového Boru. Rovněž tak je uváděna v literárních zdrojích. Její další výskyt se proto nedá zcela vyloučit. Pro úplnost zde uvádím rozhodující údaje z roku 1989.

PŘEHLED LOKALIT S VÝSKYTEM JEDNOTLIVÝCH DRUHŮ PLAZŮ.

První čtyřčíslí představuje souřadnice čtverce síťové mapy používané pro mezinárodní zoologické mapování. Následuje název obce, bližší určení lokality, rok pozorování a pozorovatel. Názvy obcí řadím dle abecedy, více lokalit kolem jedné obce píše v řádku za sebou.

Lacerta agilis LINNAEUS, 1758

- ještěrka obecná

Přehled lokalit:

- 5252 - Radeč, Radečský kopec, 1988, Vitáček
- 5253 - Cvikov, rybník Vytěrák a Boberský potok, 1982, 1983, Milko 1985, Vitáček.
 - Česká Lípa, Špičák, 1985, Černý.
 - Manušice, rybníky a bývalá železniční trať, 1985, Černý, 1986, Vitáček 1988, Černý.
 - Nový Bor, Hřebenky, 1985, Vitáček.
 - Skalice, pod Rebenkou, 1985, Kozák.
- 5255 - Hamr, Hamerský rybník, 1983, Honců, 1985, Štěpánský, 1987, Honců.
- 5352 - Holany, rybník Velká Nohavice, 1983, Honců; Dolanský rybník, 1985, Honců.
 - Stružnice, 1988, Hohenkreuz.
 - Stvolínky, odbočka na Kvítkov, 1983, Všetečka; Koňský rybník, 1985, Černý; Vojenský rybník, 1985, Černý.
- 5353 - Česká Lípa, 1986, Polák; Hůrka, 1984, Honců; Holý vrch, 1986, Vitáček.
 - Dolní Libchava, železniční trať směr Stružnice, 1987, Vitáček.
 - Jestřebí, rašeliniště směrem na Staré Splavy, 1985, Honců.
 - Karba, Peklo CHÚ, údolí Robečského potoka, 1985, Polák.

- *Provodín, Konvalinkový vršek CHÚ, 1982, Štěpánský; Lysá skála CHÚ, 1981, Hudec, 1985, Černý, 1987, Honců; louky kolem Provodínských kamenů CHÚ, 1987, Honců.*
- *Srní u České Lípy, 1988, Roztočil.*
- *Vlčí Důl, 1985, Černý.*
- 5354 - *Boreček, jáma na písek, 1983, Sýkora.*
- *Hradčany, Hradčanské rybníky CHÚ, 1984, Honců; Hradčanské stěny, Jelení vrch, 1982, Sýkora, 1983, Honců, 1984, Štěpánský; Kozí kámen, 1982, Sýkora, 1983, Honců, 1984 Štěpánský.*
- *Mimoň, sádkové rybníky ČRS, 1979 až 1984, 1987, Vitáček; Ploučnice nad Mimoní, 1985, Černý; nad městským parkem, 1979 až 1983, Vitáček (území zničeno); Ploučnice pod Mimoní, 1983, Honců, 1984, Holečková Slovany, 1984, 1985, Vitáček.*
- *Noviny pod Ralskem, silnice na Srní potok, 1984, Bára.*
- *Vranov, remízky v polích, 1980 až 1984, Vitáček; Ralsko CHÚ, 1984, Bára.*
- *Zákupy, Kamenický kopec, 1984, Jána.*
- 5355 - *Hamr, oblast Hamerského rybníka, 1983, 1985, 1987, Honců; pod zříceninou Děvína, 1971, Honců.*
- *Svébořice, Dlouhý kámen, 1985, Štěpánský.*
- 5453 - *Staré Splavy, 1985, Honců; kolem Máchova jezera pod Borným, 1984, Honců.*
- 5454 - *Břehyně, Břehyně-Pecopala CHÚ, 1973, Honců; Břehyňský rybník, 1987, Vitáček; silnice ve směru na Borný, 1985, Vsetečka; Máchovo jezero, Swamp CHÚ, 1988, Roztočil.*

Lacerta vivipara JACQUIN, 1787

- *ještěrka živorodá*

Přehled lokalit:

- 5252 - *Slunečná, 1983, Vsetečka.*
- 5253 - *Cvikov, rybník Vytěrák a Boberský potok, 1982, 1983, Milko, 1985, Vitáček.*
- *Manušice, 1986, Vitáček.*
- 5254 - *Jablonné v Podještědí, Lemberk, 1987, Vitáček*
- 5255 - *Hamr, Hamerská louka, 1981, Rychtařík; Hamerský rybník, 1985, Honců.*
- 5352 - *Janovice, 1988, Vitáček.*

- 5353 - Česká Lípa, Obecní les, podnik Vagonka, 1981, 1982, 1983, Všetečka, 1985, Polák, 1988, Černý; bývalá trať na Manušice, 1985, 1986, Vitáček.
- Dolní Libchava, 1984, Vitáček.
 - Jestřebí, směr na Staré Splavy, 1982, 1988, Honců.
 - Provodín, Slunečný dvůr CHÚ, 1983 a 1985, Honců; Konvalinkový vršek CHÚ, 1971, Vondráček.
 - Zahrádky, 1983, 1985, Všetečka; Novozámecký rybník CHÚ, 1988, Vitáček.
- 5354 - Boreček, Ploučnice směrem k Mimoní, 1984, Holečková.
- Hradčany, rybník Držník, 1984, Honců.
 - Mimonň, sádkové rybníky ČRS, 1980 až 1986, Vitáček; Ploučnice pod Mimoní, 1983, 1984, Doubrava; Slovany, 1984, Vitáček.
 - Vranov, Ralsko CHÚ, 1982, Brožek.
- 5355 - Hamr, 1981, Rychtařík, 1985, Honců.
- 5454 - Bezděz, Malý Bezděz CHÚ, 1986, Honců; Velký Bezděz CHÚ, 1988, Honců;
- Břehyně, Břehyně - Pecopala CHÚ, 1966, ?, 1982, Štěpánský, 1984, Honců; Břehyňský rybník, 1982, Honců; Swamp CHÚ, 1984, Špachman, Honců.

Anguis fragilis LINNAEUS, 1758

- slepýš křehký

Přehled lokalit:

- 5252 - Šachov, 1988, Honců.
- 5253 - Česká Lípa, vrch Špičák, 1985, Černý.
- Cvikov, rybník Vytěrák, Boberský potok, 1982, 1983, Milko
 - Malý Bor, 1973, Honců.
 - Manušice, rybníky, 1985, 1988, Černý.
 - Nový Bor, 1986, Havelka.
 - Sloup, lokalita Na Stráži, 1986, Vitáček.
- 5254 - Jablonné v Podještědí, 1987, Smejkal.
- Stráž pod Ralskem, 1984, Bára.
- 5255 - Hamr, oblast Hamerského rybníka, 1971, Honců, 1981, Rychtařík.
- 5352 - Holany, cesta na Litice, 1985, Knápek.
- Kozly, 1985, Kučera, 1986, 1988, Kytka.
 - Kvítkov, 1983, Všetečka.
 - Stružnice, 1987, Honců.

- *Stvolínky, Vojenský a Koňský rybník, 1982, 1985, Černý.*
- 5353 - *Česká Lípa, Holý vrch, 1985, Černý; Slovanka, 1982, Neumannová; Stará Lípa, 1985, Černý.*
- *Dubice, 1985, Polák.*
- *Nový Dvůr, 1983, Budský.*
- *Okřešice, směr na Srní u Č.Lípy, 1987, Štěpánský.*
- *Provodín, směr na Dlouhý vrch, 1986, Kopecký; Lysá skála CHÚ, 1983, Honců, 1985, Černý, 1986, Kopecký.*
- *Sosnová, 1983, Vsetečka; Peklo CHÚ, údolí Robečského potoka, 1984, Černý.*
- *Zahrádky, 1982, Hodinka.*
- 5354 - *Mimoň, sádkové rybníky ČRS, 1979 až 1986, Vitáček; městský park, 1983, Vitáček; Ploučnice pod Mimoní, 1986, Vitáček; Slovany, 1983, 1984, 1985, Vitáček.*
- *Noviny pod Ralskem, 1981, Vitáček.*
- *Srní potok, pískovna, 1981, Vitáček.*
- *Vranov, 1980, Vitáček; Ralsko CHÚ, 1982, Brožek.*
- 5355 - *Černá Novina, 1971, Honců; Široký kámen, 1973, Honců.*
- *Hamr, 1971, Honců, 1981, Rychtařík.*
- 5453 - *Bukovec, 1982, Kaiserová.*
- *Deštná, 1980, Kahoun.*
- *Popelov, 1984, Májová.*
- *Tachov, Tachovský vrch, 1984, Honců.*
- 5454 - *Břehyně, Břehyně-Pecopala CHÚ, 1973, 1982, Honců, 1988, Vitáček.*
- *Bezděz, Velký Bezděz CHÚ, 1983, Honců*
- *Doksy, Máchova stezka, 1985, Benda*

Coronella austriaca LAURENTI, 1768

- *užovka hladká*

Přehled lokalit:

- 5252 - *Slunečná, 1984, Vsetečka.*
- *Radeč, 1988, Honců.*
- 5352 - *Kozly, oblast vrchu Kozel, 1985, Vsetečka, 1986, Kytka.*
- *Stvolínky, Koňský rybník, 1985, Vsetečka; Vojenský rybník, 1985, Vsetečka.*
- 5353 - *Česká Lípa, bývalá trať na Manušice, 1985, Polák.*
- *Provodín, Lysá skála, Provodínské kameny CHÚ, 1983, Honců, 1986, Kopecký, 1987, Honců.*

- 5354 - *Boreček, okolí silnice na Hradčany, 1984, Milko.*
- *Hradčany, 1984, Vitáček.*
- 5354 - *Vranov, Ralsko CHÚ, okolí vysílače, 1983, Brožek, 1984, Brožek*
- 5453 - *Bukovec, 1983, Honců.*
- 5454 - *Břehyně, Břehyně-Pecopala CHÚ, 1973, Honců; cesta z vrchu Borný na Břehyň, 1985, Všetečka.*

Natrix natrix (LINNAEUS, 1758)

- ***užovka obojková***

Přehled lokalit:

- 5252 - *Šachov, rybník Novosedlo, 1988, Hohenkreuz.*
- *Horní Police, rybníček, 1988, Jirásek.*
- *Horní Libchava, 1988, Černý.*
- 5253 - *Cvikov, rybník Vytěrák, 1982, 1983, Milko, 1985, Mareš.*
- *Manušice, Manušické rybníky, 1985, Štěpánský, Černý.*
- *Svobodná Ves, rybníky ČRS, 1985, Kozák.*
- 5254 - *Heřmanice, 1984, Špachman.*
- 5255 - *Hamr, Hamerský rybník, rašeliniště, 1985, Rychtařík.*
- 5352 - *Holany, Malá Nohavice, 1981, Kaiser; rybník Jílek, na silnici, 1983, Mareš.*
- *Kozly, úpatí vrchu Kozel, 1986, Kytka; Kozelská rokle, 1986, Kytka;*
- *Kolné, směr ke Stvolínkám, 1986, Kytka.*
- *Novosedlo, rybník Novosedlo, 1988, Hohenkreuz.*
- *Podlesí, 1988, Hohenkreuz.*
- *Stráž u České Lípy, rybník, 1984, Vitáček.*
- *Stvolínky, Koňský rybník, 1982, Kaiser, 1985, Černý; Vojenský rybník, 1985, Černý.*
- 5353 - *Česká Lípa, tůňka pod Špičákem, 1985, Černý; Obecní les, tůňky, 1985, Polák; Holý vrch, zahrádkářská kolonie, 1984, Popper, 1984, Polák.*
- *Dolní Libchava, niva Ploučnice, 1987, Vitáček.*
- *Dubice, 1982, Všetečka; Dubické rybníky ČRS, 1984, Marcín.*
- *Heřmaničky, Heřmanický rybník, 1971, Honců.*
- *Jestřebí, bývalá těžba rašeliny, 1984, Filip, 1985, Honců; území mezi Jestřebím a Starými Splavy, 1984, Vitáček.*
- *Provodín, zahrada, 1984, Ludvík, 1986, Kopecký.*
- *Robeč, Peklo CHÚ, Svědecká skála, 1985, Polák.*
- *Šváby, zahrada, 1984, Májová.*

- Zahrádky, rybník v bažantnici, 1983, Vsetečka.
- Žizníkov, Ploučnice, 1984, Filip.
- 5354 - Boreček, Ploučnice, 1983, Doubrava.
- Hradčany, Hradčanské rybníky CHÚ, Držník, 1984, Honců.
- Mimoň, sádkové rybníky ČRS a okolí, 1979 až 1988, Vitáček; městský park, rybník, 1983, Doubrava; rybník u Ploučnice pod Mimoní, 1984, Rychtařík; vodní plocha u sila, 1984, Rychtařík.
- Vranov, Ralsko CHÚ, úpatí, 1984, Marcín.
- 5355 - Hamr, Děvín, cesta pod zříceninou, 1971, Honců; Děvínská louka, 1971, Honců Hamerská louka, 1981, Rychtařík; Hamerský rybník, rašeliniště, 1985, Rychtařík; Děvínský rybník, 1985, Honců.
- 5453 - Doksy, sádky Rybářství Doksy, 1987, Vitáček.
- 5454 - Břehyně, Břehyně-Pecopala CHÚ, rybník, 1987, Vitáček.

***Natrix tessellata* (LAURENTUS, 1768)**

- užovka podplamatá

Přehled lokalit:

- 5253 - Nový Bor, zahradní kolonie Hřebenky, 1989, Daum, determinace Vitáček. Jednalo se o juvenilního jedince, který byl přinesen živý.

SPORNÉ ÚDAJE

- 5253 - Cvikov, rybník Vytěrák, 1983, Pečenka; uměle vysazeno několik kusů z chovu kroužku při Domu dětí a mládeže v Novém Boru.
- Manušice, Manušické rybníky, 1989, Vitáček, vysazen odchycený juvenilní kus z Nového Boru.
- 5352 - Stvolínky, Koňský rybník, 1985, Černý.

***Vipera berus* (LINNAEUS, 1758)**

- zmije obecná

Přehled lokalit:

- 5252 - Prácheň, Česká skála, 1983, Špachman; loučka u Rejčků, 1984, Špachman.
- Šachov, tůňka, 1988, Hohenkreuz.
- 5253 - Cvikov, rybník Vytěrák a Boberský potok, 1982, 1983, Milko.
- Lada, oblast za vrchem Špičák, 1985, Černý.
- Manušice, bývalá železniční trať do České Lípy, 1987, Voleman.
- Okrouhlá, 1981, Pečenka.
- Skalice, 1989, Rückl.

- 5254 - *Stráž pod Ralskem, 1984, Bára; vrch Lipka, 1973, Honců.*
- 5255 - *Hamr, 1987, Korbář.*
- 5352 - *Holany, odbočka k Cikánské jeskyni, 1985, Knápek.*
 - *Janovice, cesta do Heřmanic, 1982, Všetečka.*
 - *Kolné, rokle ke Koňskému rybníku, 1983, Kytka; mezi obcí Kolné a Kozly, 1983, 1984, Kytka.*
 - *Kozly, vrch Kozel, 1971, Baborák, 1986, Benda; louky kolem obce Kozly, 1988, Kytka.*
 - *Malý Bor, nad rozvodnou elektr.energie, 1984, Kytka.*
 - *Novosedlo, rybník, 1988, Hohenkreuz.*
 - *Stranné, louky k vrchu Ronov, 1983, Kytka.*
 - *Valteřice, Králův vrch, 1988, Hohenkreuz.*
- 5353 - *Jestřebí, u železniční tratě do Starých Splavů, 1982, Honců; genofondová plocha ČSOP Praha, 1983, Honců.*
 - *Karba, břeh Robečského potoka, 1983, Budský.*
 - *Okřešice, Okřešický rybník, 1982, Štěpánský.*
 - *Provodín, pod Dlouhým vrchem, 1982, Ludvík; pískovna, 1987, Kopecký; Konvalinkový vršek CHÚ, 1965, Honců; Slunečný dvůr CHÚ, 1982, Sýkora, 1982, Honců, 1985, Benda.*
- 5354 - *Boreček, silnice do Hradčan, 1984, Milko.*
 - *Mimoň, Slovany, 1984, Vitáček; pod lesním závodem, 1987, Brožek.*
 - *Vranov, Ralsko CHÚ, úpatí, 1982, Rychtařík; pod suťovým polem, 1984, Doubrava.*
 - *Srní potok, směrem pod Ralsko, 1983, Brožek.*
- 5355 - *Černá Novina, pod vrchem Stohánek, 1971-1974, Solovka; pískovna pod Stohánkem, 1987, převzal Marcín; Ostrovske vrchy, 1971 - 1974, Solovka.*
 - *Hamr, Černý rybník, 1971 - 1974, Solovka.*
 - *Chrastná, pod Chrastenským vrchem, 1971 - 1974, Solovka.*
- 5453 - *Doksy, Máchovo jezero, 1974, Honců.*
 - *Staré Splavy, podmáčené louky, 1986, Kopecký; naproti Bornému, 1986, Všetečka.*
- 5454 - *Bezděz, mokřina pod Malým Bezdězem, 1982, Marschner.*
 - *Břehyně, Břehyně - Pecopala CHÚ, olšina u rybníka, 1985, Honců.*
 - *Doksy, Poselský rybník, Máchova cesta, 1985, Benda.*

Některé nálezy výjimečných plazů na území okresu Česká Lípa.

Testudo graeca LINNÉ, 1758

želva žlutohnědá

5353 - Sosnová, nalezena želva na cestě do CHÚ Peklo, 1985, Hotmar

Elaphe longissima (LAURENTI, 1768)

užovka stromová

- Dolní Krupá, hraniční oblasti okresu Česká Lípa, 1957,
Solovka, po odchycení chována i nějaký čas v zajetí.

Závěr

Předkládaná práce shrnuje poznatky o rozšíření plazů na okrese Česká Lípa. Současný stav znalostí nám poskytuje pouze základní přehled, který musíme nadále zpřesňovat a především doplňovat o nově zjištěné údaje. Je třeba se zaměřit především na lokality ohrožené a na území, o kterých zatím nemáme informace týkající se výskytu plazů. Z hlediska druhového bychom se chtěli zaměřit na druhy ze skupiny s výskytem ojedinělým, protože jim hrozí bezprostřední nebezpečí vymizení z území Českolipska. Nutné však je sledovat i ostatní druhy, protože postavení druhu ve skupinách se může měnit. Vždy po každém pětiletém období sledování stavu bude postavení druhu ve skupinách revidováno.

Do přehledů lokalit jsem zařadil jen ty, které mají spolehlivé údaje o druhu a výskytu. Převážnou část údajů jsem převzal z kartotéky výskytu živočichů, vedené na zoologii obratlovců Okresního vlastivědného muzea v České Lípě.

Popis textové části u map jednotlivých druhů:

U každého druhu je uvedena základní ekologickopravní charakteristika a to na základě čtyř hledisek:

Jako první uvádím zařazení do kategorie Červeného seznamu ČSR Čeřovský a kol. (1988).

Druhou charakteristikou je zařazení dle Přílohy č.III vyhlášky ministerstva životního prostředí ČR č.395/1992 Sb.

Dále jsem použil Sosiekologický index Čeřovský a kol.(1988) viz dále.

A jako čtvrtou charakteristiku uvádím návrh společenské hodnoty, která udává relativní finanční hodnotu daného taxonu Čerovský a kol.(1988).

Všechny údaje ekologické a právní charakteristiky uváděných taxonů jsem převzal z publikace: Rukověť ochránce přírody, J. Čerovský, V. Petříček, P. Trpák, M. Damohorský, kterou vydalo ministerstvo kultury ČSR v roce 1988.

Druhy jsou řazeny dle stupně ohrožení, nejprve uvádím druhy kriticky ohrožené, pak silně ohrožené a konečně ohrožené.

Černý trojúhelník - sporný údaj, neověřený výskyt.

Bílý kroužek - nepůvodní výskyt, vysazení.

Černý kroužek - původní výskyt, ověřený.

Jednoduché šrafování - plošný výskyt druhu.

Dvojitě šrafování - plošný výskyt silných populací s doloženým rozmnožováním druhu.

Vysvětlivky používaných zkratk v přehledu:

1. Č. S. kat.: Kategorie Červeného seznamu ČSR.

2. Z./1992 Sb.: Druhové zařazení dle Prováděcí vyhlášky č.395/1992 Sb.k Zákonu č.114/1992 Sb.

3. SPI: Sosiekologický index popisující průměrné relativní pořadí druhu v souboru hodnocené skupiny organismů. Dává přímou informaci o tzv.prioritě. Čím vyšší je hodnota tohoto indexu, tím více je daný druh mezi ostatními hodnocenými druhy ohrožen.

Index vychází z hlavních pěti kritérií:

I.početnost druhu,

II.rozšíření,

III.ekologie,

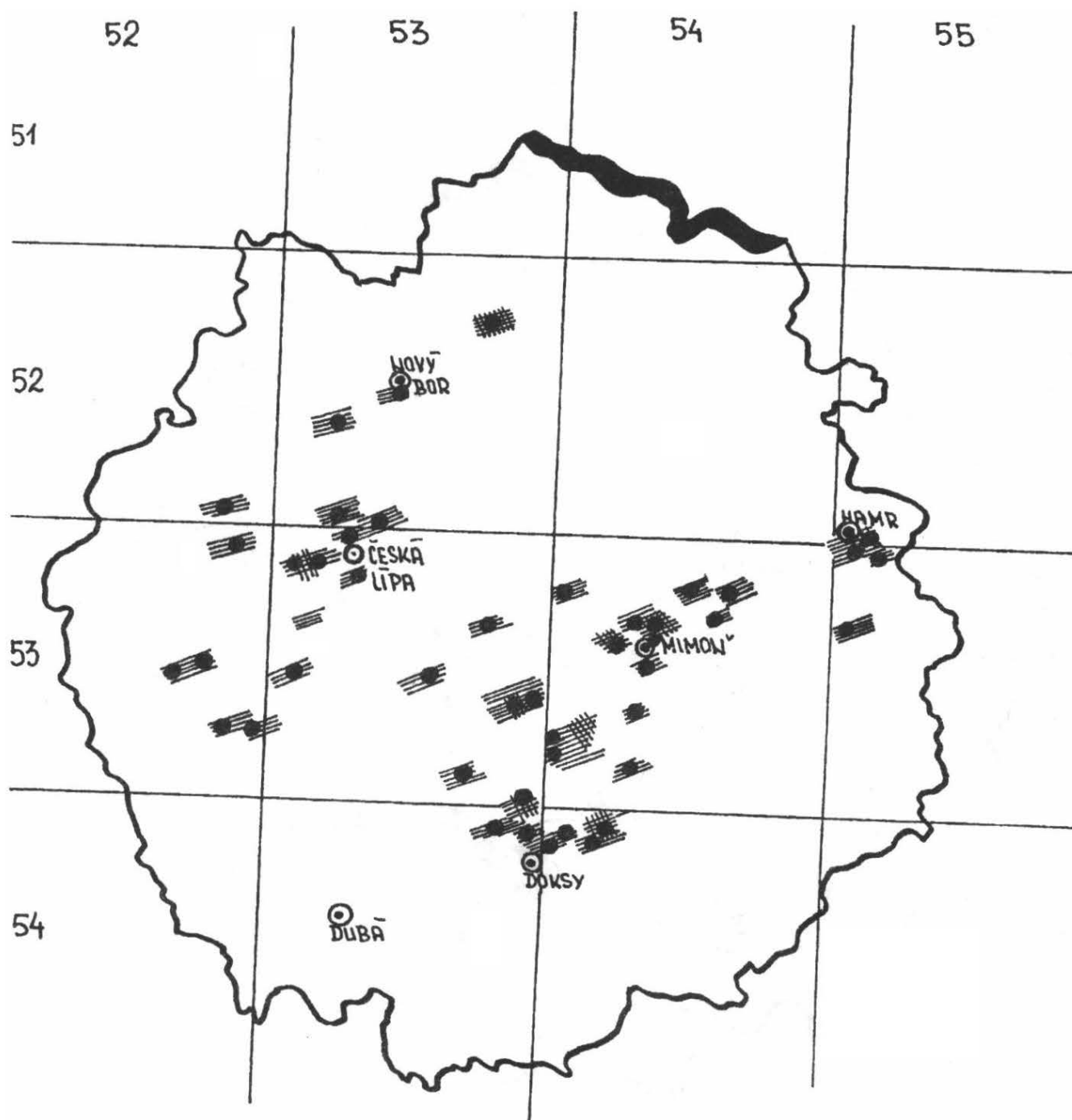
IV.antropogenní faktory,

V.význam druhu z hlediska ochrany.

4. N. Sp. H.: Návrh společenské hodnoty. Jedná se o finanční vyjádření hodnoty daného druhu v korunách.

L I T E R A T U R A

- Arnold, E. N., Burton, J.A., 1983: Pareys Reptilien- und Amphibien Führer Europas. Hamburg, Berlin
- Buchar, J. 1982: Způsob publikace lokalit živočichů z území Československa. Věstník Čs. společ. zoologické, 46, s. 317 - 318
- Čeřovský, J. Petříček, V. Trpák, P.- Damohorský, M. 1988: Rukověť ochránce přírody č.3, Praha
- Flasar, I. - Flasar, M. 1975: Die Werbeltierfauna Nordwestböhmens / severozápadní Čechy /. Zoologische Abhandlungen Muz. Tierk. Dresden, 33, s.43-47
- Hantschel, F. 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes B.Leipa. B.Leipa
- Holečková, D., 1984: Zoologický průzkum řeky ploučnice mezi Mimoní a Borečkem. Závěrečná zpráva o průzkumu, deponováno v Okr. vl. muzeu v České Lípě.
- Hrabě, S.- Oliva, O.- Opatrný, E. 1973: Klíč našich ryb, obojživelníků a plazů. Praha
- Hromádka, J.- Pešková, A. - Voženílek, P. 1982: Rozšíření obojživelníků a plazů na území Severočeského kraje. Fauna Bohemiae Septentrionalis, č.7, Ústí n/L., s. 65 - 121
- Hromádka, J., Pešková, A., Voženílek, P., 1982: Rozšíření obojživelníků a plazů na území Severočeského kraje. Fauna Bohemiae Septentrionalis, č. 7, Ústí n./L.,: 65-121.
- Michel, J. 1929: Tiere der Heimat. Heimatkunde des Bezirkes Tetschen, Tetschen
- Pecina, P. 1979: Kapesní atlas chráněných a ohrožených živočichů, Praha
- Pecina, P., 1979: Kapesní atlas chráněných a ohrožených živočichů SNP, Praha, 219 pp.
- Štěpánek, O. 1949: Obojživelníci a plazi zemí českých. Archiv pro přírodovědný výzkum Čech, Praha
- Vitáček, Z. 1993: Rozšíření obojživelníků a plazů na území okresu Česká Lípa. Fauna Bohemiae Septentrionalis, č. 18, Ústí n/L., 18 s.
- Vlček, M., 1975 a: Vertebratologické poměry ve státní přírodní rezervaci Jezevčí vrch v Lužických horách. Sbor. Sev. Mus. Ser. Nat., 5, Liberec,: 13-26.
- Vlček, M., 1975 b: Inventarizační průzkum obratlovců v SPR Klíč. Československá ochrana přírody, 15, Praha: 141-152.
- Voženílek, P. 1966: Inventarizační průzkum SPR Břehyně - Pecopala. Rukopis, depon. ČÚOP Ústí n./L.
- Voženílek, P. - Vondráček, L. 1973: Obojživelníci a plazi Severočeského kraje. Vlastivědný sborník Litoměřicko, 10, s. 119-129
- Zwach, I. 1990: Naši obojživelníci a plazi ve fotografii. Praha

TAXON: *Lacerta agilis*

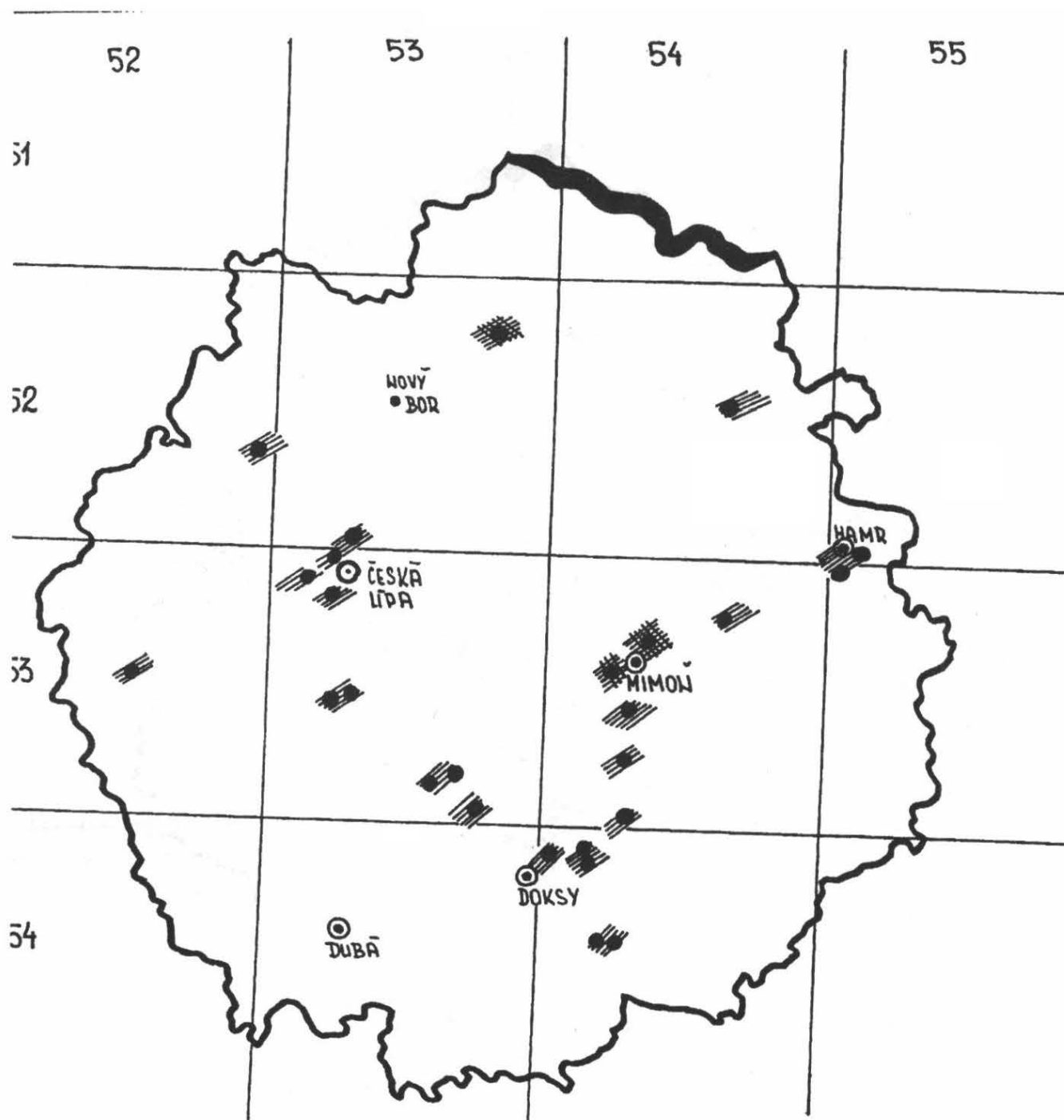
ještěrka obecná

Č.S.kat.: -

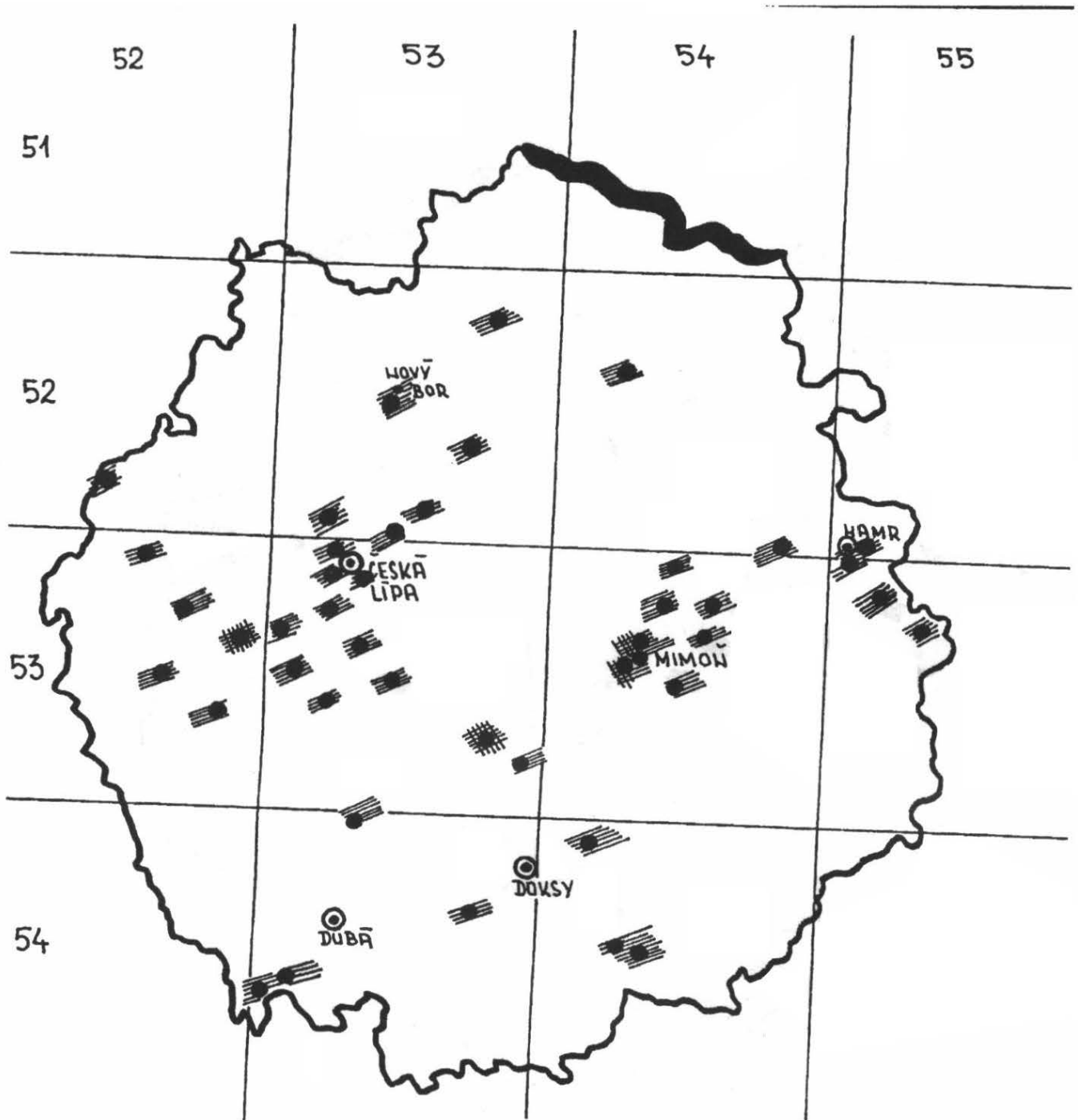
Z./1992 Sb.: silně ohrožený

SPI: 01100000320200/7

N.Sp.H.: 500

TAXON: *Lacerta vivipara*
 ještěrka živorodá
 Č.S.kat.: V
 Z./1992 Sb.: silně ohrožený
 SPI: 22102201640200/20
 N.Sp.H.: 1500

TAXON: *Anguis fragilis*

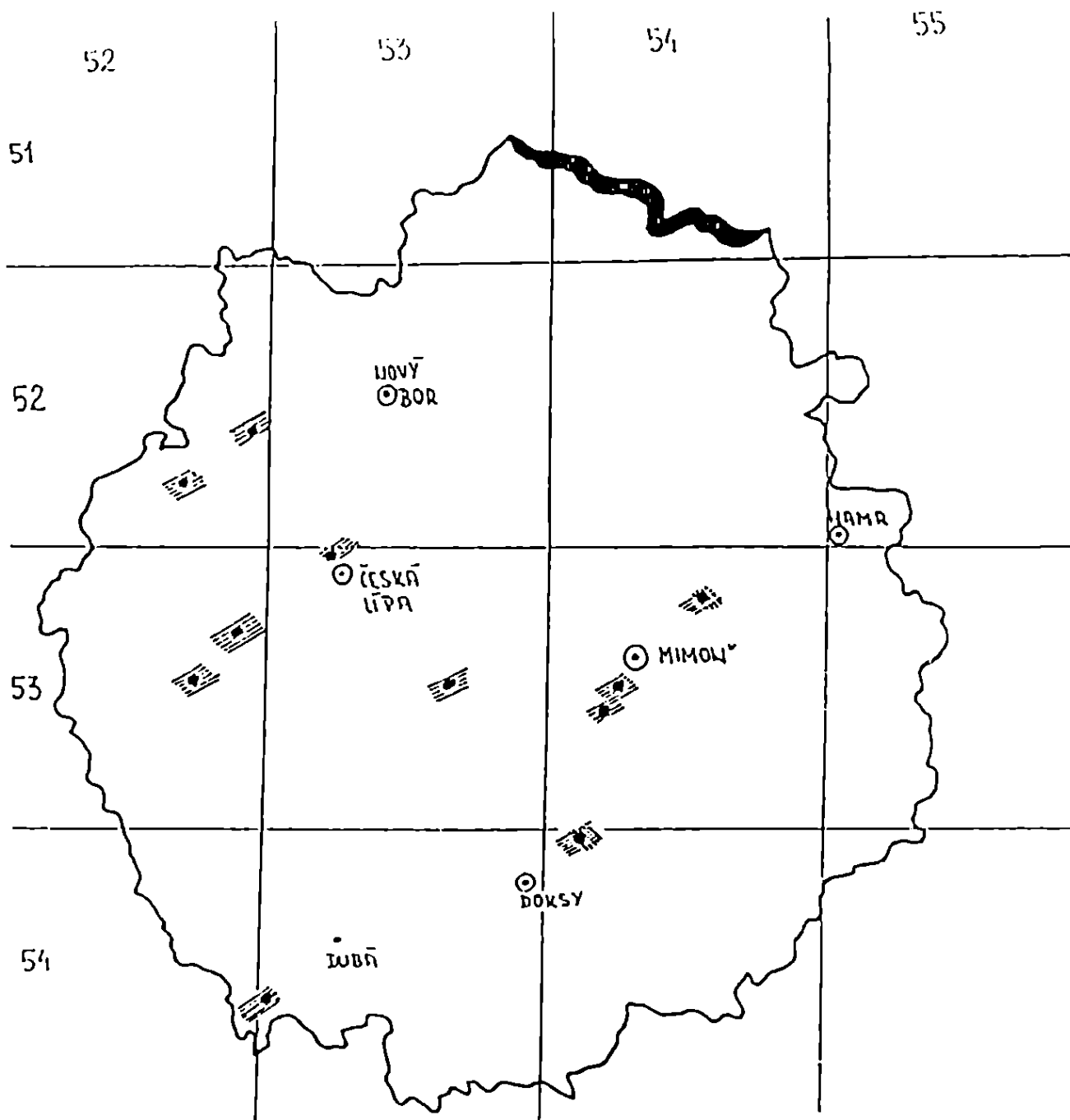
slepýš křehký

Č.S.kat.: V

Z./1992 Sb.: silně ohrožený

SPI: 22101111340200/18

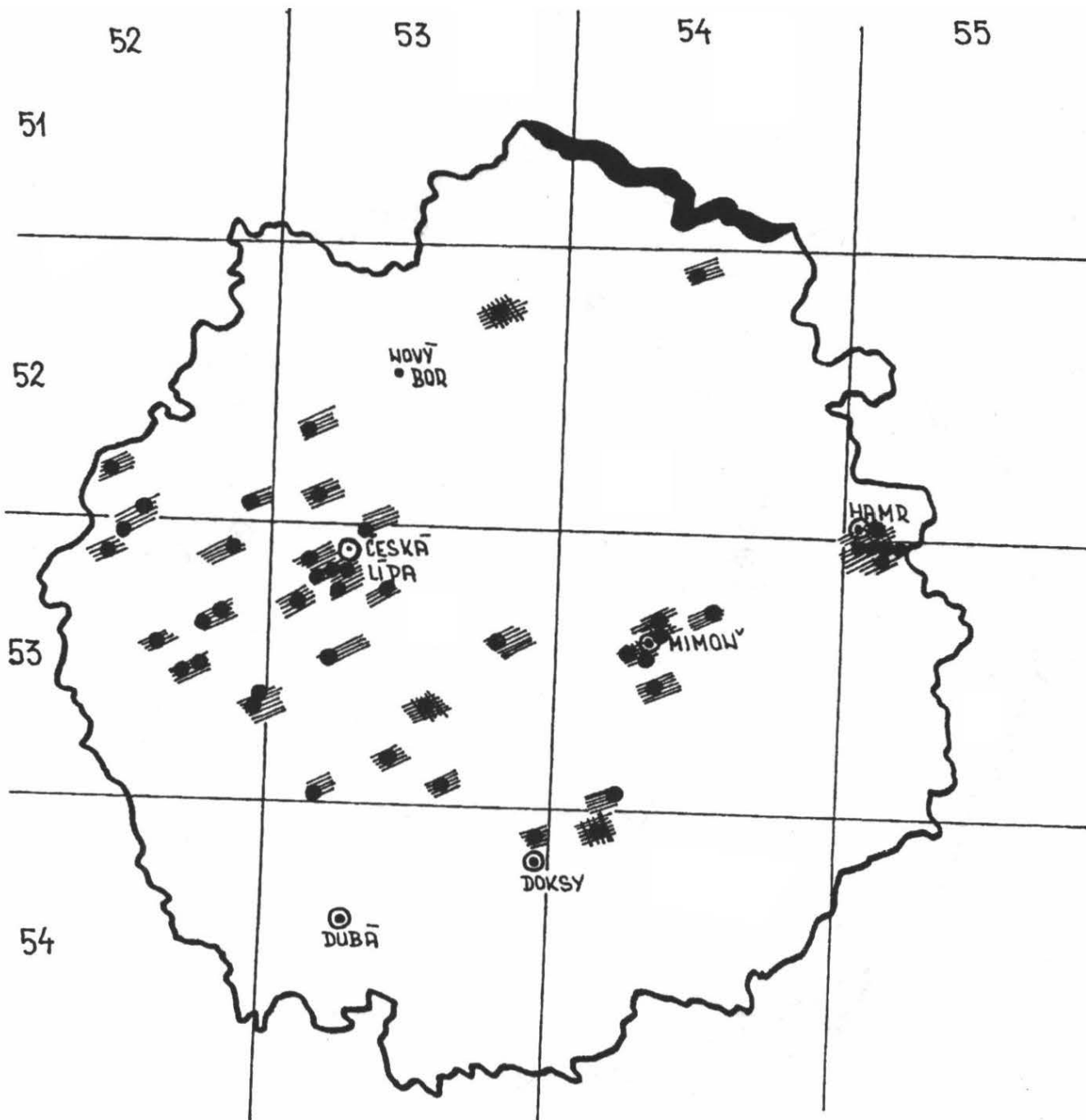
N.Sp.H.: 1000

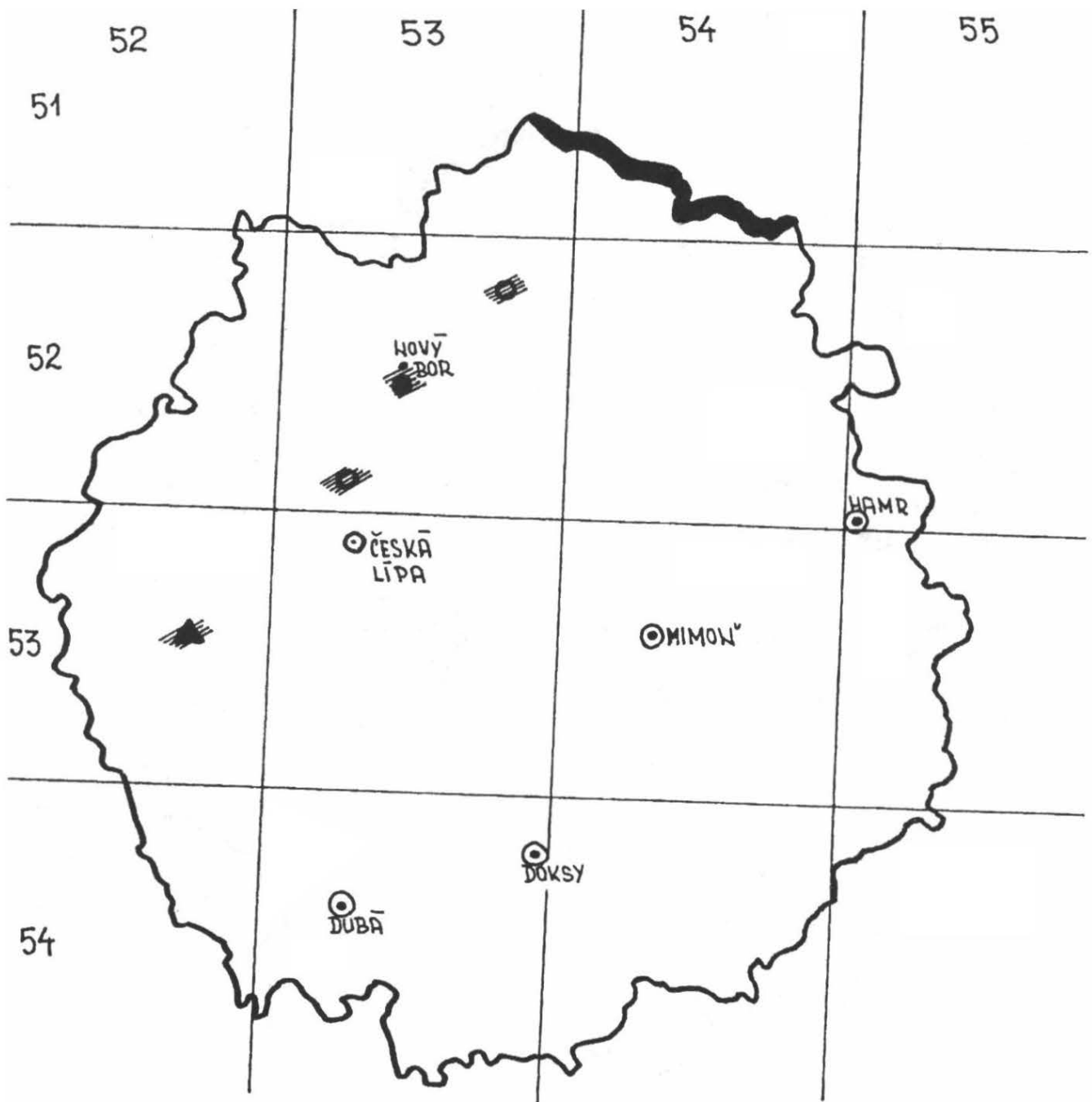
CORONELLA AUSTRIACA AUSTRIACA /LAUR./ užovka hladká severní

OPRAVA:

Vinou tiskárny došlo k otištění nesprávné mapy u druhu užovka hladká. Děkujeme.

TAXON: *Natrix natrix*
 užovka obojková
 Č.S.kat.: V
 Z./1992 Sb.: ohrožený
 SPI: 22101131340200/20
 N.Sp.H.: 1500

TAXON: *Natrix tessellata*

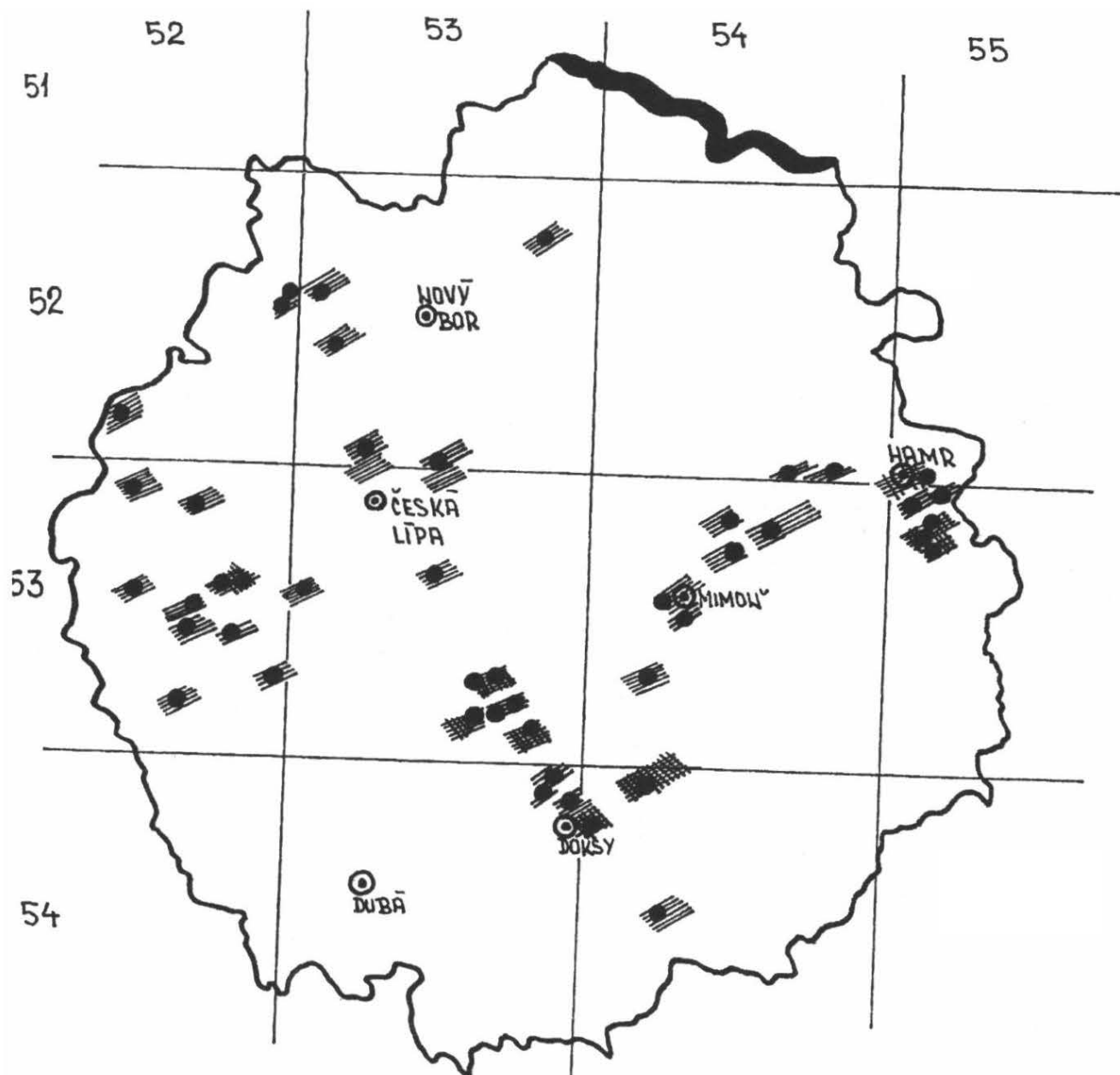
užovka podplamatá

Č.S.kat.: V

Z./1992 Sb.: ohrožený

SPI: 22101131340200/20

N.Sp.H.: 1500

TAXON: *Vipera berus*

zmije obecná

Č.S.kat.: E

Z./1992 Sb.: kriticky ohrožený

SPI: 44101111660200/27

N.Sp.H.: 1000

VÝSKYT VYDRY ŘÍČNÍ NA OKRESE
ČESKÁ LÍPA AKCE - PODPORA VÝSKYTU
VYDRY ŘÍČNÍ
LUTRA LUTRA NA ČESKOLIPSKU

Zdeněk Vitáček

Vydra říční (*Lutra lutra*) patří do skupiny velmi vzácných druhů živočichů vyskytujících se v oblasti Českolipska. V minulosti nebyla vydrí populace pravidelně sledována a proto je zaznamenáno jen malé množství údajů o výskytu vyder. Při zjištění stavu rozšíření tohoto druhu jsem vycházel z historických údajů. První informace o vydrách z tohoto území uvádí ve svém vlastivědném kompendiu "Heimatkunde" Hantschel (1911). Vydru uvádí jako hojně se vyskytující druh na řece Ploučnici a jejích přítocích. Charakterizuje ji jako rybího zloděje. Bohužel zde neuvádí konkrétní údaje o přímém sledování, a proto můžeme konstatovat jen to, že výskyt vydry byl na území v oblasti řeky Ploučnice velmi častý.

Podrobnější údaje jsem získal z práce Michela (1929), který přináší již některá přímá pozorování na lokalitách. Uvádí, že ještě před rokem 1880 byla vydra velmi hojným živočichem na Ploučnici. Zmiňuje se o tom, že korunní princ Rudolf s pomocí speciálně vycvičených psů ulovil mnoho vyder na Ploučnici a přilehlých tocích. Jako lokalitu, kde se vydra hojně vyskytovala před rokem 1880, uvádí Královský mlýn. Sám autor zastihl vydru v roce 1890 v Dolním Žlebu na Labi a jeden kus ve Stružnici na Ploučnici. V roce 1908 byla vydra zabita plovoucími ledy na řece Kamenici u Hřenska, okres Děčín. Dále byla vydra pozorována v zámeckém parku v Děčíně, v Jetřichovicích a v Českém Bukově (okres Ústí n.Labem). V roce 1894 byla vydra pozorována na loukách u Podmokel v okolí Labe. Výskyt vydry v období 1900 až 1930 na Českolipsku byl nejčastější na Ploučnici a jejích přítocích, především pak v rybničné oblasti Zahrádek. Zde se jednalo zřejmě i o oblast Holan. Poslední

uvedený údaj je z roku 1925, kdy byly spatřeny dvě vydry - jeden starší a jeden juvenilní exenplář - u Stvolínek.

Jak je vidět, již po roce 1880 dochází k úbytku vyder v této oblasti a nejmarkantnější úbytek nastal pak po roce 1930.

Z dalších zhruba 20 let nemám k dispozici žádné údaje. Teprve v roce 1949 uvádějí vydru z rezervace Novozámecký rybník autoři Nekvasil, Černý, Kokeš, Veselovský.

Novodobé údaje o výskytu vydry uvádím chronologicky po letech na jednotlivých lokalitách:

5353: 1) Oblast Novozámeckého rybníka a obce Zahrádky u České Lípy. Tato lokalita je uváděna již Michelelem (1929), jako lokalita častého výskytu.

První informaci o výskytu vydry v poválečném období uvádějí Nekvasil, Černý, Kokeš, Veselovský z roku 1949. Místem výskytu je Novozámecký rybník bez dalších podrobnějších údajů. V roce 1981 došlo k přejetí vydry na komunikaci v Zahrádkách vedoucí těsně při hrázi rybníka. Rovněž tak v roce 1987 došlo k úhynu jednoho mladšího kusu na komunikaci pod zámkem v Zahrádkách, a to v místě mostku přes Robečský potok. Vydra byla předána do Okresního vlastivědného muzea v České Lípě, zde se však v současné době nenachází.

6.11. a 15.11.1989 pozorovali rybáři (ing. Tera, p.Běleš) na loďkách při výlovu Novozámeckého rybníka dospělou vydru ve vodě. Poslední pozorování na této lokalitě je z ledna a února 1992, kdy byly zjištěny stopy v místech příkrmovacích míst pro orla mořského. Vydra navštěvovala tato místa nepravidelně, ale vždy po založení ryb.

5353: 2) Lokalita Robečského potoka v oblasti chráněného území Peklo u České Lípy. 18.12.1988 našel zbytky po kunzumaci potraviny (karas zlatý) vydrou pan Hojšl u zahradního rybníčka v Karbě. Místo nálezů se nachází v bezprostřední blízkosti Robečského potoka v těsném sousedství CHÚ Peklo.

10.3.1991 jsme našli stopy vydry na břehu jednoho z Dubických rybníků. Tyto rybníky napájí Robečský potok a leží v sousedství CHÚ Peklo, ve směru od České Lípy.

17.3.1991 byly zjištěny stopy vydry na břehu Robečského potoka v CHÚ Peklo.

1.4.1991 našel a zdokumentoval stopy vydry na břehu Robečského potoka v Pekle pan Štěpánský.

Tato lokalita navazuje bezprostředně na předchozí oblast Novozámeckého rybníka, protože Robečský potok z něho vytéká.

5352: 3) Holany - rybniční soustava.

Na této lokalitě jsem zaznamenal několik pozorování od pracovníků Státního rybářství a Státních lesů. Informace bohužel neobsahují přesnou lokaci a datum. Jedná se o osmdesátá léta.

V roce 1989 pozorovali vydru u Holan na stoce ústící do Bobřího potoka v jarních měsících rybáři.

15.11.1992 jsem provedl kontrolu této lokality a potvrdil zde výskyt vydry dle stop. Vydra je zde nucena přecházet komunikaci z důvodu nevhodného přemostění stoky. Na tomto místě dochází k nejčastějšímu pozorování.

Tyto tři lokality představují centrum výskytu vydry říční na Českolipsku.

5352: 4) Bobří potok.

V roce 1986 pozoroval vydru na Bobřím potoce v oblasti Janovic u Kravař dle stop v zimním období ing. Sklenička.

16.3.1989 zdokumentoval vydří stopy na Bobřím potoce v oblasti Zahrádek pan Roztočil.

Tyto dvě lokality jsem zatím vlastním pozorováním nepotvrdil.

5254: 5) Stráž pod Ralskem - Dubnice, oblast Dubnického potoka.

V roce 1967 byla v oblasti Stráže pod Ralskem pozorována vydra, bez dalšího upřesnění. Informaci předal pan Vondráček ČÚOP Ústí n. Labem.

11.2.1991 byla na silnici ze Stráže p. R. do Dubnice nalezena přejetá vydra, kterou předal pan Laštovka mysliveckému sdružení v Dubnici. Poté byla předána do Muzea v České Lípě. Jednalo se o dospělého samce (celková délka - 108 cm, hmotnost - 8,5 kg). Vydra byla předána k dalšímu vyhodnocení na stanici pro ochranu fauny ČÚOP Havlíčkův Brod.

Na jmenované lokalitě byla provedena další pozorování a během následujících 14 dnů jsem zaznamenal pohyb ještě jednoho kusu vydry v této oblasti.

5454: 6) Přírodní rezervace Břehyně - Pecopala.

V únoru 1968 zde našel stopy pan Vondráček, pracovník ČÚOP Ústí n. Labem. Další výskyt nebyl potvrzen.

5354: 7) Oblast bývalého vojenského prostoru Ralsko.

2.2.1988 pozoroval vydru na Ploužnickém potoce v blízkosti obce Ploužnice ing. Flíček, pracovník VLaS Mimoň.

Dle některých zpráv se má vydra vyskytovat i na Ploučnici v oblasti Hradčan. Tyto informace však nejsou ověřené.

5254: 8) Panenský potok u Jablonného v Podještědí.

12.3.1989 byla nalezena na sádkách Státního rybářství, které jsou na Panenském potoce, skluzavka a zbytky po konzumaci potravy. Informaci předali místní zaměstnanci.

14.5.1991 jsem našel na této lokalitě trus patřící s největší pravděpodobností vydře.

5153: 9) CHKO Lužické hory.

10.7.1981 pozoroval p.Pudil dvě mláďata vydry na lokalitě mezi Jedlovskými rybníky po vodoteči k Chřibské přehradě.

29.7.1982 tentýž pozorovatel uvádí vydru přímo z Jedlovských rybníků. Uvedené lokality nebyly mnou ověřeny.

Z uvedených pozorování si dovoluji udělat některé závěry o výskytu vydry říční na Českolipsku. Tak jako na jiných místech jejího rozšíření dochází k velkému úbytku tohoto druhu z přírody. Jak nám ukazují historické údaje, byla vydří populace na Českolipsku nejpočetnější v první a částečně i druhé polovině minulého století. Již koncem 19. a hlavně pak začátkem 20. století dochází k velkému snižování početnosti i rozšíření vydří populace. Vydra se soustřeďuje do nejvýhodnějších částí okresu a zde se velmi sporadicky udržuje až do současnosti. Jedná se především o lokalitu Novozámecký rybník, Robečský potok v údolí Pekla a rybníční soustavu u Holan. V současnosti se zde, dle každoročního zimního pozorování, pohybuje jeden až dva páry vyder. Je možné, že se jedná o jedince a ne o spárovaná zvířata. Problémem je výskyt mladých jedinců, kteří nebyli s jistotou pozorováni již několik posledních let. Druhou významnější lokalitou je oblast Stráže pod Ralskem. Zde se zřejmě vyskytuje (nebo lépe do roku 1991 vyskytoval) jeden pár. I po úhynu samce se zde pohyboval ještě jeden kus.

Rovněž i na této lokalitě chybí pozorování mláďat. Ostatní údaje o výskytu vydry spíše potvrzují její pohyb po rozsáhlejších územích, než stabilní výskyt na jedné lokalitě.

Dle pozorování taktéž usuzují, že populace vyder na Českolipsku souvisí s populacemi v příhraničních oblastech v Německu a Polsku. Domnívám se, že mezi těmito populacemi dochází k migraci jedinců. Tato možná migrace by vysvětlovala výskyt vyder na lokalitách našeho okresu i v případě, že by zde nedocházelo k přirozené reprodukci, což naznačuje absence mláďat a mladých jedinců.

Pro migraci svědčí i ojedinělý nález vydry na okrese Liberec. Zde byla nalezena uhynulá vydra na komunikaci u Frýdlantu. Jednalo se o dospělého samce o hmotnosti 10,2 kg. Vzhledem k tomu, že většina nalezených zvířat jsou samci, je zřejmé, že mají vyšší sklon k migraci než samice. Migrační cesta by mohla vést po vodotečích, kde dříve vydra běžně žila. Například Ploučnice a její přítoky, spojovací stoky rybníků a jiné.

Napojení s populacemi z jihu naší republiky vylučují z důvodu absence stabilního výskytu vydry v celém pásmu západních, středních a východních Čech. Pro nedostatek informací není možné přesně charakterizovat složení vydří populace na okrese Česká Lípa. Není možno stanovit poměr samců a samic, ani odpovědně prohlásit, zda se populace udržuje vlastní reprodukcí nebo jen migrací náhodných kusů z jiných populací. Tyto migrující vydry pak následně osidlují příhodné lokality na Českolipsku, kde dříve byla vydří populace původní a početná.

Od roku 1989 probíhá organizované sledování populace vyder na Českolipsku. Každoročně zjišťujeme výskyt na lokalitách, především pak v zimním období, kdy se snažíme zjistit i početní stav a migrační přesuny. Na základě prvotního zjištění stavu populace byl připraven a v současné době probíhá program na ochranu vydry na našem okrese. Na vybraných migračních trasách jsou v místech nevhodného přemostění vodotečí, kde vydry překonávají komunikace, budovány vydří lávky. Sledování populace a zajišťování programu na ochranu vydry provádí Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě, pracoviště zoologie obratlovců. V současné době, po zjištění stavu a vytipování hlavních lokalit, se chceme věnovat zjišťování vnitřního složení populace a na základě zjištěných skutečností pak ochraně vydry říční na Českolipsku.

L I T E R A T U R A

Hantschel, F., 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes B. Leipa. B. Leipa, 1180 pp.

Michel, J., 1929: Tiere der Heimat. Heimatkunde des Bezirkes.

KROKODÝLI NA ČESKOLIPSKU ?

Petr Kühn

Tento nadpis se vám jistě zdá být nadnesený, protože se asi sotva dá předpokládat, že by v okolí České Lípy žil skutečný krokodýl - a kdyby se už někdy bylo stalo, že se tu skutečný (třebas jen vycpaný) krokodýl někdy byl vyskytl, měli bychom zde jistě také podobnou pověst jako Brno se svým "drakem". Takže o živé ani o vycpané krokodýly v tomto článku asi nepůjde. To však nemusí znamenat, že nadpis přehání. Podívejte se na přiložené fotografie (obr. 2). Nevidíte na nich dvě krokodýlí hlavy, které se chtějí jakoby navzájem očichávat nebo si dokonce něco povědět? Bohužel jedna z nich je vidět jen zezadu.

Tím jsem ovšem také již naznačil, o jaké krokodýly jde. Nejsou to dokonce ani zkamenělé zbytky krokodýlů nebo jejich dávných prapředků, ale jen více méně krokodýlům podobné skalní útvary; jde tedy "jen" o určité zvláštní útvary, jaké vznikají působením geologických činitelů na křídové pískovce, a jakých v nejrozmanitější podobě ve zdejším okolí nacházíme bezpočet.

Pro známější příklady nemusíme jistě chodit daleko. Pozornějším cestovatelům, používajícím služeb zdejších železnic, jistě nešlo, že již před lety si na skalním ostrohu mezi oběma částmi železničního viaduktu nad údolím Bobřího potoka u Zahrádek lidová tvořivost trochou barvy vypomohla a z jinak nezajímavého povrchu pískovcové skály vytvořila jakéhosi žabího netvora.

Připomínkou těchto "malovánek" jsem se nechtě již dotkl i našich krokodýlů, a to hned dvojím způsobem. Hrbolům na povrchu obnaženého pískovce, ze kterého zvětrávání (způsobem, jehož podrobnosti jsou geologům dosud poněkud záhadné) vymodelovalo více nebo méně nerovné rýhy a hrbolky, a dalo v uvedeném místě vzniknout tvarům, které po příslušném barevném pojednání i méně pozornému pozorovateli zdůrazňují podobnost žábě či ropuše, říkají geologové "škrapy". Protože však pravé škrapy jsou jevem

krasovým a vznikají rozpouštěním vápenců ve vodě, obsahující rozpuštěnou kyselinu uhličitou, bývají naše útvary, které jsou vyvinuty v pískovcích, označovány názvem "pseudoškrapy".

U pískovce totiž nemůžeme předpokládat vznik škrapů obdobným způsobem jako ve vápenci, protože nepatrná rozpustnost jeho složek (křemen a poměrně velmi malé množství jílového nebo vápnatého tmele) ve vodě takový vznik neumožňují. Nejspíše tu jde o postup, podmíněný právě velmi malým obsahem tmelících součástí v některých zdejších pískovcích, který způsobuje, že tyto pískovce jsou jen málo pevné a snadno se drolí. Dopadající dešťová voda pak snadno uvolňuje a odnáší to malé množství tmele, které zdejší pískovec obsahuje, hlavně ovšem z jeho povrchových částí, a spolu s ním odnáší i uvolněná písková zrnka. Protože však je tmel v hornině rozmístěn dosti nepravidelně, je tento odnos na různých místech velmi rozdílný. Vznik vystouplých hrbolků pak asi má svoji příčinu ve větší nebo menší odolnosti některých míst povrchu horniny proti působení kapek dešťové vody. Velmi charakteristické jsou mezi hrbolky nerovné protáhlé rýhy ve směru odtékající vody.

Podobné (pseudo-)škrapy na pískovcích jsou ve zdejším okolí velmi rozšířené. Velmi pěkně vyvinuté jsou například v okolí Sosnové, zejména na zalesněném skalním vršku mezi obcí a zářezem s tratí a novou silnicí, nebo na skalách, které jižně Sosnové jako ponorka vyčnívají z lesa severovýchodně od vepřína (nad nápisem "Lesná" na mapě 1:10000). Nápadné jsou také škrapy kolem známého útvaru Husa v severní části Polomených hor jižně od Hvězdy a zejména hojné škrapy na Martinské stěně, kde jsou také předmětem zájmu ochrany přírody. Naši zeměpisci považují pískovcové (pseudo-) škrapy za tak významný přírodní jev, že doporučují, aby jejich výskyty byly chráněny jako přírodní výtvořky.

Méně známé jsou výskyty škrapů tam, kde pokrývají menší plochy nebo kde leží mimo turistické značené cesty. Z toho nejspíše vznikl dojem o vzácnosti (pseudo-) škrapů, protože v pískovcové oblasti mezi (přibližně) Českou Lípou, Dubou a Blíževčedly jsou pískovcové škrapy dokonce poměrně velmi hojné.

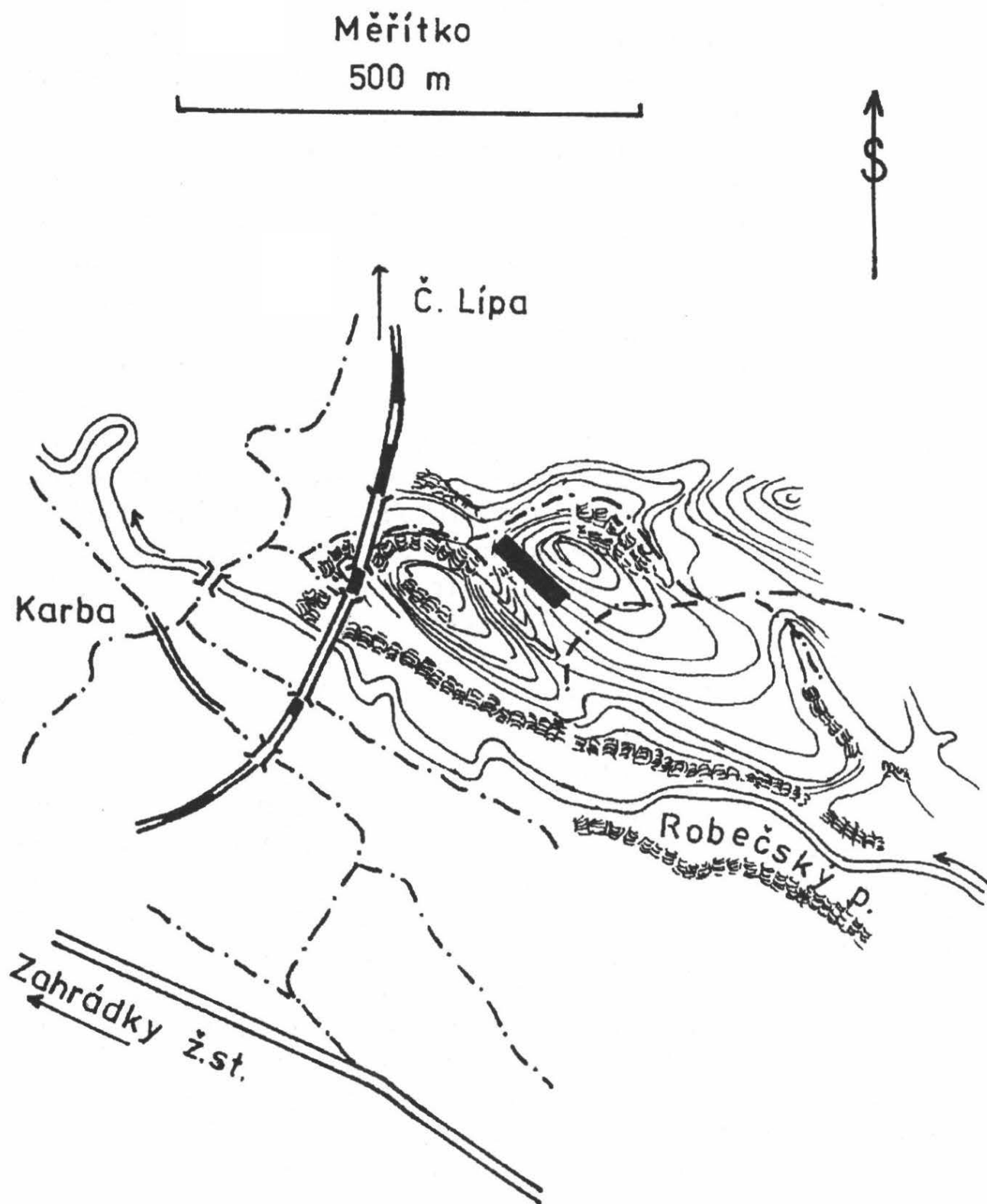
U našich kamenných krokodýlů se tyto útvary nepodílejí jen na tvarování jejich horní plochy (obr. 2), ale podstatným způsobem modelují i jejich boční stěny (obr. 3). Celkový tvar "krokodýlů" je pak podmíněn jednou tvrdší, proti zvětrávání odolnější vrstvou

pískovce (se spíše vápnitým tmelem), mocnou jen několik málo desítek centimetrů, která je uložena na méně odolné pískovcové poloze s mocností přibližně jeden metr (obr. 3). Pod nimi pak leží mocná poloha typického "kvádrového" pískovce, zvětrávajícího do tvaru zaoblených "žoků" a věží; ta tvoří na obrázcích patrný oblý skalní útvar, ze kterého "krokodýly" vyrůstají (obr. 2). Protáhlý tvar skály s krokodýly je pak zřejmě podmíněn dvěma puklinami v horninovém masivu: jedna probíhá v údolí a určuje jeho směr, druhá je s údolím rovnoběžná. Jí se úzký, protáhlý pískovcový blok s krokodýly odděluje od zbývající hmoty hřbetu. Příčná trhлина, která dala vznik hluboce vyvětralé mezeře mezi "tlamami" obou krokodýlů, pak je podružná porucha směru skoro kolmého na obě první.

Zbývá ještě odpověď na otázku, v jaké obtížně přístupné divočině našeho civilizovaného okolí tyto dva krokodýly "žijí", že se o nich nepíše žádné články v ochranářské literatuře, ba že se o nich nepsalo ani ve starších vlastivědných časopisech, když přece lidé dříve měli jednak více času (také vlastivědných sborníků a časopisů) a také se mohli více věnovat pozorování přírody kolem sebe.

Musím v této věci čtenáře zklamat. Ke krokodýlům nevede žádná krkolomná ani romantická cesta, trvající dlouhé hodiny, ani se krokodýly neukryli v nedávno ještě zakázaném vojenském prostoru. Najdete je nedaleko České Lípy, v bezprostřední blízkosti obydlených a hojně navštěvovaných míst, pouhých asi 200 m jižně od výše zmíněné "žáby" u litoměřické trati (obr. 1). Stačí, když z Karby od kapličky vyjdete východním směrem přes most na Bobřím potoce, za mostem se dáte doprava po dobře patrné cestě vedlejší větví údolí, projdete pod východní částí železničního mostu a dostanete se do poměrně širokého, krátkého údolí, které se po asi 100 m opět větví. Tu se obrátíte do pravé (západní), užší větve údolí, která mezi skalními stěnami ve vzrostlém lese vede strmě vzhůru. Hned na začátku této údolní větve se podívejte doleva vzhůru. Nad strmým travnatým svahem tam uvidíte mezi stromy zmíněné dva krokodýly. Cesta k nim je sice poměrně strmá a namáhavá; projdete-li však mezi jejich "tlamami", dostanete se snadno na mírný, zaoblený pískovcový hřbet s hojnými škrapy na vrcholku a stopami po lámání pískovce. Odtud se pohodlnou cestou dostanete k silnici u úpravny vody českolipského vodovodu v Zahrádkách. Můžete se ovšem

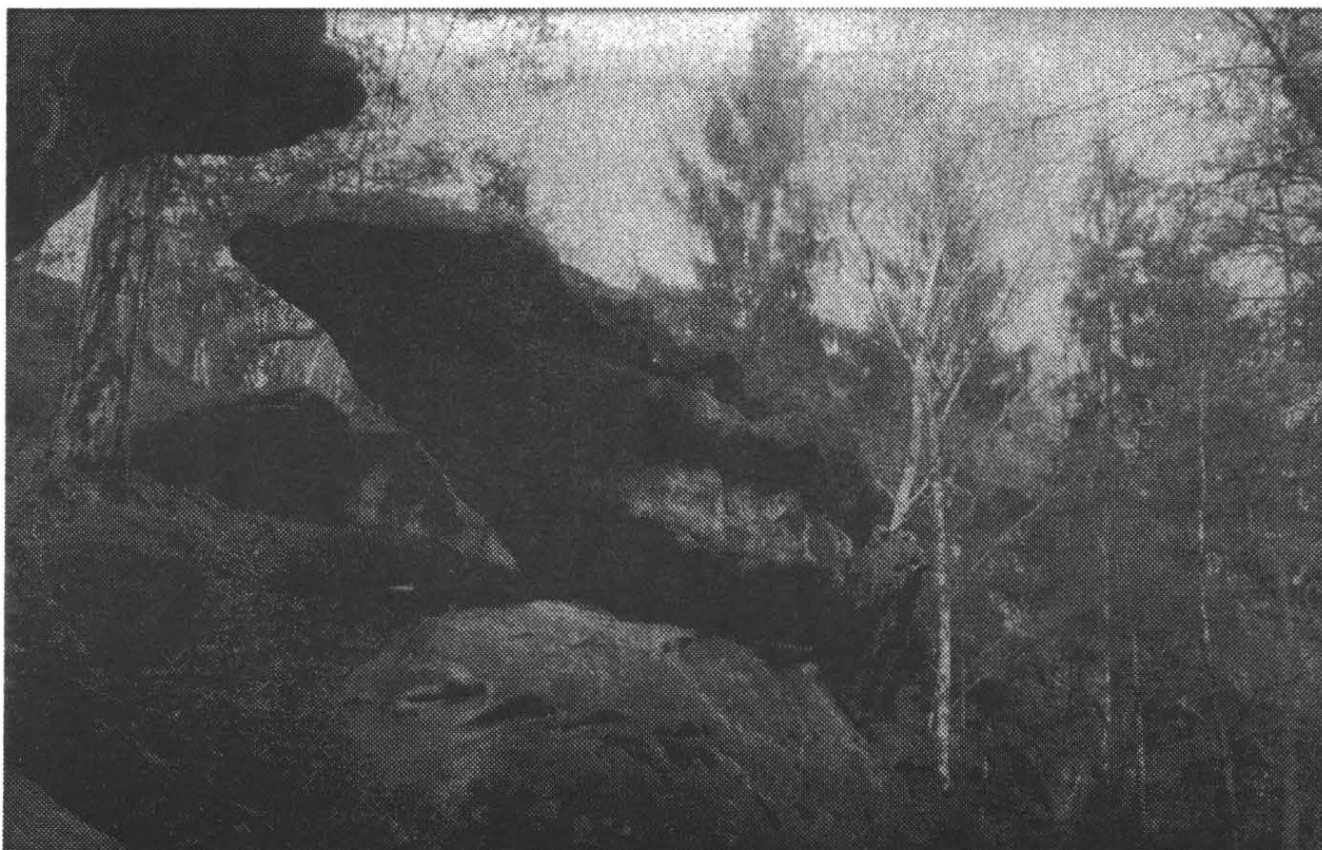
také vrátit zpět do Karby a odtud dojít údolím Pekla do České Lípy nebo (pro pohodlnější) dojít na nádraží do Zahrádek.

Obr. 1 - Skalní krokodýli u Zahrádek jižně České Lípy.

Obr. 2 - Krokodýli jsou zde vymodelovány z úzkého, protáhlého skalního bloku pískovce, tvořícího jakousi skalní "zed", rozdělenou příčnou poruchou.

Obr. 3 - Pohled z boku na jižní z obou krokodýlů. V pravé části hřbetu jsou patrné hrboleky "škrapů".

Obr. 4 - Místo v boční větvi údolí Robečského potoka mezi Karbou a Zahradkami, kde se oba "krokodýli" vyskytují (černý obdélník)

SKALNÍ HŘIBY VE VRANOVSKÝCH SKALÁCH

Petr Kühn

Skalní hříby patří k nejbizarnějším tvarům reliéfu zemského povrchu, které vznikly působením geologických činitelů. Jejich tvar do určité míry skutečně připomíná hříby, protože mají vyvinutý širší "klobouk" či "hlavu", která přechází do výrazně zúžené "nohy".

Podmínkou pro vznik skalních hřibů je stavba horninového masivu z více méně vodorovně uložených, různě tvrdých a různě odolných vrstev nebo poloh, a přibližně sloupcový tvar odděleného horninového tělesa, jehož povrch je ze všech stran vystaven působení zvětrávacích činitelů. Snadnější zvětrávání jedné méně odolné polohy nebo vrstvy se pak může projevit zaškracením nebo výžlabkem, obíhajícím kolem celého sloupu. Je-li toto zaškracení dosti hluboké, vzniká "noha" hřibu a proti zvětrávání odolnější část horniny nad "nohou" pak tvoří přesahující "klobouk".

Skalní hříby jsou hojně především v pouštních oblastech, kde se na jejich vzniku podílí i větrná abraze, t.j. obrušování povrchu horniny pískem, který je větrem hnán nad povrchem pouště. Noha těchto hřibů je pak vyvinuta vždy těsně nad úrovní okolního povrchu, a poloha "nohy" tedy nemusí být předurčena existencí méně odolné horninové vrstvy v této poloze. V našich klimatických podmínkách se však obrušování hornin pískem, hnaným větrem kolem skal nemůže projevit a při vzniku hřibů se spíše uplatňuje rozdílná odolnost některých horninových poloh nebo vrstev proti působení běžných zvětrávacích činitelů (mechanické, chemické nebo biochemické zvětrávání: místo vzniku "nohy" je proto určeno polohou této méně odolné horninové vrstvy.

V České republice nacházíme nejznámější skalní hříby v písčivých oblastech Broumovských stěn (Slavenské hříby, hřib mezi Kamennou bránou a Korunou, Božanovský Špičák), na Ostaši,

v Adršpašsko-Teplických skalách, v Budislavských skalách, Tiských stěnách. Samostatnou skupinu představují tzv. pokličky na Kokořínsku a podobné útvary v Liběchovském údolí, kde jsou sloupy měkčích pískovců kryty poměrně tenkou polohou velmi tvrdých a odolných, silně železitých pískovců. Horní plocha pokliček je proto vždy poměrně rovná.

Velmi známý je také hřib v Čertových skalách u Lidečka a útvar Hřib v Sulovských skalách na Slovensku. Za nejlépe vyvinutý skalní hřib na území bývalé Československé republiky je považován hřib u Marušovců, který dosahuje výšky téměř 10 m a má klobouk široký 3 - 4 m.

Méně známé je, že se skalní hříby vyskytují také například v žulách a podobných vyvřelých horninách, např. v Jizerských horách, Krkonoších, na Českomoravské vrchovině, u Petrovic na Sedlčansku, na Šumavě, v okolí Tisu a Žihle na Plzeňsku). Někdy bývají za skalní hříby považovány i některé útvary v přeměněných, břidličných horninách, jako např. Petrovy kameny v Jeseníkách nebo Marušin kámen v Orlických horách; ty však mají značně svérázný, od jiných hřibů odlišný vzhled,.

Pískovcové skalní masivy mají pro vznik skalních hřibů velmi výhodné vlastnosti, zejména hojné střídání měkčích, málo soudržných, a tedy i proti zvětrávání méně odolných vrstev s pevnějšími polohami; toto střídání je v pískovcových skalách často patrné již z velké dálky podle rozdílné barvy jednotlivých vrstev. Tak například i ve Vranovských skalách, vyčnívajících nad vsí Vranov u Mimoně z tmavého lesního svahu Ralska, vidíme již od Mimoně poměrně tenké, světle červené polohy v převládajícím světle žlutém pískovci.

A je to právě zde, ve Vranovských skalách, kde můžeme nalézt skalní hřib, dokonce ne jediný, jak by to odpovídalo poměrné vzácnosti tohoto typu skalních útvarů, ale hned čtyři, i když dva z nich nejsou příliš ideálně vyvinuté. Vede k nim dokonce turisticky značená cesta.

Půjdeme-li od konce Vranova od skály tzv. "Džbánu podmáslí" (dříve "Molkenkrug"), která stojí přímo mezi domy na konci obce, po červeně značené odbočce turistické cesty na Juliinu vyhlídku, narazíme na první dva skalní hříby těsně pod skalou Juliiny vyhlídky u místa, kde značená cesta opouští kraj lesa a začíná stoupat do

svahu. Z tohoto místa nás ke skalním hřibům dovede krátký, strmý výstup svahem, pokrytým hlubokým pískem. Svah je dosti hustě porostlý stromy a křovinami, takže hřiby, stojící bezprostředně pod vysokou skalní stěnou, zde nejsou příliš nápadné. Těsně před skalní stěnou Juliiny vyhlídky jsou zde oddělené dva skalní sloupy, které se během geologických dob pravděpodobně po puklinách oddělily od skalního masivu a pod vlivem svojí velké váhy se poněkud odsunuly od skalní stěny, takže jsou od sebe navzájem a od skalní stěny odděleny úzkými, průchodnými štěrbinami. Přitom ovšem také poněkud poklesly pod svoji původní polohu. Ukazuje na to stejný sled horninových vrstev v pískovci na všech třech skalách, jehož vrstvy však nyní leží v různých výškových úrovních (obr. 1).

Mezi vrstvami jemnozrnného žlutého pískovce je zde vyvinuta asi 10 až 15 cm mocná poloha slepence, hruběji zrnité horniny s hojnými, zaoblenými křemennými zrny a valounky o průměru i nad 1 cm. Tato vrstva zvětrává snáze než nadložní jemnozrnný pískovec i hrubozrnnější pískovec v jejím podloží. Ten zde obsahuje také dosti hojná, nepravidelná a zaoblená větší křemenná zrna. Rychlejším zvětráváním méně odolné vrstvy tak v pískovcovém sloupu vzniká dosti nápadné zaškrcení a celý sloup získává tvar skalního hřibu. První, spodní z těchto hřibů je vyšší (obr. 2) a má nepravidelně oválnou hřibovitou hlavu s půdorysnou velikostí asi 3,5 x 2,5 m. Výška jeho hlavy nad zaškrcenou částí "nohy" je asi 2,0 m; povrch samotné skály je pokryt voštinami a drobnými jeskyňkami. Noha hřibu je vysoká asi 30 - 50 cm, vlastní méně odolná slepencová vrstva má mocnost jen asi 12 - 15 cm a je zbarvena oxidy železa světle růžově. Pod ní je ještě asi 60 cm mocná, rovněž růžově zbarvená, proti zvětrávání však zřejmě poněkud odolnější vrstva pískovce, obsahujícího rovněž poměrně hojná slepencová zrna.

Druhý, méně dobře vyvinutý skalní hřib (na obr. 1 vlevo) stojí mezi prvním hřibem a skalním masivem Juliiny vyhlídky (obr. 3) a je od prvního oddělen úzkou skulinou, která má dole šířku jen asi 20 - 30 cm; přesto je tento hřib více pokleslý než první a měkká slepencová poloha na něm leží asi o 60 cm níže než v prvním hřibu. V tomto sloupu je "noha" i hlava vyvinuta v přibližně stejných rozměrech jako u prvního hřibu, zaškrcení "nohy" však není tak výrazné. Typický "hřibovitý" vzhled má tento skalní hřib pouze z jižní strany, zatímco na severní straně je zakryt písečnou sutí a tak spo-

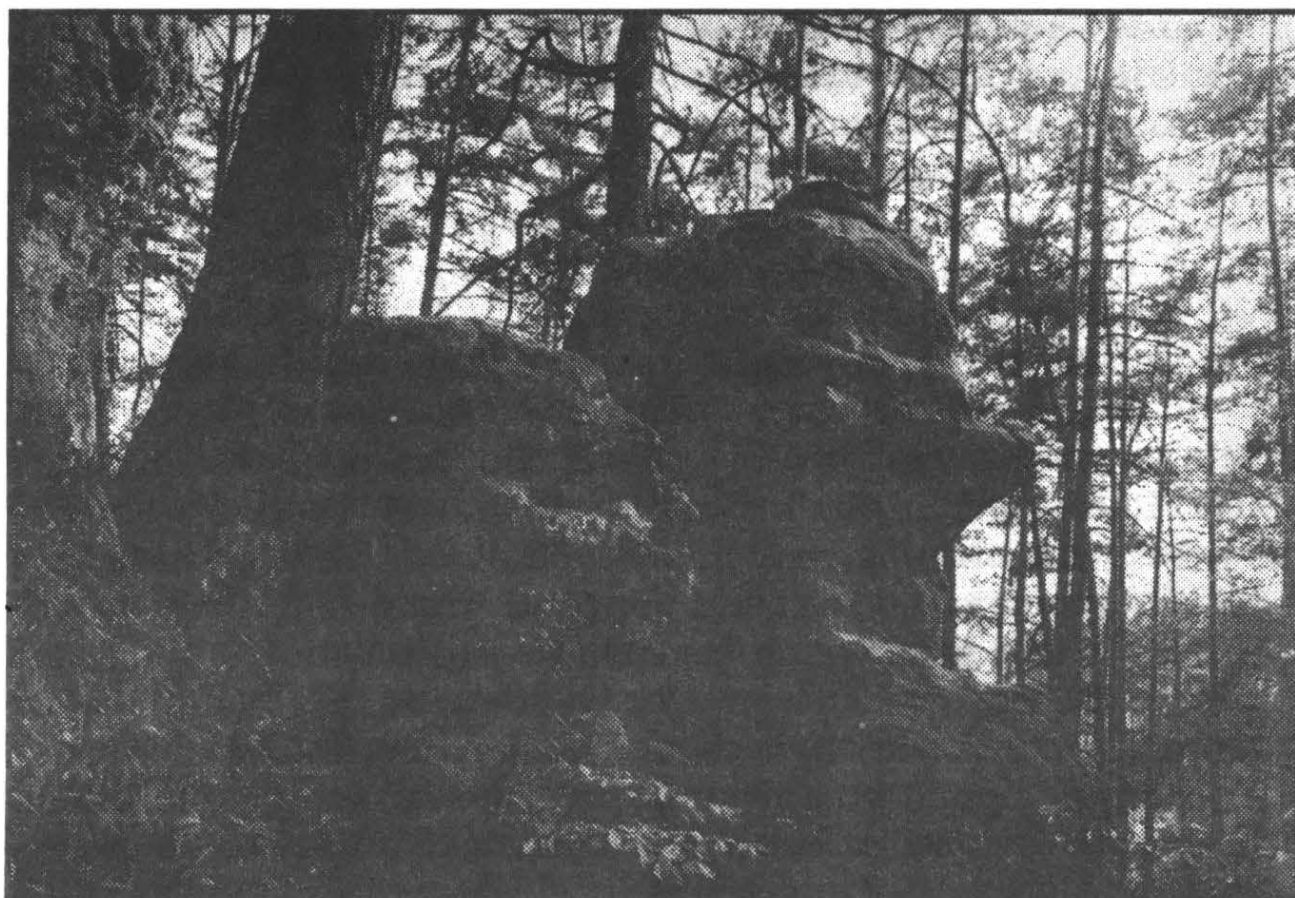
jen se skalní stěnou v pozadí. Ve skalní stěně Juliiny vyhlídky nad hříby je poněkud výše nápadná stejná růžová vrstva slepence, která dala vzniknout oběma hřibům. I ve stěně ustupuje tato proti zvětrávání méně odolná vrstva za čelo skalní stěny a na jejím místě je dobře patrný souvislý výžlabek.

Další dva hříby najdeme nedaleko odtud, na obou koncích úzkého skalního hřebítku, posazeného na hřebínku, který spojuje skalní masiv Juliiny vyhlídky s pískovcovou podnoží Ralska. První z nich je ze všech čtyř hřibů nejmenší, je ale nejlépe vyvinutý a tyčí se na jižním konci tohoto hřebítku přímo nad sedlem, ze kterého vede do skály vytesané schodiště na vlastní Juliinu vyhlídku. Výstup odtud na skalní hřebítek ke hříbu je velmi strmý a možný z jeho zadní (východní) strany. Vede nejprve do nevýrazného sedélka na hřebítku, odkud je na hřib nejlepší pohled (obr. 4). Rozměry tohoto hříbu jsou: celková výška 2,0 m, největší šířka 1,5 m, největší délka 2,8 m, zaškrčená "noha" je dlouhá 2,1 m a široká pouze 0,6 m. V nejužším místě "nohy" je exponována poloha jemnozrnného, růžově zbarveného slepence se zrny velikosti až asi 4 cm, zatímco odolnější nadložní vrstva je ze světle žlutého pískovce. "Klobouk" má nestejnou tloušťku a vybíhá do hrbolku, umístěného poněkud asymetricky blíže k jeho západní straně. Klobouk je celý porostlý travou.

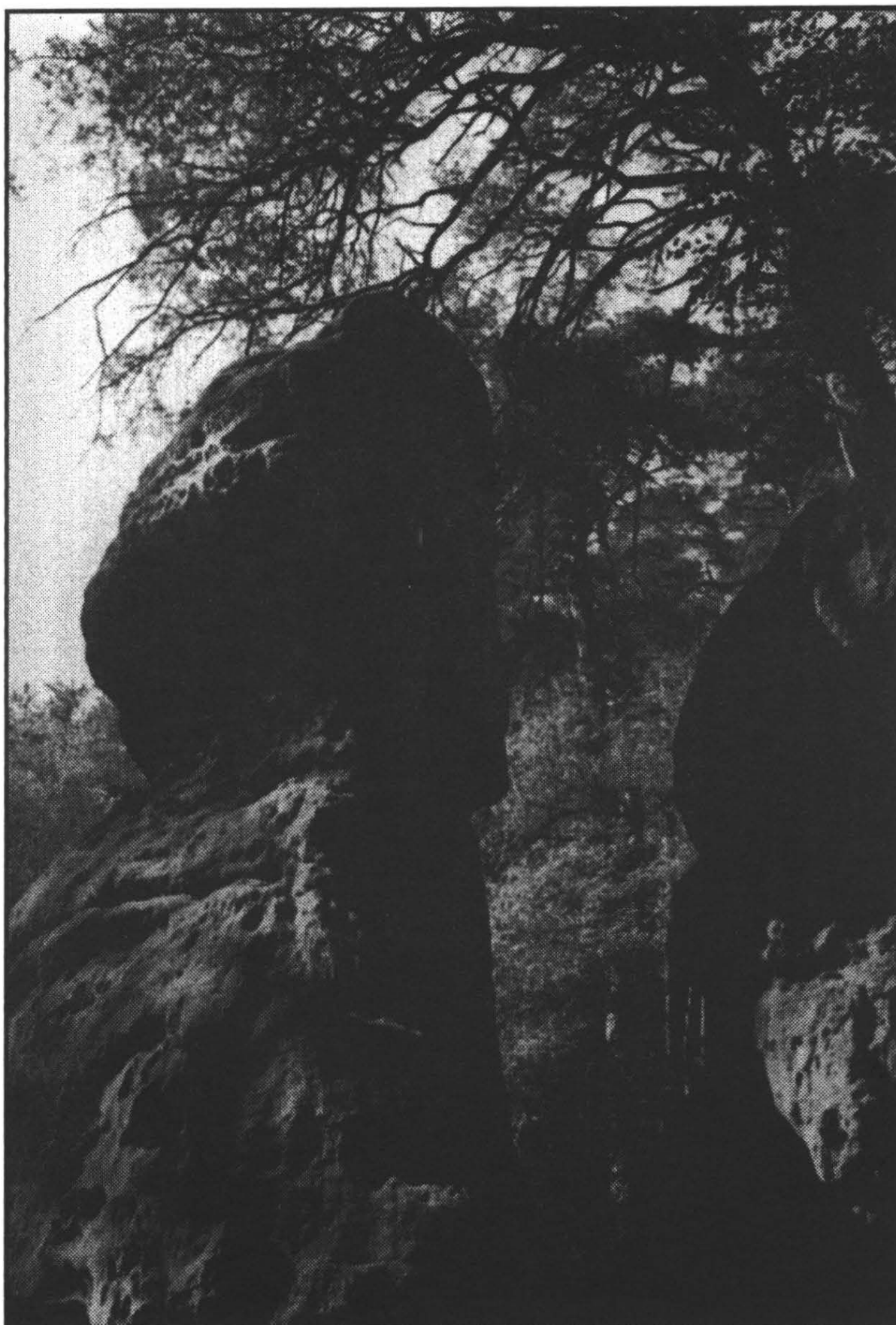
Abychom se odtud dostali k poslednímu skalnímu hříbu, který však je jen jednostranně vyvinutý, musíme přejít po stezce, vedoucí po délce úzkého skalního hřebítku od tohoto třetího skalního hříbu u Juliiny vyhlídky k severu, směrem k vrcholu Ralska. Hřebítek má místy šířku jen asi 1 m a má z levé (západní) strany většinou vyvinutou svislou skalní stěnu, zatímco východní strana je tvořena velmi strmým, travnatým a zalesněným svahem. Po necelých 150 metrech hřebítek končí malým, ostře zahloubeným sedlem. Zde je vyvinut jednostranný skalní hřib (obr. 5), který na západní straně vykazuje typickou zaškrčenou, avšak poměrně širokou "nohu", podmíněnou opět výchozem pravděpodobně stejné, růžově zbarvené slepencové polohy, která podmiňuje i vznik předešlého hříbu. Z této strany je i patrný typický klobouk, jehož temeno se však směrem na východ mírně svažuje a spojuje se tak se svahem skalního hřebítku, po kterém jsme přišli; z této strany se dá snadno vystoupit na jeho temeno.

Rozměry tohoto hříbu jsou: největší délka klobouku 3,8 m, největší šířka asi 2,6 m, výška klobouku od nejužšího místa "nohy" po jeho temeno asi 2,2 m. Pod zaškracenou "nohou" vystupuje ze západního svahu hřebínku hladká skalní stěna žlutého pískovce o výšce asi 1,5 až 2,0 m. Klobouk hříbu je pokryt nepravidelnými, plochými úlomky růžové slepencové horniny a jejími stavebními součástmi.

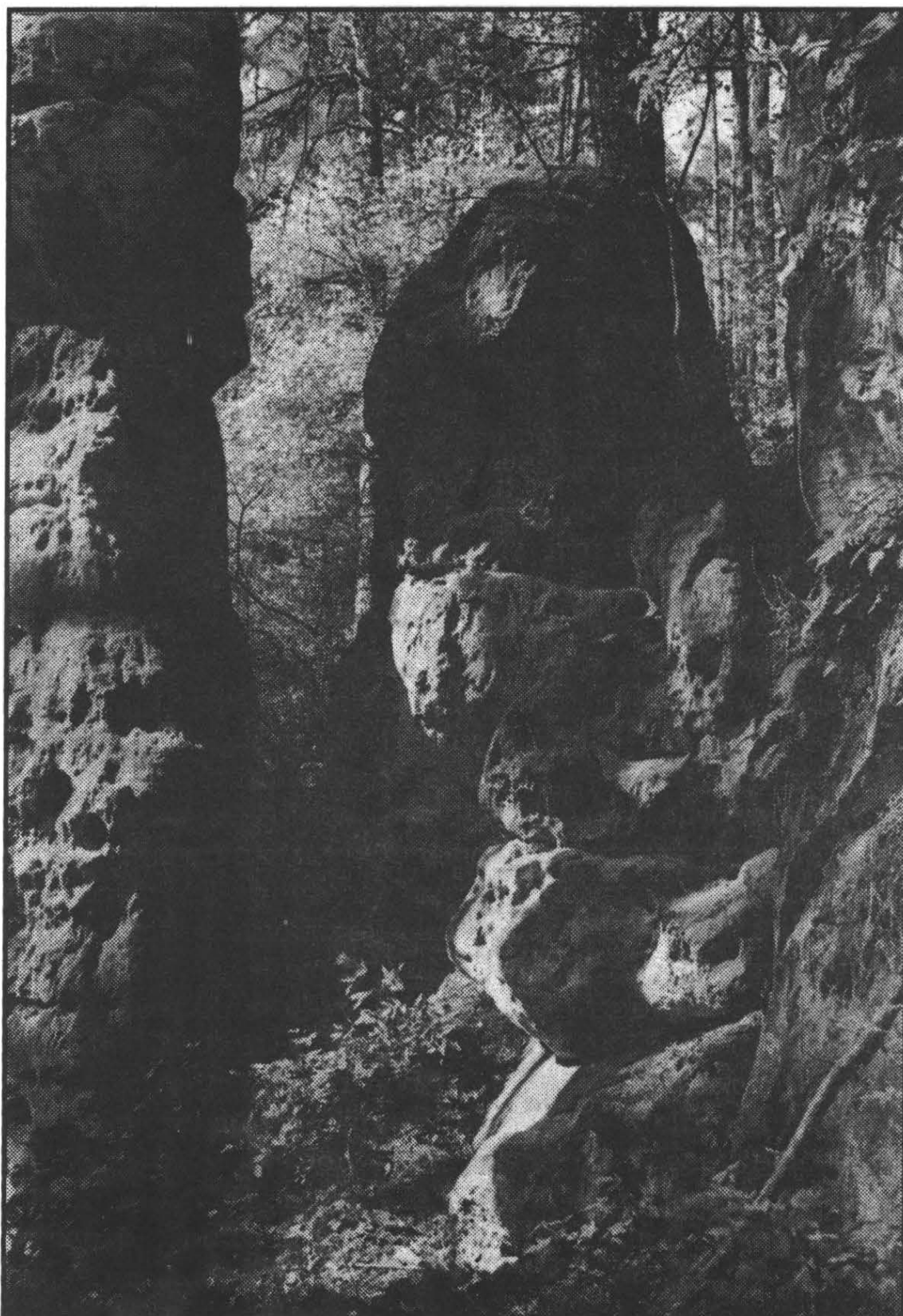
Tyto neobvyklé skalní útvary, spolu se zcela ojedinělou skupinou izolovaných skalních útvarů Vranovských skal, které jsou zvětřáváním vypreparovány z dřívě souvislého pískovcového masivu podnože Ralska podle puklin, vzniklých pravděpodobně v souvislosti s výstupem komplikovaného vyvřelinového žilného tělesa Ralska, zasluhují ochranu, i když leží poněkud stranou turistických stezek; přesto je na jejich okolí patrné, že jsou dosti často navštěvovány. To se týká zejména prvních dvou hřibů, jak o tom svědčí šlépějemi hluboce rozrušený a shrnovaný povrch pískového kužele, který obklopuje úpatí obou hřibů a spojuje je se skalní stěnou. Tím ovšem vzniká dosti velké nebezpečí "turistické eroze" nejen pískového kužele, ale i obou skalních hřibů; nedá se ani zcela vyloučit, že oba hříby jsou ve své poloze stabilizovány právě tímto pískovým kuželem a jeho porušením by mohlo dojít k urychlení jejich poklesu nebo i k jejich zřícení. Vlivy "turistické eroze" jsou dobře patrné zejména ve výstupu po turistické značce do sedla k tesanému schodišti na Juliinu vyhlídku; tento výstup je "modernějšího" data, ale je již pokryt hlubokou vrstvou volného písku, která se dosti rychle sešlapuje a splachuje dešťovou vodou dolů. Dříve byl výstup do tohoto sedélka po pohodlné cestě, která je dobře znatelná pod západní stranou hřebítku se skalními hříby č. 3 a 4. Cesta vedla pohodlně obloukem od západu pod hřebítek se skalními hříby a do sedla pod vyhlídkou a byla dříve zřejmě pravidelně udržovaná, dnes již není skoro vůbec používána. Také od východu do sedla stoupala serpentínová cesta, která je rovněž ještě dnes patrná; byla upravena nejen pro pohodlný výstup, ale chránila také okolní svahy před porušením.

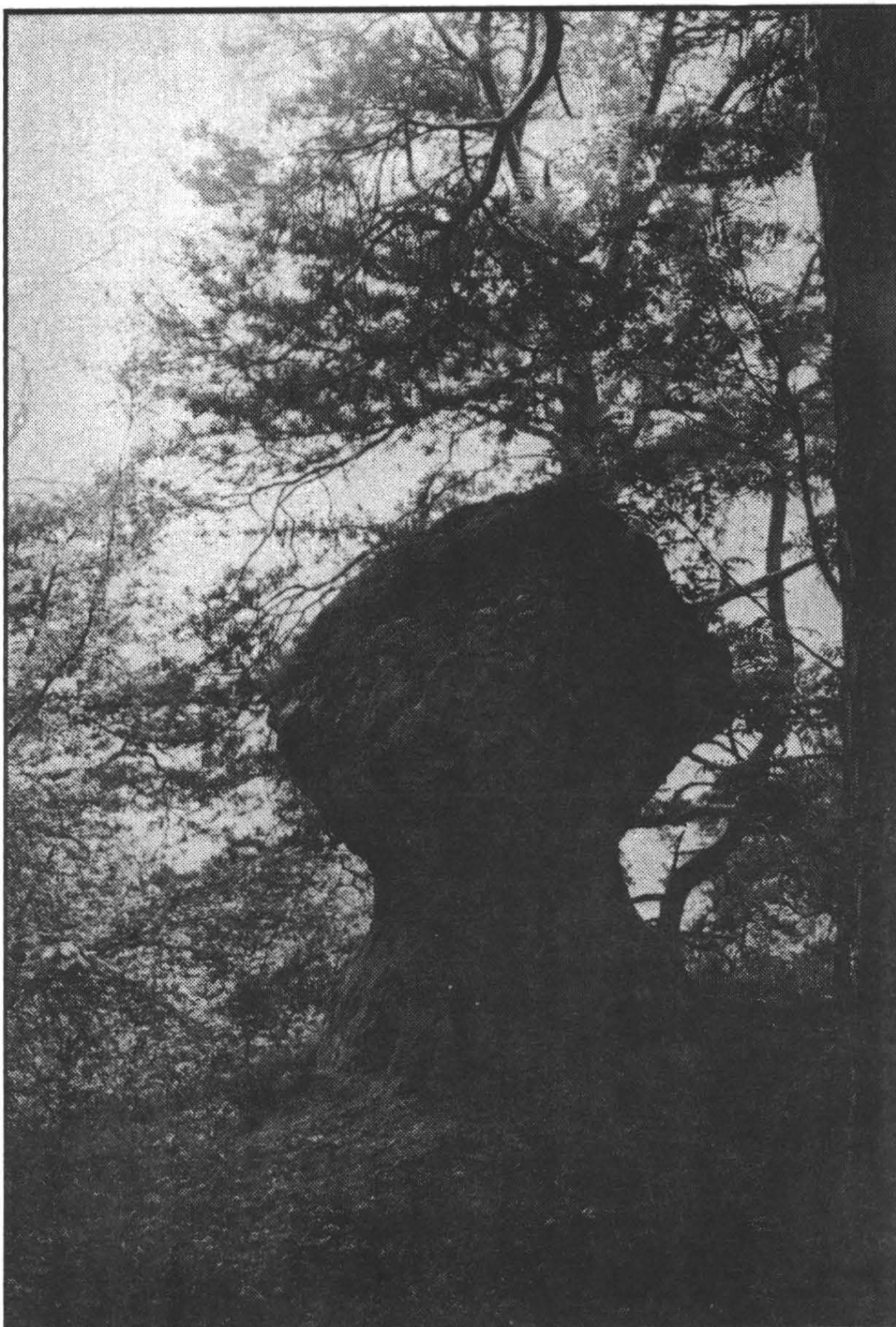
Obr. 1 - Dvojice skalních hřibů pod Juliinou vyhlídkou ve Vranovských skalách. Pohled od západu. Vpravo hřib č.1, uprostřed hřib č. 2. Zcela vlevo stěna Juliiny vyhlídky.

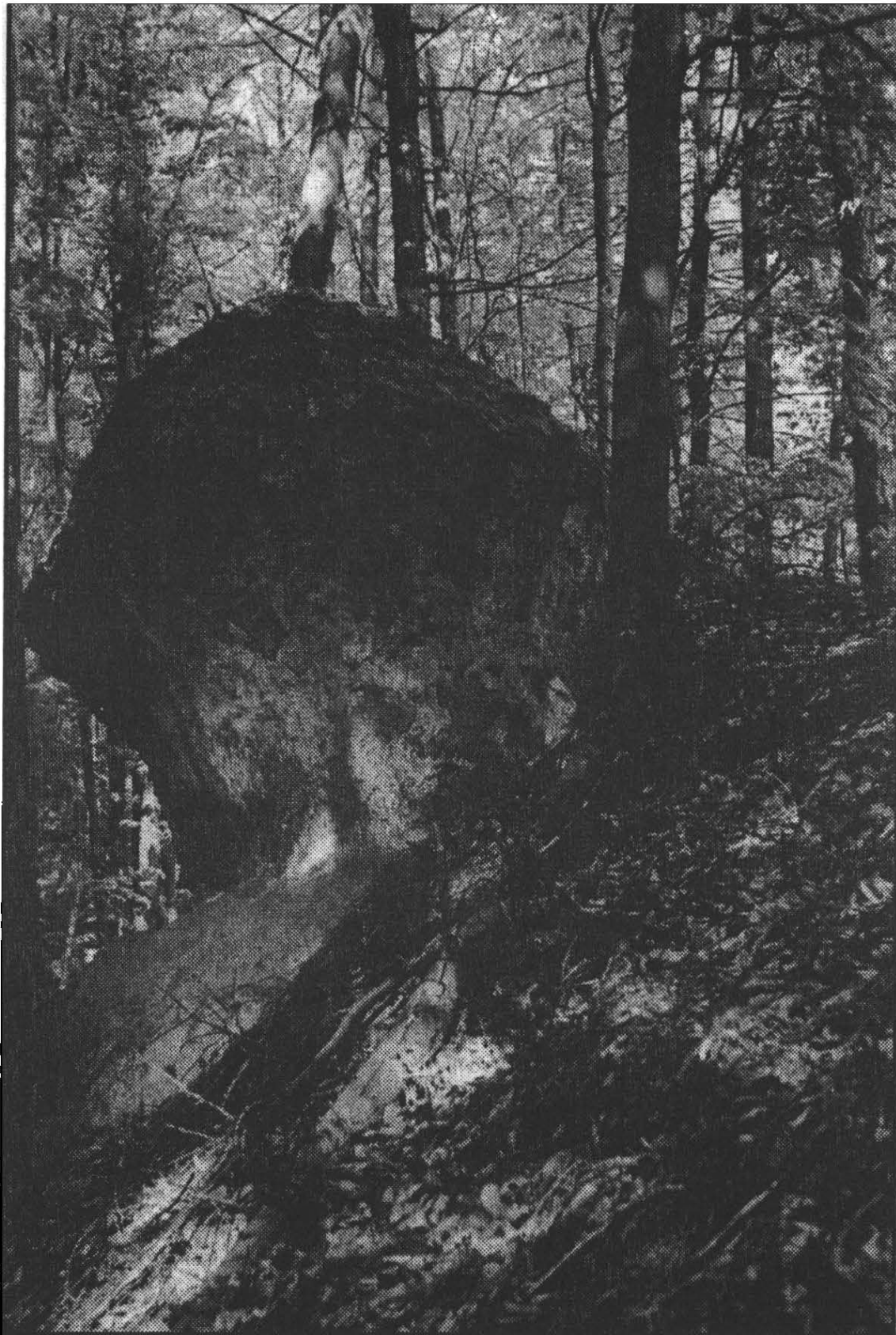
Obr. 2 - První skalní hřib. Pohled od jihovýchodu.

Obr. 3 - Druhý skalní hřib. Pohled od jihovýchodu. Vlevo spodní část prvního hřibu, vpravo masiv Juliiny vyhlídky.

Obr. 4 - Třetí, nejdokonaleji vyvinutý skalní hřib. Pohled od severu.

Obr. 5 - Čtvrtý, nejsevernější, neúplně vyvinutý skalní hřib ve Vranovských skalách. Pohled od jihu.

POZOROVÁNÍ V TERÉNU

ZAHNÍZĚNÍ LUŇÁKA ČERVENÉHO NA ČESKOLIPSKU

Jiří Zajíček

17. 4. 1981 jsem pozoroval na vzdálenost asi 500 m vzdušný souboj vrány šedé (*Corvus c. cornix*) s luňákem červeným (*Milvus milvus*). Tento dravec se právě přepeřoval, chybělo mu po jednom loketním peru na obou křídlech, čímž se zřetelně odlišoval od druhého dravce, který záhy přiletěl a připojil se ke kroužení nad hnízdem, umístěným na dubu v místě tří samostatných větví ve výšce 21 m. Jednalo se o nástavbu na starém hnízdě káně lesního (*Buteo buteo*). Při následných kontrolách 25.4. a 2.5. 1981 jsem pozoroval oba jedince na hnízdišti.

V této době se objevily v potravním revíru těchto dravců násady otrávených vajec, kterých místní myslivecké sdružení použilo ke snížení počtu vran. V důsledku toho došlo i k eliminaci vzrůstající kolonie racka chechtavého (*Larus ridibundus*). V návaznosti na potravní řetězec luňáků, pravděpodobně zasáhly negativně do jejich hnízdění. O týden později jsem již pozoroval pouze jeden kus, patrně samce, a 18.5. bylo hnízdiště opuštěné. Bylo možné, že na hnízdě byla již mláďata, protože okolí hnízda bylo znečištěno stříkanci, které se na počátku hnízdění nevyskytovaly.

V letech 1982 a 1983 se výskyt luňáka červeného v této oblasti nepodařilo prokázat. Dravci se znovu objevili v roce 1984, přilet na hnízdiště nebyl ale přesně zaznamenán. 16.4. 1984 byl pozorován jeden z dravců při upravování starého hnízda. O týden později tu již byli oba dravci, kteří se dvakrát pokoušeli o kopulaci, druhý pokus byl úspěšný a trval cca 15 sekund.

5.5. byla provedena kontrola hnízda. V hnízdní kotlině, která byla vystlána kusem starého hadru, ležela snůška 3 vajec. Běžnou kontrolu hnízda i okolí jsem prováděl po dalších čtrnáct dnů. Při kontrole 22.5. bylo hnízdo již bez dravců. Na stromě byly zjevné

čerstvé stopy po pokusu o slézání a okolí bylo značně poničeno. Ani během dalších kontrol nebyli již luňáci spatřeni, proto jsem provedl přímou kontrolu hnízda. V hnízdní jamce bylo nalezeno jedno uhynulé mládě krátce po vylíhnutí a jedno zastuzené vejce s klubajícím se mládětem. Po třetím vejci nezůstaly žádné stopy.

V roce 1985 (10.března) jsem pozoroval jeden exemplář luňáka červeného asi 2,5 km od bývalého hnízda při hledání potravy. V letech 1986 a 1987 nebyl další výskyt zaznamenán.

PŘÍSPĚVKY K FLÓŘE ČESKOLIPSKA

Martin Benda

Třebaže oblast Českolipska patří mezi botanicky dost dobře známé, přece jen při systematickém průzkumu krajiny dochází tu a tam k zajímavým nálezům. V ojedinělých případech se dokonce dá hovořit o objevech. V letech 1988 a 1989 se mi podařilo objevit mimo jiné následující lokality s těmito chráněnými druhy rostlin:

Pětiprstka žežulník - *Gymnadenia conopsea* (L.) R. Br. - čeleď Orchideaceae - lokalita Provodín "pralouka", svaz Molinion, na lokalitě spolu s *Dactylorhiza majalis*, *Epipactis palustris*, *Betonica* off., *Inula salicina* aj. Objeveno 26. 5. 1988 při revizi lok. (viz Benda M., Honců M., Sládková M. et Sýkora T. - Zpráva o přírodovědecké hodnotě lokality Provodín - 1988). Výskyt druhu opět potvrzen r. 1990 (2 ex.).

Prstnatec májový - *Dactylorhiza majalis* (Reichenb.) P. F. Hunt et Sommerhayes - čeleď Orchideaceae - lokalita Valteřice "východní louky" (vlevo od silnice na Taneček, za koncem obce), svaz Calthion - podsvaz Calthenion, na lokalitě spolu s *Eriophorum latifolium* aj. Nález 05/1988, průběžně ověřováno (80-150 ex.).

Upolín velkokvětý - *Trollius altissimus* Crantz - čeleď Ranunculaceae - lokalita Heřmanice u Kravař "pod rybníkem" - svaz Calthion, podsv. Filipendulion, na lokalitě m. j. s *Dactylorhiza majalis* a *Iris pseudacorus*. Nález 1988, průběžně ověřováno (12 trsů).

Prstnatec májový - *Dactylorhiza majalis* (Reichenb.) P. F. Hunt et Sommerhayes - čeleď Orchideaceae - lokalita Heřmanice u Kravař "u rybníka" - svaz Calthion, podsv. Calthenion. Lokalita bude dále zkoumána. Nález 1989 (200 ex.).

Prstnatec májový - *Dactylorhiza majalis* (Reichenb.) P. F. Hunt et Sommerhayes - čeleď Orchideaceae - lokalita Jezvé "u silnice" (vpravo při silnici CL-H. Police při výjezdu z obce) - svaz Calthion, podsv. Calthenion. Lokalita bude dále zkoumána. Nález 1988 (40-50 ex.).

Všivec lesní - *Pedicularis sylvatica* L. - čeleď Scrophulariaceae - lokalita Stružnice "GF plocha" (vlevo od silnice CL-Stružnice, 200 m Z od přemostění železnice CL-DC) - as. blízká svazu *Violion caninae*, na lok. m. j. s *Dactylorhiza majalis*, *Parnassia palustre*, *Betonica* off., *Trifolium montanum*. Nález 1988 - 10 trsů. Pozn.: Na lokalitu přeneseno cca 300 ex. Dact. maj. z lokality CL-Svárov pro posílení původní populace 200 ex.

ZUSAMMENFASSUNG

ZUR FRAGE DER ST.PETER UND PAULKIRCHE IN ČESKÁ LÍPA

J.Panáček - F.Gabriel

Beim Studium des Stadtkerns von Česká Lípa taucht immer wieder das Problem der ehemaligen Dechanalkirche auf - der Großkirche zu St. Peter und Paul, die im Laufe des vorigen Jahrhunderts spurlos verschwunden ist. Die Dechanalkirche - und vom Jahr 1418 auch die heute schon zugrundegegangene Nikolaikirche - repräsentierten die einzige sakrale Architektur der mittelalterlichen Stadt, indessen die weiteren Kirchen in Vorstädten liegen. Obwohl zum Untergang und Abbrechen der Dechanalkirche im 19. Jahrhundert gekommen ist, haben wir von ihrer Gestalt nur eine lückenhafte Vorstellung, wie sie einige widersprüchliche Abbildungen auf den Stadtveduten vom 18. Jhd. vermitteln, die wir in ungenauen, erst nach dem fortschreitenden Niederreißen des Bauwerks entstandenen Beschreibungen und Plänen finden. Es handelt sich um die Auswertung des verschwundenen materiellen Quellen aus der unvollständigen oder wenig zielbewußten Dokumentation. Auf diesem Weg gibt es aber eine ganze Reihe Klippen, vor denen wir die künftigen Forscher stehen bleiben lassen, wenn wir auch heute beim Umbauen und Liquidieren architektonischer Denkmäler die notwendige zielbewußte Dokumentation außer acht lassen. Übrigens auch diese kann mehrere Fehler enthalten, die aus der Unvollständigkeit der nur relativ vollendeten Dokumentationsmethoden herausfließen.

Über die Historie der Kirche werden wir in ziemlich vielen Quellen informiert. Wenn wir über ganz unwahrscheinliche Meinungen über die Entstehung des Bauwerkes hinweggehen, wird die Existenz dieser Kirche indirekt mit einer Urkunde vom J. 1341 bestätigt, die über die Versetzung des Dechanats aus Děčín nach Česká Lípa spricht (Smetana 1985, 268 in Bemerkung 69). Im Zusammenhang damit gibt es eine höchst interessante Angabe bei J. Brückner (Die Kirche ... I, 31-32) ohne Bezeichnung der Quelle, 1312 sollte die Großkirche zu St. Peter und Paul der Erzbischof von Mainz Peter von Aspelt im Beisein des böhmischen Königs Johann von Luxemburg eingeweiht haben. Dieses Ereignis konnte Heinrich von Leipa initiiert haben, der vielleicht zu dieser Zeit Leipa besaß, obwohl der Besitzer nirgendwo namentlich angeführt wird (Sedláček 1923, 242).

1352 wird Register der päpstlichen Zehnten Česká Lípa als Sitz eines Dechanats genannt (RDP,76), und seit der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts vermerken wir auch in schriftlichen Quellen eine höhere Aktivität des Kirchenlebens in hiesiger Pfarrei und eine bessere Pflege der Kirche. Diese überlebte ohne größere

Beschädigungen die Husittenkriege, episodisch - vom 1609 - diente den Lutheranern, um 1623 kam sie wieder in die Hände der katholischen Kirche zurück. Ein schicksalschwerer Zusammenbruch in ihrer Historie war die große Feuersbrunst 1787 (Heimrich 1887, 12); ein weiterer Großfeuer 1820 hat den Untergang vollbracht. Die letzten Gemäuerreste wurden dann bei der Geländeherrichtung in den siebziger und achtziger Jahren vorigen Jahrhunderts abgerissen, als das abfallende Terrain des Ringplatzes geebnet wurde (Bezirksarchiv Česká Lípa, Fond Stadtamt Česká Lípa, Karton 870).

Über die Gestalt der Großkirche zu St. Peter und Paul informieren viele Quellen. Außer den Abbildungen gibt es auch Pläne und Beschreibungen, wie aus der Zeit vor dem Stadtfeuer 1787, so auch danach. Der Aussagewert dieser Quellenbasis ist leider infolge großer Unterschiede in verbalen und grafischen Beschreibungen des Bauwerks nicht besonders hoch. Das Maß der realen Äusserung der Wirklichkeit können wir heute nur durch Vergleich beglaubigen.

Neben der ältesten bildlichen Darstellung der Kirche bei M.Vogt (1712) ist die Kirche auch im Barockstil am Bild von C. Monnot festgehalten. Weiter findet man einige Abbildungen in der Vedute von F. B. Werner gegen Ende der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Dann sind es der Anblick der Stadt, der im Jahre 1780 im Zittauer monatlichen Tagebuch publiziert wurde, der Gesellenbrief von F. A. Weiser (BA Česká Lípa, Stadtamt Česká Lípa, Karton 619), oder im Bezirksmuseum aufbewahrtes Holzgemälde, das in einer anderer Technik dasselbe dargestellt, wie die beiden letztgenannten Abbildungen. Auf Grund unserer Analyse halten wir für die glaubwürdigste Quelle die beiden letztgenannten Abbildungen. Wollen wir ihnen recht geben, dann war der Innenraum dieser gotischen Kirche diagonal in wenigstens acht Gewölbefelder des Schiffes und zwei Gewölbefelder des Presbyterium aufgeteilt. Mehrere Informationen über die Disposition der Kirche geben die Veduten selbst nicht.

Knapp vor der Feuersbrunst, 1786, verfaßte J. Ch. Preisler eine verbale Beschreibung der Kirche und trug sie dann in das Gedenkbuch des Leipaer Dechanats ein (BA Česká Lípa, Dechanatamt Česká Lípa, Gedenkbuch 1, 4-8, Karton 70; Seidlich 1880; Dreßler 1912 a-b; Die Kirche ...). Die Beschreibungen informieren uns übereinstimmend über ihre gotische Gestalt mit einer Reihe hoher Fenster in der südlichen Stirnwand. Wenn wir noch die Informationen aus anderen Quellen zufügen, erfahren wir aus dem Spitalzahlbuch (Die Kirche ..., I, 28), daß die Kirche drei Pforten hatte. Die Beschreibungen geben noch verschiedene Ausmaße der Kirche an, die wir folgenderweise rekonstruieren können: Breite 21,3 m, Länge 44,6 m, von denen 7,3 m Presbyterium einnahm. Die Disposition der Kirche wird in den Quellen als ein Dreischiff bezeichnet, das Mittelschiff sollte etwa 11,8 breit sein. In

jeder Reihe gab es sechs Pfeiler, von denen vier im Schiff und zwei im Presbyterium standen. Die Sakristei war zwischen zwei Pfeilern des Presbyteriums rechts mit Gemäuer geschlossen. Der Kirchturm ragte in die Höhe von 4 Stockwerken aus dem beinahe quadratischen Erdgeschoß empor. Seine Höhe schätzt der Autor des Buches Die Kirche ... (1,20) auf 59 m.

Die Rekonstruktion der Großkirche zu St. Peter und Paul ist nach diesen Beschreibungen nicht einfach. Oberflächliche Terminologie erlaubt keine eindeutige Lösung. Im ganzen klar ist das Dreischiff, den hohen Fenstern nach vielleicht ein Saalraum im Ausmaße 37,3 x 21,3 m. Diese Abschätzung der Mittelschiffsbreite macht aber Schwierigkeiten: Bei der Breite 11,8 m nach Abrechnung der Mauerstärke (1,8 m) bleiben für die Breite des Seitenschiffes 3 m, die etwa ein Viertel der Breite des Mittelschiffes vorstellen. Ein solches Verhältnis der Schiffe kann es aber nicht geben. Es handelt sich wahrscheinlich um eine falsche Abschätzung, die auf ein Verhältnis 1:3, also 3,5 und 10,5 m (oder kleiner) zu korrigieren ist (Most, Mariä Himmelfahrt 1 : 1,71; Česká Kamenice, St Jakob der Größere 1 : 1,71; Benešov nad Ploučnicí, Mariä Geburt 1 : 1,33). Den Verschuß der Kirche macht die Information über zwei Paare Pfeiler im Presbyterium unklar. Solche Lösung bedeutet nur einen Kathedralenverschuß mit einem Umgang um Priesterraum. Aber wie wir weiter zeigen, widerspricht diese Rekonstruktion den drei Abbildungen der Kirche vor dem Großfeuer 1787.

Nach dem Niederbrennen der Kirche und nach der Zersetzung des Gemäuers entstand eine ganze Serie von Plänen, die einerseits ihre Lage im Rahmen des Kirchplatzes, andererseits ihre Disposition der Ausführlichkeit gemäß zeigen. Der älteste, schon erwähnte Plan, zeigt den Kirchengrundriß im Jahre 1851 (BA Česká Lípa, Stadtamt Česká Lípa, Karton 474). Kurz vor 1865 oder in diesem Jahr entstand der Grundriß zum Protokoll vom Jahre 1865. Ein anderer ohne jede Beschreibung zeigt das Dreischiff mit der Sakristei im linken Schiff hinten und mit dem Turm rechts vorne (Abbildungen 7 und 8).

Fassen wir die Informationen zusammen, die wir in Veduten, verbalen Beschreibungen und Grundrissen gefunden haben, so bekommen wir eine ziemlich unklare Gestalt der Kirche. Mit Sicherheit können wir lediglich behaupten, daß sie mit ihrem Presbyterium nach Osten orientiert war, auch wenn sie einige Veduten in einer umgekehrten Orientierung abbilden.

Wen wir versuchen die Disposition dieser Kirche zu rekonstruieren, stoßen wir an einander widersprüchliche Nachrichten an. Die Veduten zeigen einen Saalentypus mit markant abgesetztem rechtwinkligem Presbyterium. Die verbale Beschreibung spricht im Gegenteil über den Typus eines katedralen Dreischiffes, das in sieben Gewölbefelder eingeteilt ist, von denen fünf dem Schiff und zwei dem

Verschluß gehören. Die nächste Analogie dürfte die Mariä-Himmelfahrt-Kirche in Most sein, die in den Jahren 1517- 1594 erbaut worden ist (Poche und Kol., 1978, 431). In beiden Fällen sind wir auch der Meinung, daß ihre gotische Gestalt bis ins 18. Jahrhundert überlebte, wie sie in verbalen Beschreibungen klassifiziert ist. Die jüngeren Pläne- genauer, aber erst nach der Destruktion des Gemäuers angefertigt und deshalb mit möglichen falschen Interpretationen - bringen eine längliche Disposition des Schiffes mit apsidalem, leicht gepreßtem Verschluß auf der östlichen Seite. Der Grundriß entspricht keinem von oben erwähnten Typen, mit seinem Stil gehört er zu Barockbauten. Dieser Ansicht widerspricht aber völlig die Abbildung der Kirche auf dem Plan ohne Beschreibung (Abbildungen 7,8) mit angedeuteten gotischen Fenstern in der Seitenkapelle. Es ist schwierig zu entscheiden, welche von den Quellen die Realität am genauesten zeigt. Die letzte Variante - falls unsere Abschätzung der Barockdisposition richtig ist - lehnen wir ab mit der Begründung, eine regere Bauaktivität um die Dechanalkirche müßte sich unbedingt in schriftlichen Quellen widerspiegeln. Zwischen zwei restlichen Varianten kann heute nur noch eine archeologische Untersuchung entscheiden, aber diese Möglichkeit ist im gewissen Maße infolge des wahrscheinlich vollen Abbrechens der Kirche auf der nördlichen Seite begrenzt.

Die Bestrebungen die Disposition und die Gestalten der Leipäer Kirche zu ermitteln, die definitiv vor 100 Jahren beseitigt worden war, fand trotz aller Mühe und Untersuchung aller erreichbaren Quellen kein Ausklingen. Diese Ergebnisse warnen vor ähnlichen Fällen, die auch heute bei Adaptierungen, Umbauten und Assanationen in historischen Stadtkernen oder bei verschiedenen Eingriffen in historische Bauten vorkommen. Die Vernichtung dieser Objekte bedeutet für die Zukunft immer einen unersetzbaren Verlust der Quelle.

VON DER EHEMALIGEN FESTE TLUSTECKÁ - NEU TOLZBACH

J. Úlovec

Das Dorf Tlustecká (ursprünglich Neu Tolzbach oder Tulcpach) liegt in der Nähe der Stadt Jablonné v Podještědí (Deutsch Gabel) unweit von Brniště (Brims). Es gehört zu jüngerer Schicht der Besiedlung des Bezirkes Česká Lípa (Böhmisch Leipa) aus dem 16. Jahrhundert. Seine Entstehung war unmittelbar mit dem Schicksal des Dorfes Brniště verbunden. Dieses Dorf wurde im Laufe der ersten Hälfte des 16.

Jahrhunderts auf mehrere Besitzer aufgeteilt, die überwiegend dem Rittergeschlecht Blekta von Audishorn (Útěchovice) entstammten. Einen Dorfteil bekam Frau Kateřina Blektovna von Audishorn. Weil ihr Besitzstand von Brniště zum Bilden eines an sich abgeschlossenen Herrngutes nicht genügte, gründete sie mit ihrem Gemahl Jiří Mengesreiter von Truglov zwischen den Jahren 1559-1570 ein neues Dorf und benannte es Neu Tolzbach. Die erste Nachricht von diesem Dorf mit Meierhof und Herrensitz stammt aus dem obenerwähnten Jahr 1570. Drei Jahre später gewann für sich dieses neugegründetes Rittergut Herr Georg Berbisdorf von Berbisdorf, der 1578 auch die unweit liegenden Güter Hlemýždí (Schneckendorf) zukaufte. Wegen finanziellen Schwierigkeiten verkaufte er aber das Gut Neu Tolzbach Herrn Dětřich von Schwenda, und von diesem ging es in neunziger Jahren durch Pfand an Herrn Friedrich Blekta von Audishorn über. Seine Witwe Anna verkaufte dann 1613 die gesamten Güter Herrn Kryštof von Donin. Damit war die Selbstständigkeit des Gutes Neu Tolzbach zu Ende, denn es wurde mit der Herrschaft Gabel - Neu Falkenburg zusammengetan, bei der es auch weiter geblieben ist.

Das Dorf Neu Tolzbach wurde in der Nähe von Brniště gegründet; es breitete sich den Panenský potok (Jungfernbach) entlang, und nordöstlich davon, am Abhang eines langsam abfallenden Hügels, wurde ein Meierhof erbaut. Es war ein regelmäßig vierflügeliges Gebäude, dessen Nordteil der ehemalige Herrensitz (Feste) bildete. Die erste Nachricht davon stammt aus 1573. Im Zeitabschnitt bis 1613 einige weitere schriftliche Erwähnungen erhalten. Offensichtlich war es ein einstöckiges längliches Gebäude, von bis heute ein Teil des Erdgeschosses mit einigen eingewölbten Räumen erhalten ist. Die Feste in Neu Tolzbach -Tlustecká ist damit ein Beispiel eines einfachen Herrensitzes der Angehöriger des niederen Adels aus dem 16. Jahrhundert, der durch seine architektonische Gestalt nicht zu viel von anderer Dorfverbauung unterschied. Seine Bedeutung steckt vor allem in der Möglichkeit die Lebensweise einer Schicht der Bevölkerung des Böhmisches Königiums in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts kennenzulernen.

GLASSCHNITTER FRANTIŠEK DE PAULA ZACH 1820-1881

J.Brožová

František de Paula Jan Vincenz Zach, ein bedeutsamer Glasschnitter, wurde den Eltern Josef und Antonie Zach geboren und am 5. April 1820 in St.-Heinrichs-Kirche in Prager Neustadt getauft. Er erlernte Glaserei in der Werkstätte des bekannten Prager Glasermeisters und Glas- und Kronleuchterhändlers Johann Bramberger, dessen Väter, auch Glasmeister in Prager Neustadt, schon im ersten Viertel des 18. Jahrhunderts ihre Tätigkeit entfaltet hatten. Hier erlernte Zach nicht nur Fenster zu verglasen, sondern auch Glas zu schleifen und schneiden, wie das schon in Prager Glaswerkstätten üblich war. Nach der Auslehre arbeitete er bei Bramberger. 1839 oder 1840 ging er nach Bayern, wo er als Glasschnitzer und Graveur beim führenden bayrischen Glashändler und Hüttenmeister der Glasfabrik Schachtenbach Franz Steigerwald, dem Abstammeling der Prager Glasmeister Steigerwald, tätig war. Ohne Zweifel hatte Zach eine gute Möglichkeit seine Schnitzerei-Kunst auch beim berühmten Glasschnitzer Franz Hansel zu verwollkommen, der in Radvanec (Rodowitz) bei Bor (Heida) von den zwanziger Jahren des 19. Jahrhunderts seine Tätigkeit ausübte. Familie Zach, deren Vater Forst war, lebte einige Jahre in Radvanec. Zach arbeitete später als Glasgraveur in der Graf Kinsky'schen Spiegelschleiferei in Lindava (Lindenau), wie das in Zachs Reisepaß 1846 eingetragen wurde. Offensichtlich kehrte er nach seinem Abgang aus Böhmen zu Franz Steigerwald in München heim ins Böhmen zurück, denn sein Reisepaß wurde ihm für zwei Jahre ausgestellt.

František Zach gehört zu denen wenigen nordböhmischen Glasschnittern, die meisterhaft wie tiefe Kristallglasschnitzerei, so vor allem Reliefgraveurarbeit im rot und blau geschichteten Glas beherrschten. Vor allem waren es Karl Pfohl und Karl Günther. Am vollkommensten erzeugte dieses Glas die Glasfabrik Nový Svět in Harrachov im Riesengebirge, die es schon dekoriert - oder mit Schliff oder mit geschnittenem Relieffornament - in den Jahren 1845-1865 verkaufte. Franz Steigerwald hatte Glashandlungen in Würzburg, München und London, er kaufte geschichtetes Glas in Harrachov und ließ es wahrscheinlich vor allem bei František Zach dekorieren. Heute kennen wir mehr als 20 Glasobjekte mit Zachs Signatur, deren Figuralthemen mit den in der Glasfabrik fakturierten Gläsern identisch sind. František Zach starb in Armut in München 1881. Mit seinen Graveurarbeiten aus dem späteren Zeitraum seiner Tätigkeit in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts gehört er zu den führenden Räpresentanten des Neuklassizismus.

Heute widmen ihm die Forscher in Europa und Amerika ihre Aufmerksamkeit schon seit dreißig Jahren.

REPTILIEN DES BEZIRKES ČESKÁ LÍPA

Zdeněk Vitáček

In diesem Beitrag fasst der Verfasser die bisherigen Erkenntnisse über die Vertretung und die Häufigkeit der Reptilien in der Region um Česká Lípa (Nordböhmen) zusammen. In ganzen werden hier 7 Arten angeführt, deren Vorkommen im studierten Gebiete nachgewiesen worden ist. Verfasser führt sowohl die historischen Quellen zum Studium der Reptilien, als auch den jetzigen Stand der Arbeiten in diesem Region an. Auf Grund der Auswertung der Ergebnisse charakterisiert er die einzelnen Arten in Hinsicht auf ihre Verbreitung und Häufigkeit. Einen Bestandteil des Beitrages bildet eine vollständige Auflistung der Orte, in denen die einzelnen Taxone vorkommen.

DAS VORKOMMEN DES FLUSSFISCHOTTERS - LUTRA LUTRA IM BEZIRK ČESKÁ LÍPA. DIE ACTION - DIE UNTERSTÜTZUNG DES FLUSSFISCHOTTERS VORKOMMEN IM GEBIET VON ČESKÁ LÍPA.

Zdeněk Vitáček

Im Vorteil des Beitrags steht historische Bewertung des Vorkommens des Fischotters im Bezirk Česká Lípa. Seit dem Ende vorangehenden Jahrhunderts bis zum Jahre 1930 ist der Fischotter ganz häufig im ganzen Bezirk. Seit der Zeit die Stände im Region schnell zu der Herabsetzung gegangen sind und der Fischotter zu selten geworden ist.

In letzten Jahren ist das Fischottersvorkommen registriert nur in konkreten Lokalitäten. Er migriert her vom Gebiet Ostdeutschland. Über die Migration und Vorkommen den Fischotter im Bezirk Česká Lípa aussagen, und darin bestärken

uns, die Funde der Fußstapfen, Betrachtungen und drei vergehende Exemplare auf den Strassen in Jahren 1980 - 1991.

KROKODILE BEI ČESKÁ LÍPA?

P.Kühn

Es handelt sich in diesem Beitrag nicht um wirkliche (oder ausgestopfte) Krokodile. Wenn hier nur ein einziges Krokodil gelebt hätte, hätten wir darüber Nachrichten in Form von Sagen, ähnlich wie vom "Drachen" in Brno. Die Verwitterung kann aus den hiesigen Sandsteinen viele abenteuerliche Formen schaffen und man muss nicht einmal besonders abgelegene und schwierig zu erreichende Gegenden besuchen, um solche Gebilde zu finden. Durch das Zusammenspiel von geologischen Störungen mit verschiedener Beständigkeit der Sandsteine gegenüber Verwitterung und (Pseudo-) Karrenbildung haben sich an einer Stelle südlich von Česká Lípa an einem Steilhang im Walde zwei krokodilartige Felsen herausgebildet, die hier beschrieben werden. Diese Felsgebilde sind sehr wenig bekannt, im Schrifttum kaum erwähnt, und doch liegen sie an keinem abgelegenen, schwer zugänglichen Ort, sondern nur etwa 200 m vom bekannten und ziemlich frequentierten Ausflugsort Karba bei Zahrádky (Neuschloss) südlich von Česká Lípa.

PILZFELSEN IN DEN FELSWÄNDEN BEI VRANOV

P.Kühn

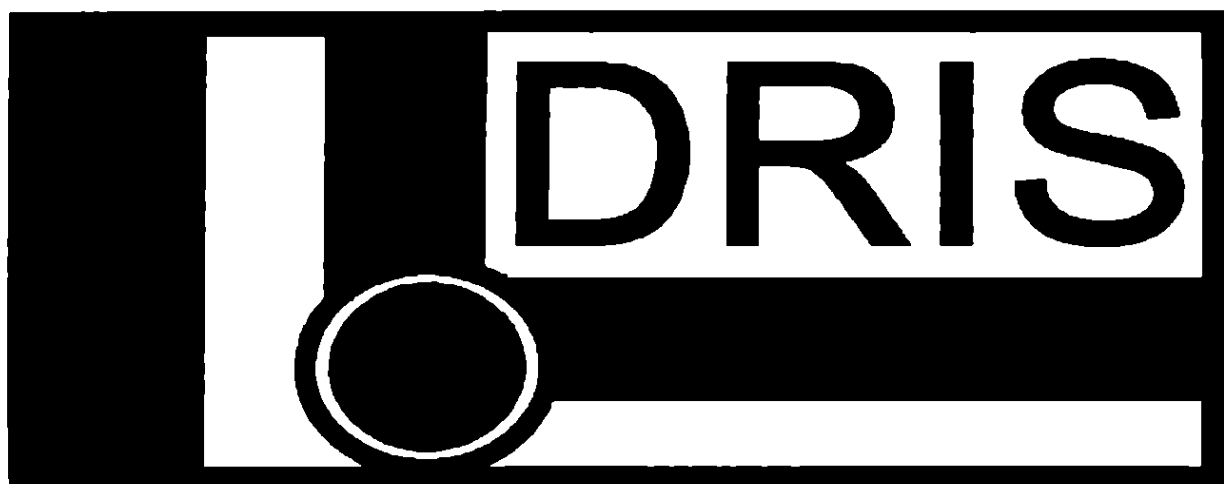
Nördlich des Dorfes Vranov bei Mimoň (früher Rabendorf bei Niemes) ragen einige grosse Sandsteinfelsen aus dem bewaldeten Fusse des Ralsko (Roll)-Berges hervor, die als Naturdenkmal geschützt sind. In diesen Felsen sind durch die Verwitterung vier Pilzfelsen modelliert worden. Es werden zuerst kurz die Ansichten über die Entstehung dieser Felsgebilde angeführt und eingehender die bekanntesten

Vorkommen von Pilzfelsen in der Tschechischen Republik und der bekannte Pilzfelsen bei Markušovce in der Slowakei angeführt.

Danach werden die vier Pilzfelsen einzeln beschrieben. Die ersten zwei stehen als zwei Felssäulen am Fusse des Felsens der Julienhöhe (Abb. 1,2), der dritte ist zwar der kleinste, ist aber am besten entwickelt (Abb. 4) und steht auf dem Südende eines sehr steilen Sandsteingrates über dem Sattel, der den Felsen der Julienhöhe vom Berghange trennt. Sein deutlich abgeschnürter Fuss besteht aus einem rosarot gefärbten, konglomeratischen, stark abbröckelnden Sandstein unter einer gelbgefärbten härteren Sandsteinschicht, die den "Hut" bildet. Der vierte Pilzfelsen steht am nördlichen Ende desselben Rates, ist aber nur einseitig ausgebildet.

Sponsoři tohoto sborníku:

**Český svaz ochránců přírody, místní organizace Česká Lípa
DRIS - družstvo inženýrských služeb, Nový Bor
Jan Fridrich, F HP - elektro, Nový Bor**

DRIS

družstvo inženýrských služeb

- Architektonické práce komplexní
- Projektové a inženýrské práce
- Dodávka staveb na klíč
- Dodávka interiérů na klíč
- Rekonstrukce, opravy, novostavby
- Moderní technologie ve všech profesích

NAŠE VIZITKA:

**SLUŽBY PRO VÁS
OD NÁPADU PO KLÍČE!**

Nový Bor, Tržní náměstí 575

tel. 0424/320 71

fax 0424/321 29

Do sborníku autorsky přispěli:

Martin BENDA, Česká Lípa

PhDr. Jarmila BROŽOVÁ CSc., Praha

PhDr. František GABRIEL, Památkový ústav Ústí nad Labem

RNDr. Petr KÜHN, Diamo Stráž pod Ralskem

ing. Jaroslav PANÁČEK, Narex Česká Lípa

PhDr. Jiří ÚLOVEC, Archivní sekce min. vnitra Praha

ing. Zdeněk VITÁČEK, Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa

ing. Jiří ZAJÍČEK, Česká Lípa

OBSAH

ÚVOD

ČLÁNKY A STUDIE:

Jaroslav Panáček - František Gabriel: K otázce kostela sv. Petra a Pavla v České Lípě	9
Jiří Úlovec: O bývalé tvrzi v Tlustecké - Novém Tolzbachu	33
Jarmila Brožová: Řezáč skla František de Paula Zach 1820-1881	53
Zdeněk Vitáček: Plazi okresu Česká Lípa	65
Zdeněk Vitáček: Výskyt vydry říční na okrese Česká Lípa. Akce - podpora výskytu vydry říční Lutra lutra na Českolipsku.....	87
Petr Kühn: Krokodýli na Českolipsku?	93
Petr Kühn: Skalní hříby ve Vranovských skalách	101
POZOROVÁNÍ V TERÉNU:	
Jiří Zajíček: Zahnízdění luňáka červeného na Českolipsku.....	113
Martin Benda: Příspěvky k flóře Českolipska.....	115
ZUSAMMENFASSUNG.....	119

BEZDĚZ - VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK ČESKOLIPSKA 1994

Obálku navrhl: Vladimír Hofman

Překlad německých resumé: Petr Kühn a Olga Šindlauerová

Redakční rada: Martin Benda, Jana Blažková, František Gabriel, Michal Gelnar, Miroslav Honců, Jaroslav Panáček, Václav Růžička, Ladislav Smejkal, Miloslav Sovadina, Zdeněk Vitáček

Adresa redakce: Státní okresní archiv Česká Lípa, nám. Osvobození 297, PSČ 470 01

Náklad 500 výtisků - 1. vydání

Pro Vlastivědný spolek Českolipska, Státní okresní archiv Česká Lípa a referát kultury Okresního úřadu Česká Lípa vydalo nakladatelství **albis international** Kristiny Kaiserové jako svou osmou publikaci.

Sazba a tisk CRC EDIT Rakovník

ISBN 80-900838-8-9